

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ERKEN DÖNEM ZEYDİLİK'TE

NAS VE TAYİN DÜŞÜNCESİ

Yüksek Lisans Tezi

Esmâ ÇETİN

Çorum 2021

ERKEN DÖNEM ZEYDİLİK'TE NAS VE TAYİN DÜŞÜNCESİ

Esmâ ÇETİN

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Habip DEMİR

ÇORUM-2021

KABUL VE ONAY

Esmâ ÇETİN tarafından hazırlanan *Erken Dönem Zeydilik'te Nas ve Tayin Düşüncesi* başlıklı bu çalışma 09/04/2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Cemil HAKYEMEZ (Başkan)

Dr. Öğr. Üyesi Habip DEMİR (Danışman)

Doç. Dr. Şahin AHMETOĞLU

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Muhammed Asıf

YOLDAŞ

Enstitü Müdür V.

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğuna, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin eksiksiz atf yaptığımı beyan ederim.
(09/04/2021)

Esmâ ÇETİN

ÖZET

ÇETİN, Esmâ. *Erken Dönem Zeydîlik'te Nas ve Tayin Düşüncesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2021.

Erken Dönem Zeydîlik'teki imâmet doktrinini incelemeyi hedeflediğimiz çalışmamızın kapsamı hicrî ikinci ve üçüncü asır olarak belirlenmiştir. Fikir-Hadise irtibatı bağlamında gerçekleştirdiğimiz çalışmamızda tarihî süreç ön planda tutulmuştur.

Çalışmamız, giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından teşekkül etmektedir. Giriş bölümünde, Şîa'nın kolu olan İmâmiyye Şîası'nın imâmet doktrininin merkezinde yer alan nas ve tayin düşüncesinin, Zeydiyye'nin imâmet anlayışında ne ölçüde var olduğu araştırılmıştır. Birinci bölümde nas ve tayin düşüncesinin siyasî ve fikrî arka planından bahsedilmiştir. Mezheplerin ortaya çıkmasında büyük öneme sahip olan siyasî etkenlerin, mezheplerin itikâdî görüşlerinin oluşumundaki etkisi yadsınamaz. Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte meydana gelen olaylar imâmetin daha çok siyasî arenada kullanılmasına neden olmuştur. Hz. Ali'nin efdâliyyetini savunan İmâmiyye Şîası, nas ve tayin merkezli imâmet anlayışını sistemleştirmiştir. Bu anlayışa ise siyasî olaylar zemin hazırlamıştır. Bu tarihî sürecin devamında Zeydiyye'nin önemli imam ve âlimlerinin imâmet öğretileri üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde; Zeyd b. Ali ile kendisini ona nispet eden şahıs veya şahısların imâmet öğretilerinde nas ve tayin anlayışı incelenmiştir. Ardından Zeydiyye'nin kurumsallaşmasında büyük öneme sahip olan Kâsım er-Ressî ve mezhebe devletleşme tecrübesi yaşatan Yahyâ b. Hüseyin'in imâmet anlayışları üzerinde durulmuştur. Kendilerini Zeyd b. Ali'ye isnad eden şahıs veya şahısların imâmet anlayışlarının Zeyd b. Ali'nin imâmet anlayışıyla örtüşmediği görülmüştür. Zeyd b. Ali'nin imâmet anlayışında yer alan mefdûlün imâmetinin meşru kabul edildiği görüşü zamanla değişime uğramıştır. İmâmet müessesesine büyük önem veren Kâsım er-Ressî'nin ise bu konuda net bir çizgide durduğu söylenemez. İmamın göreve geliş şekli, Hz. Ali'den önce imâmete gelenlerin meşruiyeti gibi konularda söylemlerinin değiştiği görülür. Yahyâ b. Hüseyin ise imâmete, diğerlerinden daha fazla önem atfederek, imamın yalnızca Allah'ın hükmüyle belirlenebileceği görüşündedir. Bu görüşünü temellendirirken de sık sık ayet ve hadislere başvurduğu dikkat çeker. Bu durumda ise nas ve tayin anlayışının, Yahyâ'nın, yaşadığı dönemde sistematik bir hâl almış ve sağlam temellere inşâ edilmiş olmasının etkili olduğu söylenebilir.

Anahtar Kavramlar: İslam Mezhepleri Tarihi, İmâmet, Nas ve Tayin, Zeydiyye

ABSTRACT

ÇETİN, Esmâ. *The Thought of Nass and Ta'yeen in Early Zaydism*, (Master Thesis), Çorum, 2021.

The scope of our study, in which we aim to examine the doctrine of the imâmet in Early Zaydism, was determined as the second and third centuries of the Hijrî. The historical process has been prioritized in our study in the context of the Idea-Event connection. Our study consists of introduction, two parts and conclusion parts. It has been questioned to what extent Zaydiyya's understanding of imâmet exist of the idea of how and determination, which is at the center of the imâmet doctrine of the Imâmiyya Shia.

In the first part, the political and intellectual factors that are influential in the formation of the idea and determination are mentioned. Imâmiyye Shia, which defends Ali's virtue, systematized the understanding of imâmet centered on nass and appointment. In the continuation of this historical process, which is tried to be enlightened in the first chapter, imâmet teachings of important imams and scholars of Zaydiyya are emphasized.

In the second chapter, Zayd b. Ali and the people who attribute himself to him have been examined in the teachings of the imâmet, the understanding of how and determination. Kâsim al-Ressi, who had a great importance in the institutionalization of Zaydiyye, and giving experience of statehood to the sect Yahyâ b. Hussein's understanding of the imâmate has been emphasized afterwards. In the conclusion part is pointed out, along with institutionalization and nationalization, the change in the portrait of Zaydî imam. It has been observed that the understanding of imâmet of the person or persons who attribute them to Zayd b. Ali does not coincide with Zayd b. Ali's understanding of imâmet. The view that the imâmet of the more virtuous person to be considered legitimate in which Zaydî imâmet understanding has changed over time. It cannot be said that Kâsim, who attaches great importance to the imâmet establishment, stands in a clear line on this issue. It is seen that his discourse changed on issues that the way of imam's accession and the legitimacy of those who came the imâmet before Ali. On the other hand, Yahyâ b. Hussein attaches more importance to the imâmet than the others and believes that the imam can only be determined by the decree of Allah. It is noteworthy that he frequently refers to verses and hadiths while justifying this view. This means that the understanding nass ve ta'yeen was in a more systematic state in the period when Yahyâ lived.

Key Concepts: The History of Islamic Sects, Imâmet, Nass and Ta'yeen, Zaydism,

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	v
ÖN SÖZ.....	vi
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	1
B. ARAŞTIRMANIN METODU.....	2
C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	5
D. ŞİÎ DÜŞÜNCEDE İMÂMET ANLAYI.....	8
1. Zeydiyye ve İmâmet.....	9
2. İmâmiyye Şîası ve İmâmet.....	12

BİRİNCİ BÖLÜM

NAS ve TAYİN DÜŞÜNCESİNİN OLUŞUMU

1.1. SİYASÎ ARKA PLAN.....	17
1.2. FİKRÎ ARKA PLAN.....	20
1.2.1. Nas ve Tayin Anlayışının Oluşumunda Etkili Olan Şîî Fikirler.....	20
1.2.1.1. Tevellî ve Teberrî.....	24
1.2.1.2. Vasî Anlayışı.....	25
1.2.2. Nas ve Tayin Düşüncesinin Gelişimi.....	29
1.2.2.1. İmâmette Nas ve Tayin Anlayışını İlk Defa Öne Sürenler.....	30
1.2.2.2. Nas ve Tayin Merkezli İmâmet Anlayışının Yansımaları.....	32
1.2.2.2.1. İmamın Efdâliyyeti.....	35

İKİNCİ BÖLÜM

ZEYDİYYE'DE NAS ve TAYİN DÜŞÜNCESİ

2.1. KURUMSALLAŞMA ÖNCESİ NAS ve TAYİN DÜŞÜNCESİ.....	38
2.1.1. Zeyd b. Ali: Hayatı ve Yaşadığı Dönem.....	38

2.1.1.1.Zeyd b. Ali İsyanı ve Zeydî Düşünceye Etkileri.....	41
2.1.1.2.Zeyd b. Ali'nin İmâmet Anlayışında Nas ve Tayinin Yeri.....	46
2.1.2. Zeydî Nitelikli Oluşumlarda Nas ve Tayin Düşüncesi.....	52
2.1.2.1. Cârûdiyye.....	53
2.1.2.2. Butriyye/Sâlihiyye.....	55
2.1.2.3. Cerîriyye/ Süleymâniyye.....	56
2.2.ZEYDÎ DÜŞÜNCENİN KURUMSALLAŞMA DÖNEMİNDE NAS VE	
TAYİNİN YERİ.....	57
2.2.1. Kâsım er-Ressî ve Zeydiyye'deki Yeri.....	57
2.2.2. Kâsım er-Ressî'nin İmâmet ve Nas ve Tayin Anlayışı.....	60
2.2.2.1. İmâmetin Gerekliliği ve İmamın Görevleri.....	61
2.2.2.2. Hz. Ali'nin İmâmeti.....	65
2.2.2.3. Efdâl-Mefdûl İmam Anlayışı.....	69
2.2.2.4. Râfıza'ya Yönelik Eleştirileri ve Nas ve Tayin Anlayışı.....	71
2.2.3. Yahyâ b. Hüseyin ve Zeydî İmâmet Anlayışının Sistematiğeşmesi.....	78
2.2.3.1. Siyasî, İlmî Aktiviteleri ve Zeydiyye Mezhebindeki Yeri.....	80
2.2.3.2. İmâmet Anlayışı.....	84
2.2.3.3. İmamın Belirlenmesi.....	89
2.2.3.4. İmâmet Düşüncesinde İmâmî Çizgiye Yaklaşma.....	91
SONUÇ.....	98
KAYNAKÇA.....	102

KISALTMALAR

Akt.	: Aktaran
B.	: Bin, İbn
Bkz.	: Bakınız
BÜİFD	: Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
EKEV	: Erzincan Kültür ve Eğitim Vakfı
FÜSBD	: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
HİTÜ	: Hitit Üniversitesi
Hız.	: Hazreti
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
İSTEM	: İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Dergisi
KADER	: Kelam Araştırmaları Dergisi
KSÜ	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
KURAMER	: Kur'an Araştırmaları Merkezi
Nşr.	: Neşreden
OMÜİFD	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ö.	: Ölümü
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
UKSAD	: Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Vd.	: Ve Devamı

ÖN SÖZ

İnsanoğlu doğumundan ölümüne kadar bulunduğu çevreden etkilenmektedir. Yaşanılan çevrenin getirmiş olduğu siyasî, ekonomik ve sosyal şartlar insanın fikir yapısının oluşumunda büyük öneme sahiptir. İnsanın fikir yapısı üzerinde etkili olan bir diğer unsur da şüphesiz müntesibi olduğu dindir. İnanılan dinin gerekleri olarak insanın şekillendirdiği yaşam biçimi de zaman ve mekân ile sınırlandırılmaksızın değişim göstermektedir. Şüphesiz İslam dini de Müslümanlar üzerinde yaşam tarzını belirleyici bir etkiye sahiptir.

Peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Peygamber'in İslam şeriatını gerek kavli gerek fiilî olarak Müslümanlara sunması İslam'ın anlaşılmasında önemli olmuştur. Allah'ın emir ve yasaklarını kullarına iletmesinde Hz. Peygamber'in yüklenmiş olduğu misyon, onun mübelliğ vasfını ortaya koymuştur. Hz. Muhammed, peygamberlik görevini üstlenmesinin ardından sadece İslam'ı anlatmakla kalmamıştır. Aynı zamanda siyasî alanda da önemli başarılarla imza atmıştır. Sahabenin her türlü sorunda müracaat edebildiği Hz. Peygamber, Müslümanlar arasında ittifakın var olmasını sağlamıştır. Fakat onun vefatıyla birlikte Müslümanlar arasındaki ittifak zamanla ihtilafa dönüşmüştür. Özellikle itikâdî alandaki ayrışmalar zamanla siyasî alandaki çıkarlara hizmet eder hale gelmiştir. Böylelikle insan fitratında yer alan bir başkasına egemen olabilme arzusu kendini daha açık bir şekilde gösterir hâl almıştır.

Hz. Peygamber'in vefatının ardından ortaya çıkan siyasî ihtilafların önü alınamamıştır. Elbette İslam şeriatını uygulamada da sorunlar çıkmıştır. Bu problemler genelde muamelatta kendini göstermiş ve zamanla bu alanda fikhî çözümler getirilmiştir. Fakat durum siyasî alanda farklı olmuştur. Hz. Peygamber'in, Müslümanların yöneticisi ve önderi olması İslam toplumuna fayda sağlarken vefatının ardından büyük bir boşluğa neden olmuştur. Böylelikle sahabe arasında hilafete gelecek kişi konusunda ihtilaflar baş göstermiştir. Bu ihtilaflar zamanla farklı alanları da etkilemiş ve itikâdî mezheplerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Hz. Peygamber'in ardından imâmete Hz. Ali'nin gelmesi gerektiği anlayışına sahip olan Şîa bu görüşünü merkeze alarak İslam dünyasında farklı bir yol çizmiştir. Günümüzde Sünnî-Şîi farklılaşması temelde imâmet/hilafet anlayışının farklılaşmasından kaynaklanmaktadır.

Şîa, imâmet öğretisiyle diğer mezheplerden farklılık göstermesinin yanı sıra kendi içinde de ayrışmalar meydana gelmiş bir mezheptir. Bu ayrışmanın temelinde, onu diğer

mezheplerden ayıran imâmet anlayışı bulunmaktadır. Şîlik, genel olarak Zeydiyye, İsmâiliyye ve İmâmiyye olmak üzere üç fırkaya ayrılmıştır. Aralarında teşekkülünü ilk tamamlayan ise Zeydiyye olmuştur. Zeydiyye, efdâl-mefdûl imam anlayışına sahiptir. Bu bağlamda Zeydiyye'yi diğer Şîî fırkalardan ayıran ve Sünnî çizgiye yakın algılanmalarına yol açan imâmet anlayışlarının aydınlatılması gerekli görülmüştür. Bunu yaparken de kurumsallaşma ve devletleşme ile birlikte Zeydiyye'nin imâmet anlayışında değişim meydana gelip gelmediği üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Araştırmamızda nas ve tayin merkezli imâmet anlayışının nasıl bir imam portresi ortaya çıkardığı ve Zeydiyye mezhebinde bunun ne ölçüde etkili olduğu incelenmiştir.

Çalışmalarım ve araştırmalarım esnasında her konuda yardımlarını sunan değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Habip Demir'e, konunun belirlenmesi ve akademik alanda çalışmaya teşvikleri vesilesiyle Prof. Dr. Cemil Hakyemez'e ve kaynak temininde yardımları dolayısıyla Prof. Dr. Mehmet Ümit'e teşekkürlerimi arz ederim. Aynı zamanda çalışmam süresince değerli tavsiyelerini eksik etmeyen sevgili ablam Zehra Öğüt'e ve kaynak temini esnasında iletişime geçtiğim TDV İSAM yetkililerine nezaketli muamelelerinden ötürü müteşekkirim.

Esmâ ÇETİN
Çorum-2021

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN AMACI

Hız. Peygamber'in vefatıyla birlikte Müslümanlar arasında meydana gelen ihtilaflar, siyasî alanda da kendini gösterir hale gelmiştir. Cahiliyye döneminde yaygın olan bedevî zihniyet Hız. Peygamber'in vefatıyla yeniden baş göstermiştir. Kabilecilik anlayışının vermiş olduğu yönetme ve yönetilme arzusu ümmetin öndersiz kalmasıyla yeniden filizlenmiştir. Özellikle itikâdî alandaki farklılaşmalar yeni fikrî oluşumların teşekkülüne zemin oluşturmuştur. Hız. Ali'nin efdâliyyetini savunan ve onun Hız. Muhammed'in vefatının ardından ümmetin halifesi olması gerektiğini düşünen Şîiler bu iddialarını Hız. Peygamber'in yaşadığı döneme kadar geriye götürmüştür.

İslam mezheplerinin çoğunda bulunan "bir düşüncenin yer aldığı zamandan başka bir zamana taşınması" olarak tanımlanabilen "zaman dışılık" (anakronizm) örneğini, özellikle Şîa'da, Hız. Peygamber ya da Hız. Ali dönemlerine bazı efsanevî hususları taşımak ve bunlara deliller üretmek tarzında bulmaktayız. Bunun için de zaman zaman Kur'an ayetleri nüzûl sebepleri saptırılarak, bazen ayet metinleri asıl anlamından uzaklaştırılarak delillendirmeler yapılmıştır. Aynı zamanda Hız. Peygamber'e isnad edilen rivayetlerle kendi oluşturdukları tarihe zemin hazırlamışlardır.¹ İmamlara atfedilen üstün özellikler, zamanla onların Ehl-i Beyt'ine de atfedilmiştir. Ehl-i Beyt'e mensup olan tüm Müslümanlar diğer Müslümanlardan Allah katında daha farkı bir mevkiye layık görülmüştür. Şîa, bu durumu daha da ileri götürerek Ehl-i Beyt sevgisini delillendirmede ayetleri merkeze alan bir yöntem takip etmiştir.²

Şîa'nın bir mezhep olarak varlığı, Şîî kaynaklara göre Hız. Peygamber dönemine kadar geriye götürülse de Şîilik; nas ve vasiyetle gelme, masumluk, insanların en faziletli olma gibi özelliklere sahip olan imamın, imâmet görevini yürüttüğü anlayışına dayanır. Zikredilen vasıflara sahip insan ise Hız. Peygamber'den sonra insanların en üstünü olan Hız. Ali'dir. Şîilik, bu görüşler çerçevesinde vücud bulmuştur.³ Hız. Ali'nin, Hız. Peygamber'in vasîsi olduğunu savunan Şîa, kendisinden sonra Hasan ve Hüseyin'in

¹ Siddık Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu Hız. Ali'nin Vasîliği Düşüncesi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 162.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Coşkun, "İmâmîyye Şîası'nda Ehl-i Beyt Sevgisinin Ezoterik (Bâtınî) İnançlara Dönüşümü", *Marife* 3 (2004), 136.

³ Ethem Ruhi Fığlalı, "Şîiliğin Doğuşu ve Gelişmesi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu* (İstanbul: İslamî İlimler Araştırma Vakfı, 1993), 36.

imâmete geldiği görüşünde olsa da onların ardından kimlerin imam olarak kabul edilecekleri noktasında farklılaştıkları söylenebilir. Günümüzde Şîa'nın en fazla müntesibe sahip olan fırkası İmâmiyye Şîası, imâmetin nas ve tayin yoluyla gerçekleştiği anlayışına sahipken; diğer bir Şîî fırka olan Zeydiyye, imâmetin hurûc yoluyla gerçekleştiği görüşüne sahiptir. Zeyd b. Ali'ye (ö. 122/740) nispet edilen Zeydiyye; kurumsallaşma ve devletleşme tecrübesi yaşamıştır. Şîilik denildiğinde imamın nas ve tayin yoluyla imâmet görevine geldiği akla gelmektedir. Fakat Şîa'nın bir kolu olan Zeydiyye'de bu anlayışın var olup olmadığı, var ise ne ölçüde var olduğunun aydınlatılması gerektiği kanısındayız.

Zeyd b. Ali'nin 122/740 yılında isyan etmesinin ardından kendisini ona ve hurûcuna nispet eden şahısların fikirleri etrafında teşekkülüne başlayan Zeydiyye mezhebi kurumsallaşma ve henüz erken dönemlerde devletleşme dönemleri geçirmiştir. Mezhebin kurucusu kabul edilen Zeyd b. Ali, özellikle kelimî fikirleriyle ön plana çıkarak mezhebin kurumsallaşmasını sağlayan Kâsım er-Ressî (ö. 246/860) ve siyasi faaliyetleriyle Yemen'de Zeydî Devleti'nin kurulmasına öncülük eden Yahyâ b. Hüseyin (ö. 298/ 911), Zeydiyye açısından büyük bir öneme sahiptir. Biz de çalışmamızda ilk olarak Şîa'nın usûlü'd-dinden kabul ettiği imâmetin merkezinde bulunan nas ve tayin anlayışının oluşumunda etkili olan durumlara ve Şîa'nın bir kolu olan Zeydiyye'nin önemli imam ve âlimlerinin (Zeyd b. Ali, Kâsım er-Ressî ve Yahyâ b. Hüseyin) imâmet anlayışlarını imkanlarımız ölçüsünde ortaya koymayı hedefledik. Fakat yer verdiğimiz şahısların imâmet anlayışlarının, Zeydiyye mezhebinin genel görüşleri şeklinde ele alınamayacağını ve çalışmamızın geneli yansıtmadığını söylemekte fayda vardır.

B. ARAŞTIRMANIN METODU

Bir konuda araştırma yapılırken ve bilimsel bilgi ortaya koyma hedeflenirken beş aşamadan oluşan yöntem süreci zikredilebilir. İlk aşamada “insan ortak paydası” yer alır. Bilimsel bilginin ortaya koyulabilmesi için insanın kendini o yönde geliştirmesi ve çalışmalarına katkı sağlayacak bilgi üretme peşinde olması gerekmektedir. İkinci aşamada “tarih bilgi ve bilinci” bulunmaktadır. Bilim, sıfırdan ortaya konulan bir yapıya sahip değildir. Aksine birbiri üzerine eklenerek devam eden bir süreci ifade eder. Üçüncü aşamada “bilim ortak paydası” yer alırken dördüncü aşamada “seçilen bilim dalı” bulunur. Beşinci aşamada ise insanın kendine has metot ve teknikleri yer

almaktadır.⁴ İslam Mezhepleri Tarihi araştırmacısı da kendi alanında bilimsel bilgi ortaya koyarken alanın yöntemlerinden faydalanmaktadır.

Mezhepler Tarihi “mezhepleri ve diğer din anlayışlarını, farklılaşmaya yol açan esas fikirlerin neler olduğu, hangi yerde, hangi zaman diliminde, nasıl doğduğu, hangi olaylarla irtibatlı olduğu; nasıl bir süreç takip ettiği, nerelerde etkin olduğu, bu süreçte ortaya çıkan gelişmelerin nelere sebep olduğu; bu süreçte üretilen görüş ve düşüncelerin İslam Düşüncesi’ne ne gibi katkılar sağladığı bakımlarından araştıran; bu mezheplerin kendi kaynaklarını merkeze alarak onlarla ilgili süreçleri güvenilir belge ve bilgilere dayalı olarak, bilimsel yöntemle yeniden inşa etmeye çalışan bir disiplindir.”⁵ Aynı zamanda mezheplerin doğuş sebeplerini siyasetle ilişkilerini, toplumu etkilediği ve toplumdan etkilendiği dönemleri aydınlatmaya çalışır.⁶ Mezhepler, anlık bir oluşumun neticesinde ortaya çıkmamaktadır. Zaman içerisinde teşekkülünü tamamlayan mezhep, yaşanan toplumun itikâdî, sosyal, siyasî, amelî tüm faktörlerinden etkilenmektedir. Dinin beşerî algılanışının bir tezahürü olan mezhepler, müntesiplerinin varlığıyla da gelişim ve hatta zamanla değişim göstermektedir. İnsanoğlunun olduğu her alanda kaçınılmaz olan değişim, şüphesiz mezheplerin fikrî oluşumlarında da etkili olmuştur. Özellikle siyasî çıkarların ön planda tutulduğu alanlarda bu değişim kendini daha kolay göstermektedir. Bu nedenle mezheplerin gerek amelî gerek itikâdî söylemleri okunurken bahsedilen hususlar göz ardı edilmemelidir.

İslam Mezhepleri Tarihi’nin gayesi sadece mezheplerin teşekkül ve gelişimleriyle ilgili kronolojik bilgi vermek değildir. Olayları, neden sonuçlarıyla irdelemek hedeflenir.⁷ Bu ise Onat’ın isabetli deyimiyse “fikir-hadise irtibatı”⁸ dikkate alınarak yapılmalıdır. Kutlu ise bunu “zaman-mekân bağlamı ve fikir-hadise irtibatı çerçevesi”⁹ şeklinde formüle etmektedir. Biz de araştırmalarımız esnasında olayları neden sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirerek, mezheplerin ortaya çıktığı ortamdan etkilendikleri gerçeğini

⁴ Hasan Onat, “İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi”, *Kur’an ve İslamî İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, ed. Mehmet Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 26-27.

⁵ Hasan Onat - Sönmez Kutlu, “İslam Mezhepleri Tarihine Giriş”, *İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 21.

⁶ Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2017), 11.

⁷ Mehmet Ali Büyükkara, “Bir Bilim Dalı Olarak İslam Mezhepleri Tarihi ile İlgili Metodolojik Problemler”, *İslamî İlimlerde Metodoloji/Usûl Sorunu* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 458.

⁸ Hasan Onat, *Emevîler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019), 15.

⁹ Sönmez Kutlu, “İslam Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, *İslamî İlimlerde Metodoloji/Usûl Meselesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 396.

göz ardı etmedik. Bunun için Şîa'nın, ortaya çıkışını, geriye götürerek, Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'nin gizli veya açık bir şekilde imâmetini ileri sürdüğü şeklindeki anlayışını anakronizm olarak ele alınması daha doğrudur. Çünkü Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin imâmetini açıkça dile getirmiş olsaydı vefatının ardından hilafete kimin geleceği tartışmaları gündeme gelmezdi. Aynı zamanda Hz. Peygamber, kendisinden sonra bir halife tayin etmiş olsaydı buna sahabeden kimsenin itiraz etmemiş olması gerekirdi. Bu nedenle Şîa'nın, Hz. Ali ile ilgili ileri sürdüğü iddialar, zaman- mekân bağlamında değerlendirildiğinde önü alınamaz bir boşluğa neden olmaktadır. Şîa'nın, Hz. Muhammed'in, Hz. Ali'yi vasîsi tayin ettiği anlayışı, mezheplerin asıl menşei Hz. Peygamber dönemine dayandırma arzusunun bir benzeri olsa gerektir.

Araştırmalar esnasında önem arz eden bir diğer husus da bir mezhebi ele alırken, mezhebin kendi kaynaklarını ilk sıraya alarak değerlendirmenin ilmî açıdan gerekliliğidir. Konu ile ilgili elde edilen kaynaklar objektif bir şekilde değerlendirilmeli, olaylar bütüncül bir şekilde ele alınmalıdır.¹⁰ Makâlât dönemi ve ardından 3./9. asrın sonu 4./10. asrın başına denk gelen milel ve nihâl dönemi eserlerine bakıldığında genellikle müellifin mensubu olduğu mezhebin esaslarını dikkate alarak diğer mezhebi eleştirdiği, hatta bazı eserlerde tekfire kadar giden söylemlerin hâkim olduğu görülür. Bu eserler de genel olarak kişi veya kişilerin fikirleriyle başlamakta ve görüşlerin incelenmesiyle devam edilmektedir. Fakat mezhep, siyasî ve toplumsal hadiselerin etkilerinin mezhebin kurucusu sayılan şahıs ve mezhebin müntesiplerinin fikirlerindeki ve anlayışlarındaki yansımasıdır.¹¹ Bu nedenle bir mezheple ilgili araştırma yapılırken, mezhebin asıl kaynaklarına müracaat etmek yerinde olacaktır. Biz de araştırmamız esnasında gerek Zeydî gerek İmâmî âlimlerin kaleme aldığı eserleri öncelemeyi ihmal etmedik. Fakat burada, Zeydiyye'nin geniş külliyatına ulaşmanın mümkün olmadığını belirtmek gerekir. Şüphesiz Zeydiyye, Zeyd b. Ali'nin isyanının ardından, onun ismi etrafında bir araya gelen şahısların faaliyetleriyle teşekkülüne başlamış olsa da günümüzde halen varlığını devam ettirmektedir. Yemen'de müntesipleri olan Zeydîlik, doğuşundan itibaren fikrî külliyatına katkıda bulunacak birçok âlime sahiptir. Özellikle Zeydî imamların kaleme aldığı eserler bu külliyata büyük katkı sağlamıştır. Konumuzun sınırlılığı gereği Zeydiyye'ye ait olan

¹⁰ Hasan Onat, “Şîiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/1 (1997), 79.

¹¹ Ethem Ruhi Fıçlalı, “İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler” (Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1985), 371.

imâmetle ilgili eserler öncelenecek, imâmette nas ve tayinin yeri araştırılmıştır. Diğer yandan imâmetin nas ve tayinle olması gerektiği anlayışının savunulduğu İmâmiyye'nin kendi kaynakları da çalışmamız açısından önemlidir. Bu nedenle nas ve tayin merkezli imâmet anlayışının anlaşılmasında da İmâmî kaynaklar ihmal edilmemiştir. Çünkü daha önce belirtildiği üzere araştırılan mezhebin kendi kaynaklarının ilk sırada tutulması mezhebin anlaşılabilmesi açısından önemlidir.

Bazı mezhepler kurucularına nispetle anılmakla birlikte, sadece kurucularının görüşleri ile gelişme göstermemiştir. Bu nedenle kuruculara isnat edilen görüşlerle, müntesiplerin tavırlarının ne derece örtüştüğü belirlenmelidir.¹² Bu duruma örnek verilebilecek bir mezhep de Zeydiyye'dir. Zeyd b. Ali'ye nispetle Zeydiyye ismini alan mezhebin görüşlerinin, Zeyd b. Ali'nin görüşleri ile ne ölçüde örtüştüğü dikkat edilmesi gereken bir husustur. Zeyd b. Ali'nin isyan girişimi sonucu öldürülmesinin ardından onun ismi etrafında birleşerek birbirinden farklı görüşler ileri süren fırkalar ortaya çıkmıştır. Çalışmamızda bu fırkaların görüşleriyle, Zeyd b. Ali'ye isnad edilen görüşlerin tutarlılığı üzerinde durulmuştur. Ayrıca Zeyd b. Ali'nin torunu ve Zeydiyye'nin önemli imam ve âlimi Kâsım er-Ressî'nin ve onun torunu Yahyâ b. Hüseyin'in imâmet anlayışlarının, genel Zeydî imâmet anlayışındaki yeri incelenmiştir. Diğer yandan kurumsallaşma ve devletleşme ile birlikte Zeydî imam portresinin nasıl bir hâl aldığına dikkat çekilmiştir.

Tüm bu araştırmalar ve incelemeler esnasında objektif bir bakış açısı benimsenerek normatif bir üsluptan uzak kalınmaya çalışılmıştır. Zeydiyye'nin, mezhep hüviyetine kavuşmasıyla birlikte mezhebin değişim geçirdiği süreç ön planda tutularak imâmet anlayışlarındaki değişim dikkate alınmıştır. İçinde bulunduğumuz zaman dilimine göre değil, mezhebin ortaya çıktığı zaman şartlarına göre değerlendirme yapılmaya dikkat edilmiştir. Aynı zamanda olayların siyasî ve tarihî arka planı göz önünde tutulmuştur.

C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Erken Dönem Zeydîlik'te Nas ve Tayin Düşüncesi başlıklı çalışmamızda, Zeydiyye'nin önemli imam ve âlimlerinin imâmet anlayışı merkeze alınarak araştırmamız sınırlandırılmıştır. Gökalp'in ifade ettiği gibi "Zeydiyye'nin 246/860 yılından önce teşekkül ettiğini söylemek mümkün olmakla birlikte özellikle elimizdeki Zeydî

¹² Osman Aydın, *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mu'tezile'nin Oluşumu ve Ebû'l-Hüzeyl Allaf* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 15.

kaynakların bu tarihten itibaren yazılmış olması, bu sürecin tam olarak aydınlatılmasını zorlaştırmaktadır.”¹³ Bu nedenle imkanlarımız nispetinde, Zeydiyye’ye ait olduğu düşünülen kaynaklara ulaşmaya gayret ettik. Zamanın ve konunun sınırlılığı gereğince çalışmamıza kaynaklık edebilecek Zeydî eserleri öncelikle. Aynı zamanda imâmetin merkezine nas ve tayin anlayışını yerleştiren İmâmiyye Şîası’nın kaynakları da çalışmamızda faydalandığımız kaynaklardan olmuştur.

Zeyd b. Ali’ye nispet edilen, *Kitâbü Tesbîti'l-Vasıyye, Risâletü'l- Medeniyye, Kitâbü's- Safve, Kitâbü Tesbîti'l-İmâme*,¹⁴ *Cevâbü Zeyd b. Ali alâ Vâsıl b. Atâ fi'l-İmâme* isimli risâlelerin toplanarak *Mecmû‘ kütüb ve Resâil el-İmamü'l-A‘zam Emîrû'l-Mü‘minîn Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Tâlib*¹⁵ başlığı altında neşredilen eser, ilk olarak incelediğimiz eserler arasındadır. Bu eserdeki risâlelerin Zeyd b. Ali’ye ait olduğu şüpheli¹⁶ ise de Zeyd b. Ali’ye isnad edilen görüşleri anlayabilmemiz için bu esere başvurmamız gerekmiştir. Kâsım er-Ressî’nin eserlerinin bir araya getirildiği *Mecmû‘ kütüb ve resâil*¹⁷ isimli eser de Zeydiyye’nin görüşlerinin ortaya konulabilmesi bakımından önemlidir. Eserin, Zeydiyye’ye ait günümüze ulaşan ilk eser olması da onu önemli kılan bir diğer husustur.¹⁸ Kâsım er-Ressî’nin *Mesâilü'l-Kâsım, Tesbîti'l-İmâme, Fusûlü'n fi't-Tevhîd, er-Reddü ale'r-Râvâfid min Ehl-i-Ğuluvv, er-Reddü ale'r-Râfida, el-İmâmetü Ali b. Ebi Talib ve el-İmâme* eserleri, onun imâmet anlayışını anlama da başvurulan kaynaklar olmuştur. *Mecmû‘ resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*¹⁹ ismiyle neşredilen eser ise Yahyâ b. Hüseyin’in imâmet görüşlerine ulaşmada bize fayda sağlamıştır. Eserin içerisinde yer alan *Tesbîti İmâmeti Emîri'l-Mü‘minîn Ali b. Ebî Tâlib, Mes‘eletü fi'l-İmâme, Cevâbü Mesâili'l-Hüseyin b. Abdillâh et-Taberî, el-İmamü'l-Müfterade, Cevâbü Mes‘eleti'n-Nübüvve ve'l-İmâme, Kitâbü fihî Ma‘rifetullah,*

¹³ Yusuf Gökalp, “Zeydiyye Mezhebi’nin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2007), 59.

¹⁴ Hatîb bu eseri Yahyâ b. Hüseyin’e nispet eder bkz. Sâlih Ahmed Hatîb, *el-İmam Zeyd b. Ali el-müftera aleyh* (Mekke: el-Mektebetü'l-Faysaliyye, 1404/1984), 89.

¹⁵ Zeyd b. Ali, *Mecmû‘ kütüb ve resâil el-İmamü'l-A‘zam Emîrû'l-mü‘minîn Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib*, nşr. İbrahim Yahyâ ed-Dersî el-Hamzî (Sa‘de: Merkez-i Ehli'l-Beyt li‘d-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1422/2002).

¹⁶ Risâleler hakkında bilgi için bkz. Mehmet Ümit, “Zeydiyye Ekolü’nün Erken Dönem Temel Kaynakları”, *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri*, ed. Halil İbrahim Bulut (İstanbul, 2018), 96 vd.

¹⁷ Abdülkerim Ahmed Cedbân, *Mecmû‘ kütüb ve resâilü'l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî* (San‘a: Dârü'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1422/2002).

¹⁸ Mehmet Ümit, “Kâsım Ressî ve Mecmû‘ Kütüb ve Resâil’i”, *İslamî İlimler Dergisi* 1-2 (2009), 246.

¹⁹ Abdullâh b. Muhammed eş-Şazeli, *Mecmû‘ resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin* (Sa‘de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001).

Kitâbü Usûlü'd-Din, Mes'ele fi'l-Îmâme risâlelerine sık sık atıf yapılmıştır. Aynı zamanda Yahyâ b. Hüseyin'in *Kitâbü's-Siyer*,²⁰ *Kitâbü'l-müntehâb*²¹ ve *yelihi eydan Kitâbü'l-fünûn, Kitâbü'l-ahkâm fi beyâni'l-helal ve'l-haram*²² eserlerinden de istifade edilmiştir.

Zeydiyye'nin temel kaynakları yanında, mezhebin tarihî gelişimi ve görüşleri için faydalanılan eserler arasında; İsmâil b. Ali Ekvâ'nın, *Zeydiyye: Neş'etühâ ve mu'tekadâtühâ*, Sahib b. Abbâd'ın *Nusretü mezâhibi'z-Zeydiyye* ve *Zeydiyye*, Ali Sâmî Neşşâr'ın *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, Neşvân el-Himyerî'nin *el-Hürü'l-În*, Ahmed Mahmûd Subhi'nin *Fî İlmi'l-kelam: Zeydiyye* adlı eserleri sayılabilir.

Îmâmiyye'nin imâmet anlayışı ve nas ve tayin düşüncesi ile ilgili malumat elde etmek için Muhammed b. Ya'kûb el-Kuleynî'nin (ö. 329/940) *Usûlü'l Kâfi*'sinden, Şeyh Sadûk lakabıyla bilinen Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh'in (ö. 381/991) *Risâletü'l-İtikâdâtü'l-Îmâmiyye* ve *Kemâlû'd-Din* eserlerinden, Türkçeye *Îmâmet Risâlesi "Nasirüddîn Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan et-Tusî"* ve *Şîi İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tusî'nin Görüşleri Çerçevesinde)* adlarıyla çevrilen çalışmalardan istifade edilmiştir.

Araştırmalarımız esnasında çağdaş bazı çalışmalara da müracaat edilmiştir. Bunlar arasında; Mehmet Ümit'in *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi Zeyd b. Ali'den Kâsım er-Ressî'nin Ölümüne Kadar*, "Zeydiyye Mezhebi İmâmet Anlayışı ve Sahabe Hakkındaki Görüşleri", "Usûlü'd-dîne İlişkin İlk Zeydî Metinler", "Zeydî Geleneğe Nübüvvetin İspatı: Hâdî İle'l-hak Örneği" ve Abrahamov'dan Türkçeye çeviri yaptığı "Kâsım b. İbrahim'in İmâmet Teorisi", "Kâsım b. İbrahim'in Kelamî Risâleleri" isimli çalışmaları yer almaktadır. Aynı zamanda Yusuf Gökalp'in *Şîi Geleneğe Alternatif Bir İktidar Mücadelesi Erken Dönem Zeydîlik*, "İmâmet Nazariyesi Bağlamında Zeydiyye'nin İmâmiyye'ye Yönelik Eleştirileri", "Politik-Karizmatik Liderci Anlayışın Bir Tezahürü Olarak Zeydîlik", "Zeydiyye Mezhebi'nin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi", Resul Öztürk'ün *Kâsım er-Ressî ve Zeydiyye Kelamı* ve İsa Doğan'ın *Ali Evladı İçin Silaha Sarılan İlk Fırka Zeydiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri, İmam Zeyd b. Ali, Zeyd b. Ali ve Kelamî Görüşleri* çalışmaları konumuz açısından önem arz eden ve bizim de istifade ettiğimiz eserlerdendir.

²⁰ Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin Hâdî İlelhak, "Kitâbü's-Siyer", *Kitâbü'l-ahkâm fi beyâni'l-helal ve'l-haram*, nşr. Murtazâ b. Zeyd el-Mahatvarî el-Hasenî, 2 Cilt (San'a: Mektebetü Bedr, 1434/2013).

²¹ Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin Hâdî İlelhak, *Kitâbü'l-müntehâb ve yelihi eydan kitâbü'l-fünûn* (San'a: Dârü'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1414/1993).

²² Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin Hâdî İlelhak, *Kitâbü'l-ahkâm fi beyâni'l-helal ve'l-haram*, nşr. Murtazâ b. Zeyd el-Mahatvarî el-Hasenî (San'a: Mektebetü Bedr, 1434/2013).

D. ŞÛ DÜŞÜNCEDE İMÂMET ANLAYIŞI

İmâmet, Hz Peygamber'in ardından Müslümanların idaresini üstlenen imamın makam ve mevkinin ifade eder. Zaman zaman hilafet terimiyle aynı anlamda kullanılan imâmetin daha çok devlet başkanlığına, hilafetin ise fiilî otoriteye karşılık geldiği söylenebilir.²³ Hz. Peygamber'in vefatının ardından, ümmetin önderliğini kimin üstleneceği konusu tartışma haline getirilmiş ve o günden itibaren imâmet meselesi önemli bir konu haline dönüşmüştür. İmâmetin İslam âlemindeki yerini eş-Şehrestânî'nin²⁴ "Hiçbir zaman, İslam'da imâmet konusundaki gibi kılıçların çekildiği bir dinî kaide olmamıştır."²⁵ sözü ortaya koyar.

Hız. Peygamber'in vefatının ardından Sakife meydanında toplanan Müslümanların çoğu Hz. Ebû Bekir'in imâmetini kabul etmişlerdir. Fakat Sakife'de ümmetin tamamının imamın kim olacağı konusunda ittifak etmemesi daha sonra önü alınamayacak ayrılıklara neden olmuştur. İmâmet müessesesine yüklenen anlamın giderek artması, imâmeti zamanla siyasî arenaya taşımıştır. İmâmetin devlet başkanlığı görevinden ziyade siyasî alanda daha fazla yer edinmesi, Müslümanlar arasında Cemel, Siffin Savaşları'na ve Tahkim Olayı'na neden olmuştur. Tüm bu olayların meydana gelmesi ve fikrî gelişme ve farklılaşmaların olması da Havâric, Mürcie, Mu'tezile ve Şîa gibi itikâdî mezhepleri ortaya çıkarmıştır. Fikrî ayrılıklar, birer zenginlik olarak algılanmak yerine, Müslümanların birbirini tekfir etmesine neden olmuştur. Tarih boyunca mezhepler birbirini saf dışı bırakmak için mücadele etmiştir. Bu mücadele ile bir mezhep, muhalifi olduğu mezhebe karşı görüşler geliştirerek fikrî külliyatını oluşturmuştur.

²³ Mustafa Öz - Avni İlhan, "İmâmet", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2000), 22/201.

²⁴ Başta İslam Ansiklopedisi olmak üzere ülkemizde yapılan çalışmalarda "Şehrestânî" olarak telaffuz edilen bu kelimenin "Şehrestânî" olarak okunması daha doğru görünmektedir. Nitekim Şehrestân, Horasan'ın Nesa şehrinde bulunan küçük bir kasabadır ve oraya nispetin de Şehrestânî şeklinde olması gerekmektedir. Bu kullanımın gerekçesi için bkz. Doğan Kaplan, "İslâm Mezhepleri Tarihi İlk Dönem Müellifleri ve Mezhepler Tarihine Ait Eserleri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/23 (2007), 216 (26 No'lu Dipnot).

²⁵ Ebû'l-Feth Taceddîn Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, nşr. Emîr Ali Mühennâ (Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1414/1993), 31.

1. Zeydiyye ve İmâmet

Zeydiyye, Zeyd b. Ali'nin imâmetine inanan, Zeyd'in ardından, Ali-Fâtıma soyundan gelen ve imâmet şartlarına uyan kişinin imam olması gerektiğini²⁶ kabul eden mezheptir. Zeydiyye, itikâdî konularda ılımlı ve uzlaşmacı fikirleriyle öne çıkan bir fırkadır. Başlangıçta, siyasî gayelerin ön planda tutulduğu imâmet anlayışıyla ortaya çıkan Zeydiyye, zamanla, itikâdî fikirlerini sistematize ederek mezhep hüviyetine kavuşmuştur.²⁷

Zeydî farklılaşmanın, Zeyd b. Ali isyanının ardından ortaya çıktığı, kendini Zeydî olarak nitelendiren bazı şahısların siyasî aktivitelere katıldıkları, böylece 2./8. asrın sonları itibari ile Zeydiyye kavramının belli bir grup için kullanıldığı söylenebilir.²⁸ Zeydiyye mezhebi İslam düşüncesine muhtelif alanlarda katkıda bulunmuştur. Akli ön planda tutan yöntemiyle ve kesbî bilgiye, takvaya önem veren düşünce yapısı ile İslam dünyasına yeni bir üslup kazandırmıştır.²⁹

Zeydiyye'nin fikrî gelişimi Zeyd b. Ali ile başlamış, Kâsım er-Ressî ile birlikte itikâdî anlamda gelişme göstererek sistematik hale gelmiştir. Mezhebin esasları ise Yahyâ b. Hüseyin ile birlikte, Tevhid, Adl, el-Va'd ve'l- Vaid, el-Emru bi'l Ma'rûf ve'n- Nehyu ani'l-Münker ve İmâmet şeklinde kurumsallaşmıştır.³⁰ İmâmet anlayışıyla Şîi fırkalar arasında zikredilen Zeydiyye ile ilgili dikkat çeken bir husus da imâmetle ilgili görüşleri nedeniyle, Ehl-i Sünnet'e yakınlığının zikredilmesidir.³¹ Masum imam, bedâ, takiyye anlayışlarına³² muhalif olan Zeydîler, itikâdî konularda Mu'tezile'ye, amelî konularda ise Hanefiliğe yakın kabul edilir.³³ Zeydiyye, İslam tarihinde itikâdî görüşlerinden çok siyasî

²⁶ Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, nşr. İbrahim Ramâzân (Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1415/1994), 221.

²⁷ Gökalp, "Zeydiyye Mezhebi'nin Doğuşu", 55.

²⁸ Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi Zeyd b. Ali'den Kâsım er-Ressî'nin Ölümüne Kadar* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 39; Mehmet Atalan, *Şîiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2005), 177.

²⁹ Yusuf Gökalp, "Zeydiyye Mezhebi'nin Görüşleri, Kültürel Mirası ve İslam Düşüncesine Katkıları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2007), 109.

³⁰ Mehmet Ümit, "Zeydiyye Mezhebi'nde Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Kerbelâ", *İlahiyat Akademi Araştırma Dergisi* 5 (2007), 131; Yusuf Gökalp, *Şîi Geleneğinde Alternatif Bir İktidar Mücadelesi Erken Dönem Zeydilik* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 100.

³¹ İsmâil b. Ali Ekvâ, *Zeydiyye: Neş'etühâ ve mu'tekadâtühâ* (San'a, 1428/2007), 14; Ethem Ruhi Fıçlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014), 294.

³² Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Hakyemez, *İmâmiyye Şîası ve Temel Kavramları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019).

³³ Hasan Yaşaroğlu, "Zeydiyye'nin İmâmet Görüşü ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2013), 129.

faaliyetleriyle ön planda olmuştur. Bu da mezhebin farklı anlayışlar kazanmasına yol açmıştır.

Zeydiyye'nin imâmet anlayışında Hz. Peygamber'in ardından imâmetin Hz. Ali'ye geçtiği konusunda Zeydî âlimler arasında bir ittifak yoktur.³⁴ Hz. Peygamber'in vefatının ardından meydana gelen olaylar sonrası Hz. Ebû Bekir'in imamlığını, ardından Hz. Ömer ve Osman'ın imam olduğunu kabul eden Zeydîlerin yanı sıra, Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in vefatının ardından imam olduğu anlayışına sahip olan Zeydîler de vardır. Bu nedenle Zeydî imâmet anlayışının, İmâmiyye Şîası'nın imâmet anlayışı gibi bir bütünlük içerisinde olduğunu söylemek zordur.

Mefdûl imam anlayışını kabul eden Zeydîlere göre, Hz. Ali insanların en faziletlisi olmasına rağmen, halkın maslahatı ve dönemin şartları gereği Hz. Ebû Bekir'in imâmetini geçerli sayarken; Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in hemen ardından imam olduğunu kabul eden Zeydîler, bu görüşlerinin, ayet, hadis ve Ehl-i Beyt'in icmâsı ile sabit olduğu anlayışına sahiptir. Hz. Peygamber'in vefatıyla, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Osman'ın ardından Hz. Ali'nin imâmetini kabul edenler imamı öne çıkaran özelliklerinin ilmi ve fikhî olduğunu söylerler. Hz. Peygamber'in ardından ona denk olacak kimse yaratılmamıştır. Fakat toplumun maslahatı gereği imam gereklidir ve imam için açık bir nas varid olmamıştır. İmam seçim ve anlaşma ile gelmelidir.³⁵

Hz. Ali'nin imâmetinin Kur'an, Sünnet ve icma ile sabit olduğunu kabul eden Zeydîler ise ayet ve hadisleri delil getirerek, görüşlerini sağlam bir temele inşâ etmeye çalışır. Bu anlayışa göre, "Sizin veliniz ancak Allah, Peygamber'dir. Bir de Allah'ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren mü'minlerdir."³⁶ ayeti Hz. Ali'nin imâmetine işaret etmektedir. Bizzat Hz. Peygamber de "Ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır." buyurarak Ali'nin imâmetini ortaya koymuştur.³⁷ Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'ye "Senin bana durumun, Hârûn'un Mûsâ'ya durumu gibidir." sözü de Ali'nin imâmeti için delildir.³⁸

Hz. Hasan ve Hüseyin'in imâmetlerini açıklarken de Kur'an'dan, Sünnet'ten ve icmadan deliller ortaya koyarlar. Hz. Peygamber'in, "Hasan ve Hüseyin iki imamdır.

³⁴ Gökalp, *Erken Dönem Zeydîlik*, 111.

³⁵ Abdülemir Şâmî, *Tarihü'l-fırkati'z-zeydiyye beyne'l-karneyni's-sânî ve's-sâlise li'l-hicre* (Bağdat: Vizâretü't-Türâs, 1394/1974), 286.

³⁶ Mâide 5/55.

³⁷ Emir Hüseyin Bedrûddîn, *el-Ikdüs's-semîn fî ma'rifeti rabbi'l-âlemîn*, nşr. M. Yahyâ Sâlim Azzân (Sa'de-San'a: Mektebetü't-türâsi'l-İslâmî -Dârü't-türâsi'l-Yemenî, 1415/1995), 44-45.

³⁸ Emir Hüseyin Bedrûddîn, *el-Ikdüs's-semîn fî ma'rifeti rabbi'l-âlemîn*, 49.

Babaları, ikisinden daha hayırlıdır.” rivayeti, hem Hz. Ali’nin hem de Hasan ve Hüseyin’in imâmetine delildir.³⁹ Hasan ve Hüseyin’in yaşadığı dönemde o ikisinden daha hayırlısı yoktur. Bu sebeple Hasan ve Hüseyin’in imâmeti Ehl-i Beyt’in icması ile de sabittir.⁴⁰ Ardından, Hasan ve Hüseyin’in soyundan gelen ve imam olacak kişinin ise “bedenen sağlam, verâ ve takva sahibi, cesur, şefkatli, yiğit, kendi adına ortaya çıkma, kendine getirilen problemleri çözüme, idaresinde olanlarla istişare etme, halkına Allah’ın hükmü dışında hükmetmeme, daîleri çeşitli beldelere gönderme”⁴¹ gibi vasıflara sahip olması gerektiğini söylerler. İlâveten, imamın özelliklerini, İslamî yöntemleri benimseyen, işlerinde Allah’ın kitabına, Peygamber’in sünnetine, hayra, adalet ve hürriyete, Allah yolunda cihada davet eden, ilmi yaymayı, mazlumlara yardımı, yardımlaşmayı öncelikle kabul ederler.⁴² Bazı Zeydîlere göre de imamın yüz güzelliğine sahip, kusur ve özürden berî olması gerekir.⁴³ Ayrıca bütün şartların tek bir kişide bulunmaması durumunda imamsız bir zamanın geçmemesi adına imamlar derecelendirilmiştir. Böylelikle, bazıları “harp imamı” bazıları da “ilimde imam” olarak isimlendirilmiştir. Zeydî davetin güncelliğini korumaya muktedir olmayanlar için de daha alt düzeyde “dâî, muhtesib, muktesid” gibi isimlendirilmeler yapılmıştır.⁴⁴ Bunların yanı sıra Zeydiyye’de çoğunluğu teşkil etmemekle birlikte, imamın, Hasan ve Hüseyin soyundan olmasa da Kur’an ve Sünnet’e uyduğu takdirde imâmetinin geçerli olabileceği görüşünde olanlar da vardır.⁴⁵

Bazı görüşlere göre de Zeydiyye, imâmetin gizli bir nasla olduğunu kabul eder. Üç türlü nas vardır. İlki, ismen bir şeyin söylenmesine delalet eden nas, ikincisi işaret yolu ile olan nas, üçüncüsü ise sıfatlarla ortaya koyulan nastır. “Aralarında rahim bağı bulunanlar birbirlerine daha yakındır.”⁴⁶ ayeti, imamın sıfatlarına işaret eden nassa örnektir. Peygamber’e en yakın olan da Ali’dir. İmâmet için gerekli olan soy böylece

³⁹ Emîr Hüseyin Bedrüddîn, *el-Ikdüs’s-semîn fi ma’rifeti rabbi’l-âlemîn*, 51; Emîr Hüseyin Bedrüddîn, *Yenâbiu’n-nasîha fi’al-akâidi’s-sahîha*, nşr. Murtazâ b. Zeyd el-Mahatvarî el-Hasenî (San’a: Mektebetü Bedr li’t-Tibâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 1422/2002), 407.

⁴⁰ Emîr Hüseyin Bedrüddîn, *Yenâbiu’n-nasîha fi’al-akâidi’s-sahîha*, 408.

⁴¹ Ümit, “Zeydiyye Mezhebi’nde Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Kerbelâ”, 136.

⁴² Ali Abdülkerîm Fudayl Şerefeddîn, *ez-Zeydiyye nazariyye ve tatbik* (Amman, 1450/1985), 119.

⁴³ Kâsım b. Muhammed, *el-Esâs li-akâidi’l-ekyâs fi ma’rifeti rabbi’l-âlemîn* (Sa’d: Mektebeti Ehl-i Beyt), 138.

⁴⁴ Mustafa Öz, “Zeyd b. Zeynelâbidîn ve Zeydiyye”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2000), 52.

⁴⁵ Ümit, “Zeydiyye Ekolü’nün Erken Dönem Temel Kaynakları”, 93.

⁴⁶ Enfal 8/75.

bellidir. Ali ve onun soyundan gelenlerin imâmeti mu‘teberdir.⁴⁷ Zeydiyye’de, bütün imamların imâmetinde nas ve tayini zorunlu gören İmamîyye’nin aksine, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin’in, Peygamber’in nassı ile imam olduklarını, bu üçünden sonra ise imâmetin, davet ve kıyam ile olduğunu söyleyen görüşler vardır.⁴⁸

Zeyd b. Ali’nin görüşleri çerçevesinde değerlendirilen Zeydiyye’de, imâmet anlayışı konusunda bir ittifak olmadığı görülmektedir. Kendisini Zeyd b. Ali’nin görüşlerine nispet eden bazı görüşlerin aslında Zeyd’in görüşleri ile örtüşmediği söylenebilir. Bu durum, mezheplerin kurumsallaşma süreçlerinde kendilerine tarihten bir meşruiyet aramalarının doğal bir sonucu olarak görülmelidir. Yukarıda da ortaya koyulduğu gibi, bazı Zeydî görüşlere göre imâmette seçim kabul edilirken, bazılarında göre de Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin’in imâmetine ayrı bir önem verilerek, ispatlama yoluna gidildiği dikkat çeker. Bunu yaparken de Kur’an, Sünnet ve icmadan deliller getirildiği görülür. Bu delillerin, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin’in imâmetinde nassa dayandıkları sonucunu verdiği söylenebilir. Üzerinde durulması gereken bir diğer husus da bu görüşlerin ne zaman ve neye binaen ortaya atıldığıdır. Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin’in imâmetinin ispatı için ayrı bir çaba içerisinde olan Zeydîlerin, Hz. Peygamber’in vefatının ardından, imam olacak kişide soya da ayrı bir değer verdikleri görülür. Bunun bir sonucu olarak da Hz. Ali ve onun Fâtıma’dan olan soyuna bir değer atfederek, imâmete layık görürler. Her dönemde ve her fikrî oluşumda olduğu gibi görüşlerini sağlam bir temele oturtabilmek adına, Kur’an’a, Sünnet’e ve icmaya başvurdukları söylenebilir.

2. İmâmiyye Şîası ve İmâmet

Hz. Muhammed’in vefatının ardından Hz. Ali’nin imam olması gerektiği, Hz. Ebû Bekir ve Ömer’in gâsıp olduğu anlayışına sahip olan İmâmiyye Şîası, bazı makâlât yazarları tarafından “Râfida” ismiyle ele alınmıştır.⁴⁹ Hz. Ali’nin oğlu Hz. Hüseyin’in

⁴⁷ Şâmî, *Tarihü’l-fırkati’z-zeydiyye beyne’l-karneyni’s-sânî ve’s-sâlise li’l-hicre*, 310.

⁴⁸ Abdullah b. Hamza b. Süleymân el-Mansûr Billah, *el-Ikdü’s-semîn fi ahkâmî’l-eimmeti’l-hâdîn*, nşr. Abdüsselâm b. Abbâs el-Vecîh (Amman: Müessesetü’l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001), 65; Muhammed, *el-Esâs li-akâidi’l-ekyâs fi ma’rifeti rabbi’l-âlemîn*, 154.

⁴⁹ Ebû’l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b. İsmâil b. İshak el-Eş‘arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü’l-Musallîn*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 1411/1990), 16; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fıglalı (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 26.

soyundan gelen on iki imamın⁵⁰ nas ve tayinle imam olduğuna inanan İmâmiyye, imâmeti inanç esaslarından kabul eder. İmâmî âlimler özellikle Hz. Ali'nin imâmetini delillendirmede büyük bir çaba göstermişlerdir.

Şîa'ya göre, Hz. Ali sahabenin en üstünüdür. O, Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemde de, ölümünün ardından da ona sadakatle bağlılık göstermiştir. Hz. Muhammed'in mesajını en doğru şekilde insanlara aktarmıştır. Şîa'nın, Hz. Ali'nin faziletlerinden kabul ettiği ilk vasfı onun, Hz. Muhammed'e yakınlığıdır. Hz. Ali, Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve kızı Fâtıma'nın eşidir. Hz. Peygamber "Allah, her peygamberin zürriyetini kendi sulbünden kıldı, benim zürriyetimi ise Ali'nin sulbünden kıldı." demek suretiyle Hz. Ali'nin üstünlüğünü ortaya koymuştur.⁵¹ Şîa, ilmî yönüyle de tüm insanlardan üstün kabul edilen Hz. Ali'nin imâmetini delillendirmek için ayet ve hadislere başvurmuştur. Ehl-i Beyt imamlarının sözleri de masum olmalarından ötürü, Hz. Ali'nin imâmetini delillendirmede öneme sahiptir.

Şuarâ suresi 214. ayette geçen "Yakın akrabalarımı uyar." buyruğu nazil olduğunda Hz. Muhammed, yakınlarını çağırarak tebliğde bulunmak istemiştir. Fakat toplananlar arasında kimse Hz. Muhammed'e olumlu karşılık vermemiştir. Hz. Ali ise yaşı küçük olmasına rağmen, onun davetini kabul etmiş ve İslam'ı seçmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Bu, sizin aranızda benim kardeşim, vasîm ve halifemdir. O halde emrini dinleyin ve ona itaat edin." buyurmuştur. İmâmîlere göre Hz. Peygamber bu sözüyle, Hz. Ali'nin imâmetini ortaya koymuştur.⁵² Hz. Ali'nin, küçük yaşına rağmen İslam'ı kabul etmesinin yanı sıra, Hz. Muhammed'in Medine'de onunla kardeşlik bağı kurması da Ali'nin imâmeti için delildir. "Muâhât" şeklinde geçen bu anlayışa göre Hz. Ali, Hz. Muhammed'in kardeşi olmakla da diğer insanlardan üstündür. Aynı zamanda Hz. Peygamber, vefatının ardından kendi naaşını yıkaması için de Hz. Ali'yi görevlendirmiştir.⁵³ Yine Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre önce Allah, ona "Ey Muhammed, nübüvvetini bitirdin ve günlerini tamamladın. Sahip olduğun özel ilmi Ali'nin katında Ehl-i Beyt'ine bırak. Nübüvvet ilminin mirasını senden almayacağım." buyurmuştur.⁵⁴

⁵⁰ İmamlar için bkz. Ethem Ruhi Fıçlalı, *İmâmiyye Şîası (Ca'feriyye Mezhebi) Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2008), 168 vd.

⁵¹ Metin Bozan, "Şîî Literatürde Hz. Ali", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 5 (2011), 6.

⁵² Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu*, 36.

⁵³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshak el-Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi* (Beyrut: Dârû'l-Murtazâ, 1426/2005), 1/217; Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu*, 44.

⁵⁴ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 1/213-214.

Şîa'ya göre Hz. Ali'nin imâmetinin delili olan bir olay da Gadîr-i Hum'da meydana gelmiştir. Hz. Peygamber, Veda Haccı dönüşü Gadîr-i Hum'a gelmiş ve İslam'ın tüm gereklerini ümmete açıklamıştır. Bunun üzerine “Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun.”⁵⁵ ayeti nazil olmuştur. Hz. Peygamber sahabeyi bir araya toplamış ve “Ben size kendi nefislerinizden daha evla değil miyim?” Sahabenin “Evet” yanıtını duyan Hz. Peygamber, Ali'nin elinden tutmuş ve “Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Rabbim, onu dost edinene sen de dost ol. Ondan yüz çevirene sen de yüz çevir.” buyurarak Ali'nin imâmetini beyan etmiştir.⁵⁶ Gadîr-i Hum'da Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'yi mevlâsı olarak insanlara duyurduğu ile ilgili, Peygamber'in torunu Hz. Hasan'a sorulduğunda o, “Evet, fakat bununla emirliği ve sultanlığı kastetmedi. Öyle demek istemiş olsaydı, ‘Ey İnsanlar! Ali dinî ve dünyevî işlerinizin velisi ve benden sonra da size hükmedecek olanıdır. Onu dinleyin ve itaat edin’ derdi.” sözüyle yaşanan olayda imâmeti belirtecek bir ifade olmadığını dile getirmiştir.⁵⁷

İmâmî anlayışa göre Hz. Peygamber, sadece açık nasla değil imâ yoluyla da Hz. Ali'nin imâmetini belirtmiştir. Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir'i insanlara Tevbe sûresini okumak için görevlendirmiş fakat ardından bu görevi Hz. Ali'ye vermiş, kendi adına tebliğde bulunmasını istemiştir. Cibril'in kendisine geldiğini ve kendisinden birinin okumasını söylediğini, bu nedenle Hz. Ali'yi görevlendirdiğini söylemiştir. İmâmiyye'ye göre bu olay Hz. Ali'nin, Ebû Bekir'e üstünlüğünü göstermektedir. Burada Hz. Peygamber imâ ile Hz. Ali'nin efdâliyyetini ortaya koymuştur. Aynı zamanda Hz. Ali'yi diğer sahabilerden farklı olarak bir başkasının komutası olmadan seriyyelerde görevlendirmiştir. Bu durum sadece Hz. Ali'ye mahsustur.⁵⁸

Menzile hadisi⁵⁹ de Hz. Ali'nin vasîliğini ispat için Şîa'nın ortaya koyduğu bir başka delildir. Hz. Muhammed'in, Tebük gazvesine gideceği esnada Hz. Ali'ye “Hârûn'un Mûsâ'ya durumu ne ise, senin de bana durumun odur. Bir farkla ki benden sonra peygamberlik yoktur.” buyurmuştur. Şîa'ya göre Hz. Peygamber bu sözü Ali'nin imâmetini açıklamak için söylemiştir. Fakat Hz. Muhammed, gazveye çıkacağı esnada

⁵⁵ Mâide 5/67.

⁵⁶ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 1/215; Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu*, 47.

⁵⁷ Fığlalı, “Şîiliğin Doğuşu ve Gelişmesi”, 38.

⁵⁸ Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 190.

⁵⁹ Bir değerlendirme için bkz. Bayram Çınar, “Bağlamından Kopararak İdeolojik Bir Araca Dönüştürülmesi Örneği Olarak: ‘Menzile’ Hadisi”, *Turkish Academic Research Review* 5/2 (2020), 219-244.

güvenlik amaçlı Hz. Ali'yi ümmetin başında bırakmıştır. Hz. Ali'nin savaşa götürülmediği, onun istenmediği yönünde dedikoduların çıkması üzerine Ali, Hz. Muhammed'e durumu bildirmiştir. Hz. Muhammed'in de "Hârûn'un Mûsâ'ya durumu ne ise, senin de bana durumun odur." demek suretiyle Hz. Ali'yi teselli ettiği aktarılır. Ayrıca Hz. Muhammed, Tebük gazvesi esnasında yaptığı uygulamayı daha önceleri de gerçekleştirmiş, yerine vekil bırakmıştır.⁶⁰

Hz. Peygamber, vefatından önce hasta yatağında yatarken "Bana bir kalem, kâğıt getirin; size bir vasiyet yazdırayım ki, benden sonra ihtilafa, sapıklığa düşmeyesiniz." buyurur. Kalem, kâğıt getirme hususunda Müslümanlar ihtilafa düşerler. Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in hastalığının şiddetinden ötürü böyle bir istekte bulunduğunu, Allah'ın göndermiş olduğu vahyin ve Peygamber'in Sünneti'nin müslümanlara yeteceğini, bu nedenle Hz. Peygamber'in yanında tartışılmaması gerektiğini söyler. İmâmiyye, Hz. Peygamber insanların ihtilafa düşmemesi için kendisinden sonra Ali'nin imâmetini beyan edecek bir vasiyet hazırlayacağını fakat Ömer'in buna engel olduğunu iddia etmektedir. Bu hadise "Kırtas Olayı" veya "Vasiyetname" ismiyle bilinmektedir. İmâmiyye'nin bu iddiası, Hz. Peygamber'in Gadîr-i Hum'da Hz. Ali'nin imâmetini beyan ettiği iddiasıyla çelişmektedir. Eğer Hz. Ali'nin imam olduğu daha önce belirtildiyse Hz. Peygamber vasiyetname yazdırarak Hz. Ali'nin imâmetini yeniden beyan etmesine gerek kalmayacaktı.⁶¹

İmâmiyye, Hz. Ali'nin imâmeti ile ilgili iddialarında ileri giderek Hz. Peygamber'e sözler isnad etmiştir. "Ali bendendir. Ben de Ali'denim."⁶² "Ben ilmin şehriyim. Ali de onun kapısıdır. Kim ilim isterse kapıya gelsin."⁶³ "Dinin direği Ali'dir.", "Ali nereye yönelirse doğru oradadır."⁶⁴ "Arzulayan, Ali'yi dost ve velî kabul etsin. Ali'den sonra gelen imamlara da itaat etsin. Onlar benim itretimdir. Onlardan yüz çevirenlere, onlara muhalefet edenlere yazıklar olsun. Şefaatiime nail olmasınlar."⁶⁵ rivayetleri Hz. Peygamber'e isnad edilmektedir. Hz. Ali'nin imâmetini delillendirmede birçok ayeti de referans gösteren⁶⁶ İmâmiyye, sahabeye bu konuda ithamlarda bulunmuştur.⁶⁷

⁶⁰ Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu*, 43.

⁶¹ Hasan Onat, "Şîilik", *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 171.

⁶² Ebû Ca'fer Reşîdüddîn Muhammed b. Ali İbn Şehrâşûb, *Menâkıbü Ali b. Ebi Talib*, nşr. Ebû Abdurrahmân Terkî b. Abdullah Vâdî (San'a: Dârû'l-Hadîs, 1424/2003), 1/292.

⁶³ İbn Şehrâşûb, *Menâkıbü Ali b. Ebi Talib*, 1/144.

⁶⁴ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 1/215.

⁶⁵ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 1/150.

⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Onat, "Şîilik", 171-172.

⁶⁷ Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 191.

Hz. Ali'nin ardından oğlu Hz. Hüseyin'in soyunda imâmeti devam ettiren İmâmîler, her imamın yaşadığı toplumun en üstünü olduğuna inanmaktadırlar. İmamların imâmeti Hz. Peygamber tarafından belirlenmiştir. İmamlar tüm günahlardan uzak, cahillikten korunmuş en üstün bilgiye sahiplerdir. Onlar, Allah'ın dinini, vahyini tebyin etmekle görevlidirler. Yeryüzünde Allah'ın delilleridirler. Onlara itaat, Peygamber'e ve Allah'a itaatle aynıdır. Onlardan yüz çeviren de Allah'ın yolundan yüz çevirmiş gibidir. İmâmet, nübüvvetin devamı niteliğindedir. Allah'ın nassı veya kendinden önceki imamın, bir sonraki imamı beyan etmesiyle imâmet gerçekleşir. Bu nedenle insanların seçimlerine bırakılamaz.⁶⁸

⁶⁸ Fığlalı, *İmâmiyye Şîası*, 217; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2011), 232.

BİRİNCİ BÖLÜM

NAS ve TAYİN DÜŞÜNCESİNİN OLUŞUMU

Şîa'ya göre imamın otoritesi kesin ve sarsılmaz bir temele bağlıdır. Bu otoritenin sağlam temeli hiç şüphesiz imamın nas ve tayinle göreve gelmiş olması sayesinde. Nas ve tayin anlayışı “hata ve yanılmadan arınmış masum, en doğru bilgiyle donatılmış a‘lem ve üstün niteliklere sahip efdâl bir imamın Allah tarafından atanması iddiası”⁶⁹ temel alır. Allah tarafından imâmeti sabit olan bir imama tabî olmak ise farzdır. Usûlü’ d-dinden kabul edilen imâmet anlayışı gereği imam, Allah tarafından görevlendirildiği için masumdur ve en faziletli olandır. İmamın tayin edilmesi peygamber vasıtasıyla, ondan sonra da bir önceki imamın belirlemesi ile gerçekleşir.⁷⁰

Hz. Peygamber’in ardından onun yönetim görevini üstlenecek kişinin toplum içinde en faziletli kişi olarak tanınması ve toplumun maslahatını gözetmesi için de efdâliyet anlayışı ortaya çıkmıştır. Efdâl olanın ise ancak Allah gereği de nas ve tayin anlayışının ortaya çıktığı⁷¹ söylenebilir. Başlangıçta sistematığı tarafından bilinebileceği düşüncesi olmayan nas ve tayin düşüncesi zamanla itikâdî alanda gelişme göstererek Şîa'nın imâmet anlayışının temelini oluşturmuştur. Bu bölümde, nas ve tayin düşüncesinin ortaya çıktığı siyasî zemin ele alındıktan sonra bu düşüncenin fikrî arka planı ele alınacaktır.

1.1. SİYASÎ ARKA PLAN

Hz. Muhammed’in vefatıyla birlikte ortaya çıkan olayların ardından, iman-amel ilişkisi, büyük günah, kader, imâmet gibi itikâdî meseleler gündeme gelmiştir. Halife Hz. Osman döneminin (644-656) özellikle ilk altı yılından sonra gün yüzüne çıkan anlaşmazlıklar zamanla büyük ihtilaflara neden olmuştur. Hz. Ali döneminde (656-661) yaşanan tahkim olayının ardından onun vefatıyla oğlu Hasan halife olmuş fakat o da görevi anlaşma yoluyla Muaviye’ye devretmiştir. Muaviye’nin vefatından önce veliaht olarak oğlu Yezid’i belirlemesi ise İslam dünyasında ilk defa hilafette veraset sistemini

⁶⁹ Metin Bozan, *İmâmiyye Şîası'nın Oluşumu Mâsum Oniki İmam İnancının Ortaya Çıkışı* (Ankara: TDV, 2018), 155.

⁷⁰ Ahmet İshak Demir, “İsna’ aşeriyye’de İmamın Otoritesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/3 (2003), 115.

⁷¹ Bozan, *İmâmiyye Şîası'nın Oluşumu*, 155.

ortaya çıkarmıştır. Yezid döneminde gerçekleşen Kerbelâ Olayı ve ardından meydana gelen Tevvâbûn, Muhtâr es-Sekafî hareketi de Müslümanları ayırtmıştır.

Vasîlik düşüncesinin en erken görünümüleri Muhtar es-Sekafî isyanı sırasında ortaya çıkmıştır. Muhtâr'ın hareketinin Şîlik açısından önem arz eden yönü, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'yi öne sürerek faaliyetlerini devam ettirmesidir. O, isyanı sırasında Kûfelilere “Mehdiyyu'bnu'l-Vasî Muhammed b. Ali, beni, emin, vezir ve seçilmiş bir emir olarak size gönderdi ve bana, kan dökücülerle çarpışmayı ve Ehl-i Beyt'in kanını talep etmemi emretti.” sözleriyle davette bulunarak bu düşüncüyü ilk defa dile getirenlerden birisi olmuştur. Onun vasî adına hareket ettiğini söylemesi, ileride Şîa'nın vasîlik fikrinin oluşumunda etkili olmuştur⁷²

Muhtar'ın ardından vasiyet fikrinin Muhammed b. el-Hanefiyye'nin oğlu Ebû Hâşim ile yeniden gündeme geldiği görülmüştür. Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'yi lider kabul eden Keysâniyye taraftarları, onun ardından oğlu Ebû Hâşim'i lider kabul ettiler. Muhammed b. Hanefiyye'nin ardından imâmetin oğlu Ebû Hâşim'e geçtiğini kabul eden bu grup Hâşimiyye olarak bilinmektedir.⁷³ Hâşimiyye, Kûfe'de 81-98/700-716'da ortaya çıktı. Liderleri Ebû Hâşim, Humeyme'de Muhammed b. Ali'nin evinde vefat etti (98/716). Aktarılanlara göre Ebû Hâşim, Muhammed b. Ali'ye haklarını devretmişti.⁷⁴ Muhammed b. Ali'nin (ö. 125/742-43) “Muhammed ailesini iktidara getirmek” amacıyla harekete geçmesiyle otuz iki yıl devam eden bir sürecin ardından “Abbâsî Devleti” kuruldu.⁷⁵ İhtilâlin “teorisyen ve aksiyon adamı”⁷⁶ haline gelen Muhammed b. Ali, Abbâsoğullarının riyaset görevini üstlenerek Humeyme'de faaliyetlerine başladı. Davete başlarken gerek Alioğulları gerekse diğer insanların tepkisini çekmemek için “er-Rızâ min âli Muhammed” (Muhammed ailesinden razı olunan biri) sloganıyla hareket etti. Bu slogan, Alioğulları-Abbâsoğulları ikiliğine son veriyor, böylelikle tepkiye de neden olmuyordu. Muhammed b. Ali, ihtilâlin gizli tutulmasını söyleyerek, halifenin ismi sorulursa takiyye yaptıklarını söylemelerini dâilere bildirmişti.⁷⁷ Abbâsî daveti, Emevî yönetiminin zulmüne karşılık, Hz. Peygamber'in ailesinden birinin adaletli yönetimini vadeden bir zemin üzere tesis edilmişti.

⁷² Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu*, 101.

⁷³ Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 174.

⁷⁴ İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri İslam Öncesinden Abbâsîlere Kadar* (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 367.

⁷⁵ Nahide Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, ts.), 9.

⁷⁶ Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali*, 18.

⁷⁷ Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali*, 41.

Hâşimoğullarının, toplum nezdinde değeri gözetilerek “Hâşimoğullarının” ya da “Ehl-i Beyt’in hakkı” gibi tüm efradı kapsayacak ifadeler kullanılmaktaydı.⁷⁸ Abbâsî davetçileri halkı peygamber sevgisi çerçevesinde “er-rızâ min âli Muhammed” sloganıyla biata çağırıyordu. İmanın kimliği ve asıl niyeti, Kûfe’de, Ebû’l Abbâs Abdullah es-Seffâh’ın 131/749 yılında halife ilan edilmesine kadar belli değildi.⁷⁹ İktidarın Abbâsoğullarına geçmesiyle birlikte süreç içerisinde Alioğulları yeniden dışlanmaya başladı.

Halife Mansûr’un iktidara gelmesiyle birlikte Abbâsoğulları ile Alioğulları arasındaki mücadele sertleşmeye başladı. Bağdat’ın inşası ile meşgul iken Medine’de isyan eden Muhammed b. Abdillâh Nefsüzzekiyye’yi mektuplarla oyalayarak zaman kazanmak istedi. Bunun sonucunda ortaya meşhur vasîlik ile ilgili konuşmalar çıktı. Fakat burada geçen vasîlik, ıstılâhî bir anlamdan çok liderlik anlamında söz konusu edilmiştir.⁸⁰ Nefsüzzekiyye’nin, Mansûr’un isyandan vazgeçmesi üzerine yazdığı mektubunda, hilafete Alioğullarının daha layık olduğunu dile getirirken, Ali’nin Hz. Peygamber’in vasî olduğunu ve Hâşimoğullarından en çok kendilerinin devlet işlerine layık olduğunu söylemesi, isyanda siyasî unsurların varlığını göstermektedir Nefsüzzekiyye kendilerini Ali’nin vasî tayin ettiğini dile getirmemesi o dönemde Şîa’da imâmetin nas ve tayinle olduğu görüşünün var olmadığını kanıtıdır. Eğer nas ve tayin anlayışı var olsaydı Nefsüzzekiyye direkt olarak bunu öne sürerek hilafeti talep eder, diğer unsurları zikretmezdi.⁸¹

Muhammed’in isyanı bastırılrsa da Alioğulları ve Abbâsoğullarının yolları tamamen ayrıldı.⁸² Ardından Alioğulları cephesinden yeni isyanlar ortaya çıktı. Muhammed b. Abdillâh’ın kardeşi İdris b. Abdillâh isyana kalkıştı. İdris, Fas’a kadar ulaştı ve 172/782’de bağımsız bir devlet kurduğunu duyurdu.⁸³ Muhammed b. Abdillâh ve kardeşinin Abbâsîlere karşılık yaptığı isyanları Hz. Ali sempatizanlarını “Ali evladının imâmeti” adına harekete geçirerek yönetimi ele alma amacı taşıyordu.⁸⁴

⁷⁸ Cemil Hakyemez, “Abbâsî Devleti’ne Yönelik Alioğulları veya Şîi Tehdidi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (2007), 328.

⁷⁹ Mehmet Atalan, “Abbâsî Daveti Sürecinde er-Rızâ min Âli-i Muhammed Söylemi”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 18/2 (2005), 187.

⁸⁰ Korkmaz, *Şîa’nın Oluşumu*, 138-139.

⁸¹ Nahide Bozkurt, “Alioğullarının Siyasal İktidar İstencinde - Abbâsîler Dönemi - İlk Mücadelesi Muhammed en-Nefsü’z-Zekiyye’nin İsyanı”, *Dini Araştırmalar* 5/13 (2002), 116.

⁸² Mehmet Ali Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi ve Hâşimoğulları (Hicrî II. Asır)* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999), 29.

⁸³ Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi ve Hâşimoğulları*, 40.

⁸⁴ Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi ve Hâşimoğulları*, 31.

Mansûr'un ardından yerine geçen Muhammed Mehdî b. Mansûr, Alioğullarına karşı faaliyetlerinde ılımlı bir politika takip etti. Alioğullarından tutuklu olanları serbest bıraktı. Onların bulunduğu Mekke ve Medine gibi yerlere yardımlarda bulundu. Bu durum Mehdî'nin veziri Ya'kûb b. Davûd'un halifeden gizli işler çevirmesine kadar devam etti. Ya'kûb'un yürüttüğü faaliyetler ortaya çıktığında Mehdî, Alioğullarına karşı ılımlı tutumunu değiştirerek sertleşti. Halife Mehdî döneminde Mûsâ b. Ca'fer (ö. 183/799) tutuklandı. Tutuklamanın ardında yatan sebep, Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765) döneminden itibaren Hişâm b. Hakem (ö. 179/795) ile birlikte imâmette vasiyet anlayışının geliştirilmiş olmasıydı. Bu anlayışın Abbâsî hilafetine zarar vereceği düşünülmüş ve Mûsâ b. Ca'fer'in tutuklanmasıyla İmâmî çizgiye gözdağı vermek istenmiştir. Mehdî, ideolojik olarak da kendi meşruiyetlerini sağlamlaştırmak için imâmet hakkının Abbâs b. Abdülmuttalib vasıtasıyla Hz. Peygamber'den alındığını iddia etti. Böylelikle Hz. Ali imâmet silsilesinden tamamen çıkarılmış ve onun adına yapılan hiçbir faaliyet meşru görülmemiştir.⁸⁵

Bu dönemde, Hişâm b. Hakem'in eserlerinde mefdûlün değil efdâlin imâmetini caiz gören anlayışlar yaygınlık gösterirken, kendilerini hiçbir zaman efdâl olarak görmeyen Abbâsiler cephesinde bu anlayış olumsuz karşılanıyordu. Hişâm'ın eserlerinde Mehdî'nin iddia ettiği Abbâs b. Abdülmuttalib'in vasiyeti reddediliyor, aksine yazılan eserlerde vasiyet ve nas üzerine vurgular yapılıyordu. İmâmetin vasiyet ve nas ile gerçekleşeceği anlayışı seçim yapılması gerekliliğini ortadan kaldırıyordu.⁸⁶

1.1. FİKRÎ ARKA PLAN

1.1.1. Nas ve Tayin Anlayışının Oluşumunda Etkili Olan Şîî Fikirler

Şîa'nın temel öğretileri içerisinde yer alan vasîlik, gaybet, rec'at, imamın masumiyeti, mehdîlik gibi konular, ilk dönem aşırı Şîî fikirlerin⁸⁷ birer yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu fikirlerin zuhurunu belirli bir döneme indirgemek zordur. Gâliyye

⁸⁵ Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi ve Hâşimoğulları*, 35-37.

⁸⁶ Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi ve Hâşimoğulları*, 41.

⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Vedad el-Kadî, "Keysâniyye'ye Özel Referansla İslam Kaynaklarında Gulât Teriminin Gelişimi", çev. Yusuf Benli, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/ (2007), 241-276; Marshall G. S. Hodgson, "Erken Dönem Şîası Nasıl Mezhebe Dönüştü?", çev. Sıddık Korkmaz, *İSTEM* 18 (2011), 289-311.

veya guluv olarak da isimlendirilen aşırı fikirler, ilk olarak Kûfe’de ortaya çıkmıştır. Hz. Ömer döneminde (634-644) Sa’d b. Ebi Vakkâs (ö. 55/675) tarafından kurulan Kûfe; Yahudi, Hıristiyan, Zerdüş, eski İran kültürü ve gnostik düalizmden izler taşıyordu. Farklı dinî eğilimlerin mevcut olduğu bu coğrafyada gâliyye de kendine yer bulmuştu.⁸⁸ Senkretik bir yapıya sahip bu fikirler siyasetten ayrı düşünülmemelidir. Çünkü itikâdî söylemleri politik bir anlam ifade etmektedir.⁸⁹ Gulât-ı Şîa’ya ait olan fikirler, İmâmiyye Şîası’nda imâmetin temelini ifade eden nas ve tayin anlayışının oluşumunda büyük bir öneme sahiptir. Bu fikirler, belirli bir şahsa isnad edilerek, o isim etrafında yeni oluşumlar meydana gelmesine yol açmıştır. Böylelikle İslam Mezhepleri Tarihi açısından da öneme sahip olan ilk Şîî fırkalar ortaya çıkmıştır.

Makâlât yazarları ilk olarak, İbn Sebe’nin fikirlerine tâbî olanlara yani Sebeiyye’ye atfedilen aşırı Şîî fikirlerin varlığından bahsetmektedir. Sebeiyye, Hz. Ali’nin ölmediğini, yeryüzünü adaletle dolduruncaya kadar da ölmeyeceğini iddia eden, İslam’da imâmeti bir şahısta sona erdiren ve fikirlerinde aşırılık üzere olan ilk Şîî fırkadır.⁹⁰ el-Bağdâdî, İbn Sebe’nin, Ali’nin nübüvvetini öne sürdüğünü, daha da ileri giderek ona uluhiyyeti nispet ettiğini belirtir.⁹¹ Hz. Ali’nin vasîliği, rec’atı, gaybeti gibi fikirlerin ilk defa Sebeiyye’de görüldüğü söylenebilir.⁹² İbn Sebe’ye atfedilen Hz. Osman’ın hilafete layık olmadığı ve Hz. Ali ile ilgili aşırıya giden görüşlerinin sıhhati tartışmalıdır.

İbn Sebe’nin ardından, Emevîlerin son dönemlerinde vuku bulan Beyân b. Sem’ân, Muğire b. Saîd, Ebû Mansûr el-İclî hareketleri ile Şîîlik’te önemli bir yere sahip olan imâmet, vâsîlik, nas ve tayin fikirleri tartışılmaya başlanarak, Şîî düşünce sisteminin teşekkülünü sağlamıştır.⁹³ Asıl ismi Benân b. İsmâil olduğu, fakat tahrife uğradığı aktarılan ve Yemenli olduğu bilinen Beyân b. Sem’ân (ö. 119/737), hicrî birinci ve ikinci

⁸⁸ Mustafa Öz, “Gâliyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1996), 13/333.

⁸⁹ Ali Avcu, *İslam’ın İlk Marjinalleri: Gulât-ı Şîa* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 95.

⁹⁰ Ebû Halef el-Kummî - Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî, *Kitâbü’l-makâlât ve’l-firâk Fırâku’ş-Şîa*, çev. Hasan Onat vd. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004), 95; Ebû’l-Abbâs İbn Şirşir Abdullah b. Muhammed el-Enbârî Nâşî el-Ekber, *Mesâilü’l-imâme ve muktetafât mine’l-kitâbi’l-’evsat fi’l-makâlât*, nşr. Joseph van Ess (Beyrut: Franz Steiner Verlag, 1971), 23; Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *İtikâdâtü fırakı’l-müslimîn ve’l-müşrikîn*, nşr. Muhammed Mu’tasım Billah el-Bağdâdî (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1407/1986), 71.

⁹¹ Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 177.

⁹² Atalan, *Şîîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca’fer es-Sâdık’ın Yeri*, 70.

⁹³ Ahmet Bağlıoğlu, “Abbâsî Devleti’nin Oluşum Sürecinde Şîî Hareketler”, *Dinî Araştırmalar* 3/8 (2000), 82.

asırlarda yaşamıştır. Muhammed b. Hanefiyye'nin savunuculuğunu yapan İbn Karîb'in öğrencisi Hamza b. Ammâre'den aşırı fikirler öğrenmiştir. Allah'ın mahiyeti hakkında aşırı fikirler⁹⁴ öne süren ve Beyâniyye'nin kurucusu kabul edilen Beyân b. Sem'ân, ilahî bir cüzün Ali'ye geçtiğine (hulûl) inanır.⁹⁵ Emevî valisi Hâlid b. Abdillâh'a ayaklanan Muğire b. Saîd el-İclî (ö. 119/737) de aşırı fikirlere sahipti. Muğire'nin yönetime ayaklanırken Beyân b. Sem'ân ile hareket ettiği görüşünün⁹⁶ yanı sıra, onun münferid bir harekete öncülük ettiği görüşünde⁹⁷ olanlar vardır. Muğire, Muhammed el-Bâkır b. Ali b. Hüseyin'in ardından imâmetin Muhammed b. Ali'ye (Nefsü'z-Zekiyye) geçtiğini, onun ardından da kendi imâmetini ve bir süre sonra da nübüvvetini ilan ederek Cebrail'den vahiy aldığı iddia etmiştir.⁹⁸ Haramları helal kabul ederek⁹⁹ Hz. Ali hakkında aşırı fikirler ileri sürmüştür.¹⁰⁰

el-Bağdâdî, Muğire'nin, ismü'l a'zâmın bilgisine sahip olduğu, böylelikle ölüleri dirilttiği, orduları mağlup ettiği iddiasında olduğunu söyler. O, teşbih konusunda da aşırı fikirlere sahiptir.¹⁰¹ Allah ile ilgili başında nurdan bir tac bulunan adam benzetmesi yapan Muğire, bu benzetmesiyle, yaşadığı bölgede yaygın olan Mandeanelilerin Tanrı tasavvurundan etkilenmiş gözükmektedir. Aralarında direkt bir münasebetin varlığı delillendirilemese de fikrî etkileşimin gerçekleşmiş olması muhtemeldir.¹⁰² Diğer yandan Muğire'nin harflerle ilgili yaptığı hesaplamalarla İsmâîlîler başta olmak üzere Şîîleri etkilediği görülür.¹⁰³ Ayrıca onun, sihir ve büyü ile çok vakit geçirdiği aktarılır. Bulunduğu bölgede sihirbazlık, büyü gibi şeylerin yaygınlık gösteriyor olması hem çevreden etkilenmesine hem de çevresinde bu özellikleriyle öne çıkmasına yol açmıştır.¹⁰⁴

Ebû Mansûr el-İclî (ö. 123/741) de Emevîlerin son dönemlerinde kendine özgü fikirleriyle dikkat çeken bir isimdir. Benî İcl kabilesine mensup Ebû Mansûr'un¹⁰⁵ gerek fikirleri gerekse yönetime karşı olan faaliyetleriyle Muğire b. Saîd el-İclî'den etkilendiği

⁹⁴ Ebû Saîd Neşvân el-Himyerî, *el-Hürü'l-în*, nşr. Mustafa Kemâl (Beyrut: Dâru'l-âzâl-Mektebetü'l-Yemeniyye, 1985), 215.

⁹⁵ Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 177.

⁹⁶ William F. Tucker, "Asiler ve Gnostikler: el-Muğire İbn Saîd ve Muğiriyye", çev. Ethem Ruhi Fığlalı, *İslam İlimleri Enstitü Dergisi* 5 (1982), 205; Fığlalı, *İmâmiyye Şîası*, 157.

⁹⁷ Onat, *Emevîler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği*, 120.

⁹⁸ Kummî - Nevbahtî, *Kitâbü'l-makâlât ve'l-fırak Fıraku's-Şîa*, 190.

⁹⁹ Neşvân el-Himyerî, *el-Hürü'l-în*, 313.

¹⁰⁰ Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 207-208.

¹⁰¹ Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 182.

¹⁰² Tucker, "Asiler ve Gnostikler: el-Muğire İbn Saîd ve Muğiriyye", 210.

¹⁰³ Tucker, "Asiler ve Gnostikler: el-Muğire İbn Saîd ve Muğiriyye", 211.

¹⁰⁴ Tucker, "Asiler ve Gnostikler: el-Muğire İbn Saîd ve Muğiriyye", 204.

¹⁰⁵ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 9.

söylenir.¹⁰⁶ Emevî valisi Yusuf b. Ömer'e karşı 121/738'de siyasî faaliyetlerine başladığı bilinir.¹⁰⁷ Mansûriyye, kendilerine katılanlarla birlikte, katılmayanlara karşı taş kullanarak tarihe “terörizm ve öldürme” yöntemleriyle geçmiştir.¹⁰⁸ Ebû Mansûr'un kendisine katılmayanların mallarını alarak, öldürülmesini emrettiği aktarılır.¹⁰⁹ Aşırı fikirleriyle öne çıkan Ebû Mansûr, Âl-i Muhammed'in gökyüzü, Şîa'nın yeryüzü, kendisinin de Benî Hâşim'in gökten düşen bir parçası¹¹⁰ olduğunu iddia etmiştir.¹¹¹ Allah, başını okşayarak, “Ey oğulcuğum benden tebliğ et” buyurarak onu yeryüzüne göndermiştir.¹¹² Kendisinin bu emirle peygamber olduğunu beyan ettiği sonucu çıkarılabilir. Bu yönüyle o, Muhtâr es-Sekaffî'nin ve Beyân b. Sem'ân'ın peygamberlik iddialarının ardından en net şekliyle peygamberliğini ortaya koyan ilk kişidir.¹¹³ Ebû Mansûr'a göre Ali, ilk insan İsa'nın ardından yaratılan ikinci insandır. Risalet görevi ise asla kesilmeyecektir. Ayrıca cennet ve cehennemi inkar ederek, cenneti Allah'ın bize dostluk yapmamızı emrettiği bir adam, cehennemi ise düşmanlık edilmesi gereken bir adam olarak tasvir eder.¹¹⁴ Bu fikirleri neticesinde vali Yusuf b. Ömer tarafından yakalanarak öldürülür. İleri sürdüğü fikirler açısından önem arz eden Ebû Mansûr, kendisinden önce gelen şahıslar gibi Şîî fikirlerin oluşumunda etkili olmuştur. Ayrıca o, Şîa'yı yeryüzü olarak tasvir eden ilk kişidir.¹¹⁵ Aşırı yorumları ve te'vil yöntemiyle Karmâtîleri, vahyin sürekli olacağı ile ilgili fikirleriyle de Bahaîleri,¹¹⁶ şiddete meyilli olan yönleriyle de Nizarî İsmâîlîlerini etkilediği söylenebilir.¹¹⁷ Muğire, Râzî'nin *İtikâdât* eserinde geçtiği şekliyle, ilahlık iddiasında olduğu için yakılarak öldürülmüştür.¹¹⁸

Abdullah b. Sebe, Beyân b. Sem'ân, Ebû Mansûr el-İclî, Muğire b. Saîd el-İclî gibi isimlerin aktif olduğu Emevîlere yönelik isyanlar her ne kadar Şîî hareketler olarak

¹⁰⁶ Ethem Ruhi Fığlalı, “Ebû Mansûr el-İclî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1994), 10/181.

¹⁰⁷ Fığlalı, *İmâmîyye Şîası*, 160.

¹⁰⁸ Fığlalı, *İmâmîyye Şîası*, 158.

¹⁰⁹ Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 210.

¹¹⁰ Tûr 52/44

¹¹¹ Kummî-Nevbahtî, *Kitâbü'l-makâlât ve'l-fırak Fıraku's-Şîa*, 145; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 9.

¹¹² Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 187.

¹¹³ William F. Tucker, “Ebû Mansûr el-İclî ve Mansûriyye”, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, *İslam İlimleri Enstitü Dergisi* 5 (1982), 224.

¹¹⁴ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 9; Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 210.

¹¹⁵ Fığlalı, *İmâmîyye Şîası*, 159.

¹¹⁶ Fığlalı, “Ebû Mansûr el-İclî”, 10/182; Bağhoğlu, “Abbâsî Devleti'nin Oluşum Sürecinde Şîî Hareketler”, 89; Onat, *Emevîler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği*, 126.

¹¹⁷ Tucker, “Ebû Mansûr el-İclî ve Mansûriyye”, 229.

¹¹⁸ Fahreddîn er-Râzî, *İtikâdâtü firaki'l-müslimîn ve'l-müşrikîn*, 72.

ele alınamasa da Şîa'nın temel öğretileri olan, imâmet, nas ve tayin, gaybet, rec'at, takiyye gibi inançların oluşmasında etkili olmuştur. Nas ve tayin düşüncesinde önem arz eden tevellî ve teberri, vasîlik anlayışlarının oluşmasında ilk Şîi fikirlerin önemi yadsınamaz.

1.1.1.1. Tevellî ve Teberri

Velâyet kökünden gelen tevellî sözlükte “bir işi üstlenmek, severek yapmak, severek bağlanmak” anlamlarındadır. Teberri ise, ber' kökünden gelir ve “bir şeyden kurtulma, uzaklaşma” anlamındadır. “Tevellâ ve Teberri” şeklinde kullanımları da yaygındır. Istilâhî anlamda “İmâmiyye'nin kendileri gibi düşünerek, onlara katılanları dost edinmeleri tevellî; kendileri gibi düşünmeyenlerden uzaklaşmaları, yüz çevirmeleri ise teberri”dir.¹¹⁹ Teberri'nin İslam tarihinde ilk kullanımın Hâricîlerde olduğu söylenebilir. Tahkim meselesinde başlangıçta Hz. Ali'yi destekleyip daha sonra onu yalnız bırakan Hâricîlerin, kendilerine inanmayanlar hariç herkesle bağlarını kopardıkları, teberri ettikleri bilinmektedir.

Asıl anlamını Şîa'da bulan tevellî ve teberri anlayışı, ilk dönem gulât arasında da vardı. İbn Sebe'nin, Hz. Ali'nin imâmetinin farz olduğunu öne süren, ona inanmanın gerekliliğini ortaya koyan ve Hz. Ali'nin karşıtlarından teberride bulunarak, onları küfürle itham eden ilk kişi olduğu aktarılır.¹²⁰ Sâlim b. Zekvan da *Sîre* adlı eserinde Sebeyye'nin, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'den teberri ettiklerini söyler.¹²¹ Gulât-ı Şîa'dan olan Muğiriyye ise Hz. Ebû Bekir'i ve Ömer'i, Hz. Ali'nin imâmetini gasp edenler olarak değerlendirmektedir.¹²² Muğire'nin, Hz. Ebû Bekir ve Ömer hakkında ileri sürdüğü görüşler¹²³ teberri anlayışının yansımaları sayılabilir.

Hz. Peygamber'e isnad edilen “Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır. Allah, Ali'yi seveni sever, ona karşı çıkanı cezalandırır.” rivayetinin, İmâmiyye Şîası'nda tevellî ve teberri anlayışının temelini oluşturduğu söylenebilir. Ali'yi ve onu

¹¹⁹ Mustafa Öz, “Teberri”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2011), 40/214.

¹²⁰ Kummî-Nevbahtî, *Kitâbü'l-makâlât ve'l-fırak Fıraku's-Şîa*, 98.

¹²¹ Sönmez Kutlu, “Sâlim b. Zekvan'ın Sîre Adlı Eserindeki Mürcie ile İlgili Kısmın Tercümesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/1 (1996), 472.

¹²² Onat, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîiliği*, 123.

¹²³ Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tahir b. Muhammed Temimî Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, nşr. Muhammed Osman el-Haşî (Kahire: Mektebetü İbn Sina, 1409/1988), 211; Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 208.

destekleyenleri sevmek, ondan uzaklaşanlardan ve düşmanlık edenlerden uzak durma anlayışı zamanla Şîî imamlar için de kullanılır hale gelmiştir. Bu anlayış, ehl-i beyti sevmenin de Allah katında değerli olduğu, onları sevmeyenlerin ve muhalefet edenlerin Allah tarafından cezalandırılacağı algısına dönüşmüştür. Teberrî'nin açıkça yapılamadığı durumlarda ise buğz ederek takiyyeye başvurulabilir.¹²⁴

Tevellî ve teberrî inancının hicrî birinci asrın ikinci yarısından itibaren inanç esası haline geldiğini söyleyen Bozan'a göre toplumdaki yansımaları ise hicri ikinci asırda görülmüştür.¹²⁵ Zeyd b. Ali'nin Kûfe'deki isyanından önce yanına gelenler ona Ebû Bekir ve Ömer hakkındaki görüşlerini sormuşlardır. Zeyd b. Ali'nin, "Onlar, Resulullah'ın sahâbesinden en iyi kimselerdi. Peygamberle beraber cihat ettiler, ehl-i beytin o ikisinden yüz çevirdiğini işitmedim." cevabı üzerine, "Sen Ehl-i Beyt'in kanını talep etmiyorsun." diyerek ondan ayrılmışlardır.¹²⁶ Görüldüğü üzere hicrî ikinci asırda Kûfe halkı arasında Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in, Hz. Ali'nin imametini gasp ettiği ve onlardan yüz çevrilmesi gerektiği inancı hâkimdi.

1.1.1.2. Vasî Anlayışı

"Vsy" kökünden gelen vasî kelimesi, "yetkili, koruyucu, vasiyet sahibi" karşılığı olarak ismi fail anlamı ifade etmektedir.¹²⁷ İslamiyetin ilk dönemlerinde itikâdî anlamdan ziyade günlük hayat ile ilgili hususlarda kullanıldığı söylenebilir.¹²⁸ Şîa'nın, Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in vasîsi olduğu konusundaki görüşleri ile vasî ifadesi ıstılâhî bir anlam ifade etmiştir. Şîa'ya göre vasîlik Hz. Ali'nin imâmetine işaret etmektedir.¹²⁹ Her Peygamberin bir vasîsi vardır. Vasîler, Allah katından doğru olanı getirmişlerdir. Onların söyledikleri Allah'ın kelamını, emirleri Allah'ın isteklerini, yasakları Allah'ın yasaklarını ifade eder.¹³⁰

¹²⁴ Öz, "Teberrî", 40/215.

¹²⁵ Bozan, *İmâmiyye Şîası'nın Oluşumu*, 65.

¹²⁶ Neşvân el-Himyerî, *el-Hürü'l-în*, 238.

¹²⁷ Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab* (Beyrut, 1410/1990), 15/394.

¹²⁸ Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu*, 21.

¹²⁹ Onat, "Şîîliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicrî Asır)", 84.

¹³⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî Şeyh Sadûk, *Risâletü'l-itikâdâti'l-İmâmiyye (Şîî İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978), 107-108.

Şîî İmâmiyye'nin imâmet görüşü, ilk terimleriyle Ca'fer es-Sâdık döneminde tarif edilerek vasıflandırılmıştır.¹³¹ Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in vasîsi olduğu görüşünden hareketle imâmet öğretilerini sistemleştiren Şîîler, bu iddialarını Hz. Peygamber'in yaşadığı döneme kadar geriye götürür. Araplar arasında yaygın olan vasîlik anlayışının, İbn Sebe ile dinî hüviyete bürünerek gündeme geldiği söylenir. İbn Sebe'ye atfedilen "Her Peygamber'in vasîsi vardır. Ali de Muhammed'in vasîsidir." sözü, bir anda ittiba olunan bir görüş olmasa da Hz. Ali adına ortaya çıkanların bu görüşün etkisinde kalmış olması muhtemeldir.¹³² İbn Sebe'ye isnad edilen bu görüş eğer doğru olsaydı Hz. Ali ve Muaviye arasında Tahkim Olayı meydana gelmezdi. Eğer Hz. Ali'nin imâmetiyle ilgili bir vasiyyet söz konusu olsaydı, ilk başta kendisinin bunu dile getirmesi gerekirdi.¹³³

Kûfe'de, siyasî aktiviteleriyle öne çıkan Muhtâr es-Sekafi, daha önce üzerinde durulduğu üzere hareketini Muhammed b. Hanefiyye'ye dayandırmıştır. Muhammed b. Hanefiyye'ye biat almak için geldiğini söyleyen Muhtâr'ın, Kûfe'de taraftar bulabilmek için böyle bir yol izlediği söylenebilir.¹³⁴ Destek sağlamak amacıyla Muhammed b. Hanefiyye'yi mesned kabul eden Muhtâr, faaliyetlerini böylelikle sürdürmüştür.¹³⁵ Muhtâr, Kûfelilere, "el-Mehdi İbnü'l-Vasî Muhammed b. Ali, beni size güvenilir bir vezir, seçilmiş bir emir olarak gönderdi." demek suretiyle vasî ifadesini kullanmıştır. O, Muhammed b. Hanefiyye adına harekete geçtiğini söylese de onun imâmetini savunan bir tavır sergilememiştir. Bu nedenle kullandığı vasî ifadesinin siyasî bir anlam taşımadığı söylenebilir.¹³⁶ Muhtâr'ın burada, Hz. Ali'nin, Hz. Muhammed'e olan yakınlığını ifade etmek amacıyla vasî ifadesini kullanmış olması muhtemeldir. Hz. Ali'nin nas ve tayin yoluyla imam olduğu anlayışı henüz söz konusu edilmemiştir.¹³⁷

Muhammed b. Hanefiyye'ye siyasî bir misyon isnad etmekten kaçınan Muhtâr'ın bu tavrı, Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetini sembolik kılmaktadır. Fakat Muhtâr'ın vefatının ardından Keysâniyye fırkasının, bu sembolik durumu Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetini işlevselleştirerek değiştirme yoluna gittiği söylenebilir.¹³⁸ Muhammed b. Hanefiyye'nin vasîliği ile ilgili ortaya çıkan tartışmalar neticesinde

¹³¹ Fığlalı, *İmâmiyye Şîası*, 222.

¹³² Fığlalı, *İmâmiyye Şîası*, 152; Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu*, 94.

¹³³ Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2005), 179.

¹³⁴ Aytekin Şenzyebek, "Muhtâr es-Sekafi'nin Hayatı Bağlamında İlk Keysâni Fikirlerin Ortaya Çıkışı", *Marîfe* 15/2 (2015), 359.

¹³⁵ Avcu, *İslam'ın İlk Marjinalleri: Gulât-ı Şîa*, 51.

¹³⁶ Onat, *Emevîler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği*, 107.

¹³⁷ Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu*, 95.

¹³⁸ Şenzyebek, "Muhtâr es-Sekafi'nin Hayatı Bağlamında İlk Keysâni Fikirlerin Ortaya Çıkışı", 360.

firkalar oluşmuştur. Tartışmalardan uzak olan Muhammed b. Hanefiyye, bu firkalarla ilişki kurmaktan da kaçınmıştır. Fakat bu tutumu, kendi adı etrafında tartışmaların cereyan etmesini engelleyememiştir.¹³⁹

Kitâbü'l-Makâlât'ta geçen şekliyle, Muhtâr es-Sekafi'nin görüşleri etrafında birleşen, Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetini kabul edenler Keysânîlerdir. Bu fırka, Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetini ortaya atan Muhtâr es-Sekafi'ye nispetle Muhtâriyye olarak da isimlendirilir.¹⁴⁰ el-Bağdâdî, Keysân ile Muhtâr'ı aynı kişi olarak ele alırken;¹⁴¹ eş-Şehrestânî ise Keysâniyye'yi, Hz. Ali'nin azatlı kölesi Keysân'a tâbî olanlar şeklinde tarif eder. Ona göre Muhtâriyye de Keysâniyye'nin bir koludur.¹⁴² Muhtâr'ın ardından ortaya çıkan aşırı Şîî firkaların sınıflandırılması noktasında makâlât yazarları arasında ittifak yoksa da bu firkaların, Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetini öne sürdükleri hususunda ittifak ettikleri söylenebilir. Bir bakıma Keysâniyye, Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetini savunan aşırı Şîîlerin ortak adı haline gelmiştir.¹⁴³

Kerbiyye fırkası da Muhtâr es-Sekafi'nin görüşleri çerçevesinde hareket ederek, Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetini öne sürmüştür. Daha da ileri giderek Muhammed b. Hanefiyye'nin ölmediğini Radvâ dağında gizlendiğini söylemişlerdir. Bu ise yalnızca Allah'ın bildiği bir hikmete matuftur.¹⁴⁴ Kerbiyye'nin, Muhammed b. Hanefiyye'nin gizlendiği yönündeki fikirleri, gulât içerisinde vasîlik anlayışının bir adım ötesine geçerek yeni bir söylem oluşmasını sağlamıştır.¹⁴⁵

Muhammed b. Hanefiyye'nin ardından imâmetin vasîsi Ebû Hâşim b. Muhammed b. Hanefiyye'ye (ö. 98/716) geçtiğini söyleyen bir fırka oluşmuştur. Hâşimiyye ismiyle bilinen bu firkaya göre de Muhammed b. Hânefiyye'nin ardından imâmet büyük oğlu Ebû Hâşim'e geçmiştir. Gulât arasında zikredilen Hâşimiyye de vasîlik anlayışını devam ettirerek, Muhammed b. Hanefiyye'nin oğluna ilimlerin sınırlarını bildirdiğini iddia etmişlerdir.¹⁴⁶

¹³⁹ Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu*, 102.

¹⁴⁰ Kummî -Nevbahtî, *Kitâbü'l-makâlât ve'l-firâk Fırâku 'ş-Şîa*, 101.

¹⁴¹ Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 31.

¹⁴² Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 170.

¹⁴³ Mustafa Öz, "Keysâniyye", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2002), 25/362.

¹⁴⁴ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 19.

¹⁴⁵ Avcu, *İslam'ın İlk Marjinaleri: Gulât-ı Şîa*, 75.

¹⁴⁶ Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 174.

Kerbiyye ve Hâşimiyye'nin ardından vasîlik anlayışının kitlelere mâl olmasını sağlayan, Beyân b. Sem'ân (ö. 119/737) hareketi¹⁴⁷ de önem arz eder. Beyân, Muhammed b. Hanefiyye'nin oğlu Ebû Hâşim'in imâmetini öne sürmüştür. Ona göre Ebû Hâşim, Muhammed b. Hanefiyye'nin vasîsidir. Fakat bu imam anlamında değildir. O, Muhammed'in gaybete giderken oğlunu vasî bıraktığı anlamını kastetmiştir.¹⁴⁸ Beyâniyye'ye göre, Muhammed b. Hanefiyye'nin ardından imâmet oğlu Ebû Hâşim'e, Ebû Hâşim'in vasiyeti ile de Beyân'a geçmiştir.¹⁴⁹ İslamiyetten önce var olan Doğu dinlerinin temelinde yer alan Sâbîliğin inanç sistemiyle benzeyen Beyâniyye'nin İslam dışı fikirlerinin,¹⁵⁰ İmâmî ve İsmâilî öğretilerin oluşumunda etkili olduğu söylenebilir.¹⁵¹

Vasîliğin söz konusu edildiği ve yayılımında öneme sahip olan bir diğer fırka da kendilerini Muğire b. Saîd'e nispet eden Muğiriyye'dir. İmâmeti vasiyet yoluyla Hz. Hasan neslinde devam ettirerek imâmetin her dönemde babadan oğula vesayet ile geçtiğini iddia etmişlerdir.¹⁵² el-Bağdâdî, Muğiriyye'yi gulât fırkalar arasında zikrederek, bunların Hasan ve Hüseyin'in ardından imâmetin Muhammed b. Abdillâh'a geçtiğini iddia ettiklerini söyler.¹⁵³ Muğire'ye ait fikirlerin ilk Şîî fikirler olarak değerlendirilemeyeceğini söyleyen Onat, vesayet anlayışının açıkça gündeme getirilmesi açısından bu hareketi önemli görmektedir.¹⁵⁴ Avcu'ya göre ise Muğire hareketi, henüz teşekkülünü tamamlamamış olsa da İmamîyye ve Gulât-ı Şîa arasında bağ kurması açısından önem arz etmektedir.¹⁵⁵

Muğiriyye'de olduğu gibi vasîlik anlayışının öne çıktığı bir diğer fırka da Ebû Mansûr'a tâbî olan Mansûriyye'dir. Mansûriyye, Ali b. Hüseyin'in ardından imâmetin Muhammed el-Bâkır'da devam ettiğini söyler. Muhammed el-Bâkır imâmeti Ebû Mansûr'a vasiyet etmiştir.¹⁵⁶ el-Bağdâdî ise, Ebû Mansûr'un bu iddiasından vazgeçerek Allah tarafından göğe çıkarıldığını ileri sürdüğünü söyler.¹⁵⁷

¹⁴⁷ Atalan, *Şîîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri*, 43; Onat, *Emevîler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği*, 117.

¹⁴⁸ Avcu, *İslam'ın İlk Marjinaleri: Gulât-ı Şîa*, 85.

¹⁴⁹ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 23; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 180.

¹⁵⁰ William F. Tucker, "Beyân b. Sem'ân ve Beyâniyye: Emevî Irakı'nın Şîî Aşırıları", çev. Yusuf Benli, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 1 (2003), 227.

¹⁵¹ Şerafettin Gölcük, "Beyân b. Sem'ân", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1992), 6/29.

¹⁵² Bozan, *İmamîyye Şîası'nın Oluşumu*, 62.

¹⁵³ Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 147.

¹⁵⁴ Onat, *Emevîler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği*, 123.

¹⁵⁵ Avcu, *İslam'ın İlk Marjinaleri: Gulât-ı Şîa*, 136.

¹⁵⁶ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 9.

¹⁵⁷ Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 187.

Vasîlik anlayışı İbn Sebe'ye atfedilen görüşler ile başlamıştır. Fakat ilk dönemde (birinci asrın son çeyreği),¹⁵⁸ günümüzde İmâmiyye Şîası'nın kullandığı anlamda kullanılmadığı aşıkardır. İbn Sebe ile başlayan, Muhtâr es-Sekafi ile devam eden, Hz. Ali soyundan gelenlerin Hz. Peygamber'in vasîsi olduğu görüşü zamanla itikâdî bir anlam ifade etmeye başlamıştır. Aşırı Şîî fikirlerin birer yansıması olan vasîlik anlayışı, Muhtâriyye, Kerbiyye, Semâniyye, Mansûriyye, Muğiriyye, Hâşimiyye gibi fırkaların imâmet görüşlerinin temelini oluşturmuştur.¹⁵⁹ Hicrî ikinci asır itibariyle de toplum içinde şuyû göstermiştir. Temelinde vasîlik anlayışının olduğu bu hareketler, Emevîlere yönelik, Hâşimoğulları soyunu desteklemek gayesiyle gelişim göstermiştir. Bunu yaparken de Hz. Ali ve oğullarının mesned kabul edildiği dikkat çeker.¹⁶⁰ Abbâsî Devleti'nin kurulmasının ardından aşırı Şîî fikirlere muhalif olarak Abbâsoğullarının da vasîlik ve mehdilik iddiaları gündeme gelmiş ve toplumu etkileyecek güce ulaşmıştır.¹⁶¹

1.1.2. Nas ve Tayin Düşüncesinin Gelişimi

Hz. Ali'nin Havle bint Ca'fer el-Hanefiyye'den olan oğlu Muhammed b. Hanefiyye adı etrafında oluşan bazı gulât fikirler, hicrî birinci asrın sonlarından başlayarak hicrî ikinci asırda yaygınlık göstermiş ve İmâmiyye Şîası'nın temel öğretilerine zemin oluşturmuştur. Diğer yandan Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'dan olan oğlu Hz. Hasan ve Hüseyin'in soyundan gelen oğullarına dayandırılarak ortaya yeni Şîî oluşumlar çıkmıştır. İmâmeti Hz. Hüseyin'in oğullarına dayandıran İmâmiyye Şîası'nın, Ca'fer es-Sâdık'ın ölümünün ardından temel öğretileri sistematikleşmeye başlamıştır.

Ca'fer es-Sâdık ile başlayan “ehl-i beytten itaati farz bir imam” anlayışı Mûsâ b. Ca'fer'in vefatının ardından devam etmiştir. İmâmiyye Şîası'na göre Mûsâ'nın ardından oğlu Ali er-Rıza (ö. 203/819) nas ve tayin yoluyla imam olmuştur. Muhammed el-Bâkır ile başlayarak Ca'fer es-Sâdık ve Mûsâ b. Ca'fer ile devam eden itaati farz imam anlayışının temelini nas ve tayin düşüncesinin yerleştirildiği, Mûsâ b. Ca'fer'in ardından da bu fikrin açık bir şekilde konuşulur hale geldiği söylenebilir.¹⁶² Hişâm b. Hakem, Ali

¹⁵⁸ Atalan, *Şîiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri*, 43.

¹⁵⁹ Sıddık Korkmaz, *Tarihi Süreç İçerisinde Sebeiyye* (Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2003), 142.

¹⁶⁰ Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu*, 117.

¹⁶¹ Cemil Hakyemez, *Şîa'da Gaybet İnanç ve Gâib On İkinci İmam* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2009), 50; Bozan, *İmâmiyye Şîası'nın Oluşumu*, 69.

¹⁶² Hodgson, “Erken Dönem Şîası Nasıl Mezhebe Dönüştü?”, 305.

b. Mîsem et-Temmâr, Nu‘mân el-Ahvel ise vasîlik fikrini ilk sistemleştiren isimler olmuştur. Bu isimler, kaleme aldıkları eserlerle beraber Hz. Ali ve neslinin nas ve tayin yoluyla imam oluşunu hicri ikinci asrın ikinci yarısından itibaren açıkça dile getirmeye başlamışlardır.¹⁶³

1.1.2.1. İmâmette Nas ve Tayin Anlayışını İlk Defa Öne Sürenler

Nas ve tayin düşüncesinin ilk olarak kim tarafından öne sürüldüğünü tespit etmek zor olsa da¹⁶⁴ Hişâm b. Hakem ile birlikte açıkça konuşulur hale geldiği söylenebilir. Vâsıt'ta doğan Hişâm, Cehm b. Safvân'ın (ö. 128/745) ilk ashabından kabul edilir, hazır cevaplılığıyla tanınır, kelim ve felsefe ilminde usta olarak bilinirdi.¹⁶⁵ Hârûnürreşîd döneminde (786-809) vezir Yahyâ b. Hâlid'in huzurunda düzenlenen ilmî münazaralara katılan Hişâm ve yakın arkadaşlarından olan İbazî Abdullah b. Yezid arasında imâmet ve tahkim meselesi ile ilgili hususlarda konuşmalar gerçekleşmiştir.¹⁶⁶ Ayrıca Hişâm, Mu‘tezilî âlimlerle de teşbih, teccîm, tevhid ile ilgili konularda ilmî tartışmalara girişmiş,¹⁶⁷ bu meselelerde aşırıya gittiği ifade edilmiştir.¹⁶⁸ Bu görüşleri nedeniyle Müşebbihe ve Mücessime'den kabul edilmiştir. Ca'fer es-Sâdık ile ilişkiler kuran Hişâm, onun vefatının ardından oğlu Abdullah b. Eftah'ın imâmetini reddederek Mûsâ b. Ca'fer'in imâmetini savunmuştur.¹⁶⁹ Halife Hârûnürreşîd'in, Hişâm'ın, Mûsâ b. Ca'fer ile kurduğu yakın münasebetten rahatsız olarak onu hapse attığı rivayet edilir. Hişâm b. Hakem'in imamlar hakkında ileri sürdüğü görüşler, onun İmâmiyye Şîası'nın ilk temsilcilerinden olmasına yol açmıştır.¹⁷⁰

Mes'ûdî'nin *Mürûcû'z-zeheb*'inde, Mücessime ve Râfıza'nın şeyhi¹⁷¹ olarak nitelendirdiği Hişâm b. Hakem'in, Amr b. Ubeyd (ö. 144/761) ile bir araya geldiği ve Amr'ın imâmetin seçimle olacağı görüşüne karşılık, Allah ve Resûlünden gelen nasla

¹⁶³ Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu*, 160.

¹⁶⁴ Bozan, *İmâmiyye Şîası'nın Oluşumu*, 156.

¹⁶⁵ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 249; Ali Sâmi Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm* (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1977), 2/196.

¹⁶⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî Şeyh Sadûk, *Kemâlû'd-Din*, nşr. Allame Şeyh Hüseyin el-A'lemî (Beyrut: Müessesetü'l-a'lemî lil Matbû'at, 1412/1991), 2/339-340.

¹⁶⁷ Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher (fi tühafi'l-eşraf mine'l-mülûk ve ehli'd-dirâyât)*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1408/1988), 4/85-86.

¹⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 50; Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 216; Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, 2/173 vd.

¹⁶⁹ Kummî -Nevbahtî, *Kitâbü'l-makâlât ve'l-fırak Fıraku's-Şîa*, 214.

¹⁷⁰ Atalan, *Şîiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri*, 195.

¹⁷¹ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 4/85.

imamın belirlendiği, Hz. Ali'nin de nas yoluyla imam olduğu görüşünü savunduğu aktarılır.¹⁷² Ona göre imam, peygamberin vasîsidir. Aynı zamanda imam masumdur. Hişâm, peygamberlerin hata yapabileceğini fakat imamların yapmayacağını iddia eder. Çünkü imamlar vahye muhatap olamazken, peygamberler ilahî vahye muhataplardır. Hata yaptıklarında Allah tarafından uyarılırlar. Fakat imamlar vahiy almadıkları için uyarılmazlar. Bu nedenle peygamberlerin isyan etmesi mümkündür. Mesela Hz. Peygamber, Bedir Savaşı'nın ardından fidyeleri kabul ederek Allah'a isyan etmiştir. Fakat imam, Allah'a isyan edemez. Mutlak günahsızdır.¹⁷³

Mu'tezile'den Dırâr b. Amr (ö. 200/815) ile giriştiği münakaşada Hişâm, Hz. Peygamber'in ardından insanların mükellefiyetlerinin devam ettiğini bu nedenle de insanları doğru yola iletecek, günahlardan uzak, doğruyu bilen ve ayırt edebilen, insanların en cesaretlisi, en cömerti, Allah'ın hükümlerini ve peygamberin sünnetini bilen kendisi hiç kimseye muhtaç olmayan fakat kendisine muhtaç olunan bir imamın gerekliliğinden bahseder. Hişâm'a göre imamın nesep yönünden sahip olması gereken sıfatlar ise dörttür. Bunlar; tanınan bir kabileye mensup olması, ailesinin, ırkının tanınır olması ve inanç ve davet sahibi bir kişinin ona işaret etmesidir. Dırâr'ın tüm bu sıfatlara sahip kişinin kim olduğu sorusuna, "Ali'nin malikânesinin sahibi" şeklinde karşılık verir. Kendisinden daha açık bir cevap vermesi istendiğinde ise "Mûsâ b. Ca'fer" cevabını verir.¹⁷⁴ Ona göre, Hz. Ali ve neslinin imâmetini reddedenler sapkınlık içindedir. İmamlar ve Müslümanlar için takiyye yapmak gereklidir. İmama boyun eğmeyen de küfre düşer.¹⁷⁵ İmâmette nas ve tayin düşüncesinin öncü ismi Hişâm b. Hakem imâmetle ilgili, *Kitâbü't-Tedbir fi'l-İmâme*, *Kitâbü'l-İmâme*, *Kitâbü İhtilafu'n-Nas fi'l-İmâme*, *Kitâbü'l-Mecâlis fi'l-İmâme*, *Kitâbü'l-Vasiyye*, *Kitâb fi İmâmeti'l-Mefdûl*¹⁷⁶ gibi bazı eserler kaleme almıştır. Fakat bu eserlerin hiçbiri günümüze ulaşmamıştır.

Nas ve tayin düşüncesinin gelişim göstermesinde ve vasîlik anlayışının sistemleşmesinde öneme sahip olan bir diğer isim de Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. en-Nu'mân'dır (ö. 160/777). Becîle kabilesinden gelen ve Muhammed el-Bâkır'a öğrencilik yaptığı rivayet edilen Nu'mân, muhalifleri tarafından "Şeytânüttâk", Şîa tarafından da

¹⁷² Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zehab*, 4/86.

¹⁷³ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 48.

¹⁷⁴ Şeyh Sadûk, *Kemâlû'd-Dîn*, 1412/1991, 2/341-343.

¹⁷⁵ Mustafa Öz, "Hişâm b. Hakem", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1988), 18/154; Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu*, 156.

¹⁷⁶ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 250.

“Mü’minüttâk” lakabıyla anılmıştır.¹⁷⁷ Allah’ın insan suretinde nurlar üstünde bir nur olduğunu ileri sürmüştür.¹⁷⁸ Ca’fer es-Sâdık’ın vefatının ardından, Abdullah b. Eftah’ın imâmete gelmesini eleştirerek, Mûsâ b. Ca’fer’in imâmetini kabul etmiştir.¹⁷⁹ Ona göre, imamlar üstün bir bilgiye sahiptir ve insanlara yol göstermektedir.¹⁸⁰ “Nas ile tayin edilmiş ehl-i beytten bir imam”¹⁸¹ anlayışını kabul ederek İmâmiyye Şîası’nın imâmet anlayışının teşekkülüne katkıda bulunmuştur. *Kitâbû’l İhticâc fi İmâmeti Emîri’l-Mü’minîn*, *Kitâbû’l-İmâme*, *Kitâbû’l-Ma’rife*, *Kitâbû’r-reddi ‘ale’l-Mu’tezile fi İmâmeti’l-Mefdûl*¹⁸² eserlerini imâmet konusu üzerine kaleme almıştır. Bu eserlerde de Hz. Hüseyin soyundan gelenlerin imâmetini ileri sürmüştür.¹⁸³

Ebû’l-Hasan el- Ali b. İsmâil b. Şu’ayb b. Mîsem et-Temmâr (ö. 183/799) da İmâmiyye Şîası’nın öncü isimlerindedir. Vasîlik anlayışının sistemli bir şekilde ele alınmasında öneme sahiptir. İmâmeti kelimâ anlamda tartışan ilk kişi olduğu aktarılır.¹⁸⁴ İmâmiyye Şîası’ndan kabul edilmesine karşılık, Hz. Ebû Bekir ve Ömer’e biat etmekle ümmetin küfre düşmediği fakat Hz. Ali’nin imâmete en layık kişi olduğu görüşündedir. Ona göre, Hz. Ali’ye karşılık mücadele eden küfre düşer. Hz. Osman’dan da teberrî edilmelidir.¹⁸⁵ Hz. Ali, ilim konusundaki yetkinliği, mü’min olması yönüyle Hz. Ebû Bekir’den üstündür.¹⁸⁶ Mîsem et-Temmâr’a, *Kitâbû’l-İmâme*, *Kitâbû’l-İstihkâk*,¹⁸⁷ *Kitâbû Mecâlisi Hişâm b. el-Hakem*, *Kitâbû’n-Nikâh* gibi eserler nispet edilmektedir.¹⁸⁸

1.1.2.2. Nas ve Tayin Merkezli İmâmet Anlayışının Yansımaları

Hz. Ali’nin vefatının ardından Alioğulları arasında farklılaşmalar meydana gelmiştir. İmâmiyye Şîası’nın Hz. Peygamber’in, Hz. Ali’yi vasîsi tayin ettiği iddiaları

¹⁷⁷ Şehrestânî, *el-Milel ve’n-Nihâl*, 218-219; İbnü’n-Nedim, *el-Fihrist*, 250.

¹⁷⁸ Şehrestânî, *el-Milel ve’n-Nihâl*, 219; Neşvân el-Himyârî, *el-Hürü’l-în*, 201.

¹⁷⁹ Kummî -Nevbahtî, *Kitâbû’l-makâlât ve’l-firak Fıraku’ş-Şîa*, 212; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 52.

¹⁸⁰ Atalan, *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca’fer es-Sâdık’ın Yeri*, 125.

¹⁸¹ Halil İbrahim Bulut, “Şeytânüttâk”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2010), 39/104.

¹⁸² İbnü’n-Nedim, *el-Fihrist*, 250.

¹⁸³ Korkmaz, *Şîa’nın Oluşumu*, 160.

¹⁸⁴ İbnü’n-Nedim, *el-Fihrist*, 249.

¹⁸⁵ Mustafa Öz, “İbn Mîsem”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1999), 20/201; Bozan, *İmâmiyye Şîası’nın Oluşumu*, 106.

¹⁸⁶ Korkmaz, *Şîa’nın Oluşumu*, 159.

¹⁸⁷ İbnü’n-Nedim, *el-Fihrist*, 249.

¹⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Korkmaz, *Şîa’nın Oluşumu*, 158; Bozan, *İmâmiyye Şîası’nın Oluşumu*, 106.

Hz. Peygamber dönemi kadar geriye götürülse de Şia'da Ca'fer es-Sâdık ve oğlu Mûsâ b. Ca'fer merkezli iddialarla açıkça konuşulur hale gelmiştir. Ca'fer es-Sâdık merkeze alınarak ortaya atılan imâmet anlayışları onun vefatının ardından da devam etmiştir. Bu konuyla ilgili farklı anlayışa sahip Şîîler, fırkalara ayrılmıştır. Ca'fer es-Sâdık'ın ardından oğlu Mûsâ b. Ca'fer'in imâmetini kabul edenler olmuştur. Mûsâ'nın vefat etmesiyle birlikte de fırkalar teşekkül etmiştir. Bu dönemde İmâmiyye Şîası'nın varlığından bahsedilemez. Mûsâ b. Ca'fer'in vefatının ardından, onun öldüğünü, yerine oğlu Ali er-Rızâ'nın geçtiğini söyleyen Kat'iyeye ise İmâmiyye Şîası'nın ilk müntesiplerine verilen isimdir.¹⁸⁹ İmâmiyye'nin öncülerinden olan Hişâm b. Hakem'in öne sürdüğü nas ve tayin merkezli imâmet anlayışı da bu fırkanın imâmet görüşü üzerinde etkili olmuştur.

İmâmiyye'ye göre tehvid, adalet ve nübüvvetin akabinde imâmeti kabul edenler kurtuluşa ermiştir. Nübüvvetin devamı niteliğinde kabul edilen imâmet, Allah'ın lütfu gereğidir. Allah, insanları başıboş bırakmamıştır.¹⁹⁰ Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin imâmetini bazen imâ ile bazen de açık bir şekilde dile getirmiştir. Çünkü Hz. Peygamber'e, ümmetini yalnız bırakması, onların ayrışmasına göz yumması caiz değildir. Bu nedenle vefatının ardından kendisine başvurulacak bir şahsı belirlemesi/tayin etmesi gerekliydi. O da Hz. Ali'yi imâmete tayin etmiştir.¹⁹¹ İnsan cehalet üzeredir. İnsanın namaz, zekat, hac ve bunların dışındakileri imamsız bilmesi de mümkün değildir.¹⁹² Bu nedenle yeryüzü imamsız kalamaz. İnsanları helal ve haramları öğreten imam, yeryüzünde Allah'ın hüccetidir. İnsanlara doğru yola iletmekle mükelleftir. Böylelikle insan hak ile batılı birbirinden ayırt eder.¹⁹³ Allah'ı ve Peygamberini tanıyan herkes, ehl-i beytin imamlarını tanıma ve kabul etme ile mükelleftir. Ehl-i beyt imamını kabul etmeyen kişi, Allah dışından birine tâbiî olmuş, ibadet etmiş gibidir. Bu kişi de dalalete düşmüştür. Allah, kendisine itaati Peygamberine itaatle eş tutmuştur. Allah'ın tayin ettiği ulü'l-emre itaat de Allah'a itaat gibidir. Ulü'l-emre itaat etmeyen Allah ve Resulüne itaat etmemiş gibidir.¹⁹⁴ İmamı tayin etme Allah üzerine vaciptir. Çünkü Allah, kullarının

¹⁸⁹ Metin Bozan, *İmâmiyye Şîası'nın İmâmet Tasavvuru (4. ve 5. Asırlar)* (Ankara: Avrasya Yayınları, 2007), 34.

¹⁹⁰ Hasan Onat, "İmâmet Risâlesi "Nasirüddin Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan et-Tusi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/1 (1996), 180; İrfan Abdülhamid, *İslam'da İtikâdî Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev. M. Saîd Yeprem (İstanbul: Marifet Yayınları, 1981), 37; Halil İbrahim Bulut - Özkan Gül, "İmâmiyye Şîası'nda İlmü'l-İmam İnancı", *Marife* 1 (2005), 78.

¹⁹¹ Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 190.

¹⁹² Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî Şeyh Sadûk, *Kemâlû'd-Din*, nşr. Allame Şeyh Hüseyin el-A'lemî (Beirut: Müessesetü'l-a'lemî lil Matbû'at, 1412/1991), 1/21.

¹⁹³ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 1/126.

¹⁹⁴ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 1/129-130.

faydasına olacak şeyleri ister ve onları herkesten daha iyi tanır. İmamın, mükellefler tarafından seçilmesi gerektiğini düşünmek, Allah'a vacip olan bir şeyi yerine getirmemesi demek olur ki bu da mümkün değildir. İmâmet, İslam'ın temel şartlarından olduğu için kimsenin görüşüne tahsis edilemez.¹⁹⁵ Allah, kulları için Hüseyin'in soyundan birini seçer, her imamın akabinde bir yenisini seçer. Görevini tamamlayan imamın ardından, insanlara yol gösterecek bir hüccet görevlendirir. İmamın ardından gelecek imamı belirleme yetkisi yalnızca Allah'a aittir.¹⁹⁶

Allah tarafından imamı belirlenmeyen kişi, sürüsünden ayrıлып, başka yola sapan koyun gibidir. Allah'ın tayiniyle belirlenmiş açık ve adil olan imama tâbî olmayan yolunu kaybeder. Bu hal üzere vefat ederse de küfür üzere ölmüş olur.¹⁹⁷ “Kim peygambere itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Kim de yüz çevirirse, şunu bilsin ki, biz seni onların üzerine bekçi olarak göndermedik.”¹⁹⁸ ayeti gereği Allah'a itaatin ardından, imama itaat gereklidir. İmamlara itaat eden Allah'a itaat etmiştir. İmamlara isyan eden ise Allah'a isyan etmiştir. Hz. Ali de itaati farz kılınan imamdır.¹⁹⁹

Ümmet nezdinde imâmetin değeri ve yeri, insan aklının, onu kavrayamayacağı ölçüdedir. Bu nedenle de imâmet seçimle gerçekleşemez. Çünkü insanın takdirine bırakılamaz. İmâmet önemli bir yere, üstün bir mevkiye sahiptir. İmam, Allah'ın helal kıldıklarını helal, haram kıldıklarını haram sayar. Allah'ın hududlarını ikame eder ve Allah'ın dinini savunur. İnsanları Rabbi'nin hikmetli yoluna çağırır, güzel sohbette bulunur. İmam, parlayan güneş, aydınlık ay, ışıltılı lamba, berrak nur, susayanlar için bir su, tehlikelere karşılık bir rehber gibidir. Tüm bunlar Allah tarafından imama bahşedilmiştir. Onun insanlar tarafından tanınması, seçilmesi mümkün değildir.²⁰⁰ İnsan heva ve hevesine yönelen bir varlıktır. Kendisini günaha düşmekten alıkoyamaz. İnsanları birlik içinde tutacak, günahlardan yüz çevirten bir imama ihtiyaç vardır. Bu vasıflara sahip bir imam yalnızca Allah tarafından bilinebilir. Gözlem ve akıl yoluyla idrak edilemez. Buradan hareketle İmâmiyye, adil bir yönetim, insanların doğru yolu

¹⁹⁵ Onat, “İmâmet Risâlesi”, 185; Fırlıklı, *İmâmiyye Şîası*, 217; Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları*, 228.

¹⁹⁶ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 1/146-147-201.

¹⁹⁷ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 1/131.

¹⁹⁸ Nisâ 4/80.

¹⁹⁹ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 1/149.

²⁰⁰ Onat, “İmâmet Risâlesi”, 182; Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 1/144-145.

bulabilmesi için imamın nas ve tayin yoluyla gelmesi gerektiğini iddia eder. Nas ile tayin edilmemiş bir imamın bulunmadığı yerde dinin gerekleri yerine getirilemez.²⁰¹

1.1.2.2.1. İmamın Efdâliyeti

İmâmiyye’de imâmete atfedilen önem, imamın sıfatlarının belirlenmesinde de etkili olmuştur. Nas ve tayin yoluyla imam olmuş kişi yaşadığı toplumun en üstünüdür. Çünkü Hz. Peygamber tarafından veya kendisinden önce gelen imam tarafından imâmeti belirlenmiştir. Allah, kullarının arasından en üstün olanı tayin eder. İmam, kendisine muhtaç olanların ihtiyaçlarını gidermek ve Allah’ın hududlarını ikame etmek için vardır. Bu nedenle içinde bulunduğu toplumun en faziletlisi olmak durumundadır. Onların faziletlerini ümmet içerisinde bilmeyen yoktur. “Yoksa onlar, Allah’ın lütfundan verdiği şeylerden dolayı insanlara haset mi ediyorlar.”²⁰² ayeti Ca’fer es-Sâdık’a sorulduğunda kıskanılan kişilerin, kendileri olduğunu söylediği rivayet edilir.²⁰³ İmamların toplum içerisindeki konumunu belirtmesi açısından Hişâm b. Hakem’in benzetmesi dikkat çekicidir. Ona göre kalp, insanın diğer uzuvlarından daha önemli bir organdır. Diğer uzuvlar, kalp olmadan selîm bir inanca sahip olamaz. Kalp, insanın tekâmülü için gereklidir. İmamın toplum nazarındaki yeri de kalbin diğer uzuvları arasındaki konumu gibidir. Toplum, ancak imamın varlığıyla farklılıktan ve ayrılıktan korunur. Böylelikle doğru yolu bulur.²⁰⁴ Allah, doğru yolu bulabilmeleri, sorularını sorabilmeleri için imamları kullarına tayin etmiştir. “Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorunuz.”²⁰⁵ ayetinde kastedilen zikir ehli de imamlardır.²⁰⁶

İmâmiyye’ye göre imam, yalnızca seçkin ve toplumda en faziletli olan kişidir. Allah, Hz. İbrahim’e imâmeti has kılmıştır. Bu makam, Hz. İbrahim’e, peygamberlik ve dostluk makamından sonra verilmiştir. Allah, Hz. İbrahim’e “Ben seni insanlara önder yapacağım.” buyurmuştu. İbrahim “Benim soyumdan da” deyince Rabbi, “Vaadim zalimleri kapsamaz.” buyurdu.²⁰⁷ buyurarak imâmeti yalnızca seçkin ve temiz olana has kılmıştır. Böylelikle zalim olan herkesin imâmetini de iptal etmiştir. Ardından Allah,

²⁰¹ Onat, “İmâmet Risâlesi”, 189; Bozan, *İmâmiyye Şîası’nın İmâmet Tasavvuru*, 144.

²⁰² Nisâ 4/54.

²⁰³ Kuleynî, *Usûlu’l-Kâfi*, 1/149.

²⁰⁴ Mes’ûdî, *Mürûcü’z-zehab*, 4/86.

²⁰⁵ Nahl 16/43.

²⁰⁶ Kuleynî, *Usûlu’l-Kâfi*, 1/152.

²⁰⁷ Bakara 2/124.

“İbrahim’e, İshak’ı ve fazladan bir armağan olarak Ya‘kûb’u lütfettik; her birinin salih insan olmasını sağladık. Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler kıldık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekat vermeyi vahyettik.”²⁰⁸ buyurarak imamlığı, onun soyundan faziletli kimselere lütfetmiştir.²⁰⁹ İmamlar, peygamberler gibi yaşadığı asrın en faziletli kişileridir. Allah nezdinde, halkın en sevgilileridir.²¹⁰

İmamlara atfedilen efdâliyet, imamın nas ve tayin yoluyla imâmete geldiği anlayışına matuftur. Aynı zamanda peygamberlerin, yaşadıkları toplumun en üstünü olmasına kıyasla imamlar da yaşadığı asrın en faziletlisi olmalıdır. Bu nedenle mefdûl olanın da imâmeti geçersizdir.²¹¹ İmamın en faziletli olması, cömert, yetenekli, merhametli, akîl, mütevazî, hoşgörülü olması demektir. Çünkü o böylelikle kâmil olur. Onun tekâmülü yaradılışı bakımından da noksan olmamasını gerektirir. Organları tam olmalı, herhangi bir hastalığı olmamalıdır. O, yaşadığı asırdaki herkesin imamıdır. İmâmetini ortaya çıkaran ayet ve mu‘cizeleri de bulunmalıdır. İmam mecbur kaldığı durumlarda inanmayanlar için onları ortaya koyar.²¹²

İmâmiyye Şîası’nda imamın faziletli olmasına verilen önem, ona herkesin itaat etmesi gerektiği anlayışını beraberinde getirir. Öyle ki onları sevmek imandan, nefret etmek de küfürdür.²¹³ Çünkü imamlar, Allah nezdinde peygamberlerin ardından toplumun maslahatı gereği ümmetine bir lütfudur. İnsanlara düşen de onlara itaattir. Efdâl olan imamı tanımadan ölen kimse cehalet üzerine ölmüştür. Cehalet ise, küfür, nifak ve dalaleti ifade eder. Allah tarafından atanmış bir imamın her sözü doğrudur. Doğruluğun idrakına varamayan kişiyi Allah zorluğa sokar.²¹⁴ Bu anlayış zamanla imamların her söylediğinin koşulsuz kabul edilmesine yol açmıştır. Böylece efdâl imam inancı, imamın yetkilerini arttırırken toplumun yetki alanını daralmıştır.²¹⁵

Emevîler döneminde başlayan Abbâsîler döneminde devam eden Alioğullarının siyasî ve fikrî faaliyetleri, birbirlerinden farklılaşmalarına yol açmıştır. On ikinci imamın gaybete gittiği anlayışıyla teşekkülünü tamamlayan İsnâaşeriyye, diğer bir ismiyle

²⁰⁸ Enbiyâ 21/72-73.

²⁰⁹ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 1/143.

²¹⁰ Hasan Onat, “Şîî İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tusî’nin Görüşleri Çerçevesinde)” 32/1 (1991), 106.

²¹¹ Metin Bozan, “İmâmiyye Şîası’nın Peygamberlik ve İmâmet Anlayışlarının Mukayesesi”, *Dinî Araştırmalar* 9/26 (2006), 107.

²¹² Onat, “İmâmet Risâlesi”, 187-188; Bozan, *İmâmiyye Şîası’nın İmâmet Tasavvuru*, 105.

²¹³ Onat, “Şîî İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tusî’nin Görüşleri Çerçevesinde)”, 101.

²¹⁴ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 1/283.

²¹⁵ Osman Aydın, *Mu‘tezile’de İmâmet ve Siyaset* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 41.

İmâmiyye Şîası, nas ile tayin olmuş imam merkezli imâmet anlayışlarını sistematik hale getirmiştir. Diğer yandan Şîa'da vasîlik anlayışının nas ve tayine dayandırılmasında Abbâsoğullarının da katkısı olduğu söylenebilir. Yönetime geçtikten sonra Alioğullarının dışarıda bırakılması ve Mansûr'un, Hz. Abbâs'ı, Hz. Muhammed'in babası konumunda görerek, ona en yakın kişi olduğu iddiası, Alioğulları cephesinde yeni bir atağa yol açmıştır. Böylece Alioğullarının meşruiyetlerini sağlamak adına nas ve tayine dayalı bir imâmet anlayışına yöneldikleri söylenebilir. Hişâm b. Hakem'in vasiyyet ile ilgili eseri *Kitâbû'l-Vasiyye*'nin yazılışı da bu döneme denk gelmektedir.²¹⁶ Nas ve tayin merkezli imâmet anlayışı imamın, yaşadığı asrın en faziletlisi olduğu anlayışını beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda imamın masum olduğu ve her sözüne koşulsuz inanılması gerektiği düşünülmüştür. Masum olan imamın bu vasfıyla peygamberle eş değer tutulduğu söylenebilir.²¹⁷ Efdâl, masum, a'lem ve Allah tarafından atanmış bir imam portresi ile imâmet anlayışını oluşturan İmâmiyye Şîası bu düşüncesiyle diğer Şîî fırkalardan farklılık göstermiştir.

²¹⁶ Korkmaz, *Tarihin Tahriî İbn Sebe Meselesi*, 186.

²¹⁷ Ayırtılı bilgi için bkz. Bozan, "İmâmiyye Şîası'nın Peygamberlik ve İmâmet Anlayışlarının Mukayesesi", 98 vd.

İKİNCİ BÖLÜM

ZEYDİYYE'DE NAS ve TAYİN DÜŞÜNCESİ

İmâmiyye Şîası'nın imâmet anlayışının merkezini oluşturan nas ve tayin düşüncesinin, Zeydî düşüncede var olup olmadığı, varsa ne ölçüde var olduğu, Zeydiyye'nin imâmet görüşünün anlaşılabilmesi açısından önemlidir. Daha önce değinildiği üzere Kâsım er-Ressî'nin çalışmalarıyla birlikte Zeydiyye'nin mezhebî öğretileri oluşmaya başlamış ve kurumsallaşma dönemine geçiş başlamıştır. Bu bölümde kurumsallaşma döneminden önce ve sonra Zeydiyye'nin imâmet anlayışında nas ve tayin düşüncesine yer verilmiştir. Ele aldığımız dönem Zeyd b. Ali ile başlatılmış, Yahyâ b. Hüseyin ile son bulmuştur. Konunun ve zamanın sınırlılığı nedeniyle Yahyâ b. Hüseyin'in ardından gelen ve günümüzde halen varlığını sürdüren Zeydî oluşumlara değinilmemiştir.

2.1. KURUMSALLAŞMA ÖNCESİ NAS VE TAYİN DÜŞÜNCESİ

2.1.1 Zeyd b. Ali: Hayatı ve Yaşadığı Dönem

İnsanın doğduğu, büyüdüğü ve yaşadığı ortam, fikrî yapısının gelişmesinde son derece önemlidir. Bu nedenle, özellikle Mezhepler Tarihi bilimi açısından bir kişinin görüşleri ele alınırken onu yaşadığı çevreden bağımsız ele almak doğru değildir. Fikir-Hadise irtibatı ilkesi gereği fikirlerin, yaşanan çevrenin şartları şeklinde ele alınarak, o dönem içerisinde değerlendirilmesi daha doğrudur. Bu nedenle Zeydiyye'nin nispet edildiği ve İslam düşüncesi açısından da önemli bir kişilik olarak Zeyd b. Ali'nin yaşadığı çevrenin bilinmesi, onun fikrî yapısının anlaşılması açısından önemlidir.

Künyesi Ebû'l-Hüseyin Zeyd b. Ali Zeynelâbîdin b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebi Tâlib olan Zeyd b. Ali'nin, doğumu ile ilgili kesin bir bilgi mevcut olmamakla birlikte bazı kaynaklara göre hicrî 75/694 yılında, bazılarına göre hicrî 78/697 yılında, bazılarına göre ise 80/699 yılında Medine'de doğmuştur. Hz. Hüseyin'in, Kerbelâ vakasının ardından sağ kalan tek oğlu Zeynelâbîdin'in (ö. 94/712) oğlu olan ve hakkında faziletleriyle ilgili Ehl-

i Beyt'ten aktarılan rivayetlerin bulunduğu²¹⁸ Zeyd, Medine'de ilmî kişiliği, üstün belâğatı ve içtihatındaki titizliği ile tanınıyordu.

Zeyd'in yaşadığı dönem, halifeliğin Emevîlerde (661-750) olduğu, yönetime karşı çeşitli kesimlerin sürdürdüğü isyanların baş gösterdiği bir dönemdi. Emevîlerin halka yönelik baskıcı tutumu, gruplaşmaları ve bunun sonucunda da isyanları ortaya çıkarıyordu. Diğer yandan bu gruplaşmalar kendini itikâdî alanda da göstermekteydi. Bu dönemde Müşebbihe, Mücessime, Kaderiyye, Mürcie, Hâricîlik, Mu'tezile ve Gulât-ı Şîa olarak isimlendirilen Sebeiyye, Keysâniyye gibi oluşumların ortaya çıktığı görülmektedir. Aralarında aşırılık konusunda farklılıklar olmakla birlikte bu oluşumların ortak noktaları, Hz. Ali'ye, Hz. Peygamber tarafından imâmetin vasiyet edildiği, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in, Ali'nin imâmetini gasp ettikleri, masum imam anlayışı ve mehdî beklentisi şeklinde özetlenebilir. Ebû Zehra, Zeyd b. Ali'nin, Ehl-i Beyt'e atfedilen bu aşırı görüşleri yumuşatarak sistemleştirdiğini söyler.²¹⁹

Diğer yandan medreselerde, Hadis, Kur'an, Fıkıh gibi ilimlerden dersler verilirken, itikâdî alanda da Cebrî, Mu'tezilî fikirler tartışılıyordu. Bu dönemde, özellikle İmam Mâlik'in (ö. 179/795) ilmî anlamda faaliyetleri göze çarpıyordu. Hem Medine'nin hem de Irak'ın ilmî metodu teşekkül etmeye başlamıştı. Yaşadığı dönemin tüm gelişmelerinden etkilenerek ilmî birikime ulaşan Zeyd, ilmî kişiliğiyle dönemin âlimleri tarafından biliniyordu. Mürcie ve Mu'tezile'den birçok âlim, onun, "ilimde imam, fıkhıta hüccet" olduğu konusunda ittifak halindeydi.²²⁰ İlmî anlamda donanımlı bir ailede yetişen Zeyd, ilk eğitimini babası Zeynelâbidîn'den, babasının vefatının ardından abisi Muhammed el-Bâkır'dan almıştır.²²¹ Zeyd, bunların yanında Hicazlı ve Iraklı, birçok âlimin görüşlerini öğrenmiş, felsefî ve aklî ilimlerle uğraşan fırkaların görüşlerini anlayabilmek için Basra'ya hicret ederek bu ilimleri tahsil etmiştir.²²²

Zeyd b. Ali, Medine'den rahatlıkla çıkıyor ve muhtelif yerlere geziler düzenliyordu. Zeyd'in bu faaliyetleri, onu, Emevî baskısı nedeniyle Medine'den dışarı çıkamayan Ehl-i Beyt efradından ayırıyordu. O, Medine dışına çıkarak insanların

²¹⁸ Ebû'l Hasan Hüsâmeddîn Humeyd b. Ahmed Muhallî, *Hadâiku'l-verdiyye menâkibi eimmeti'z-Zeydiyye*, nşr. Murtazâ b. Zeyd (San'a: Matbûâtü Mektebeti Merkezi Bedr, 1423/2002), 1/243 vd.

²¹⁹ Muhammed Ebû Zehra, *İmam Zeyd Hayatı, Fikirleri ve Çağı*, çev. Salih Parlak - Ahmet Karababa (İstanbul: Şafak Yayınları, 1993), 175.

²²⁰ İsa Doğan, *İmam Zeyd b. Ali* (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 128.

²²¹ Ebû Zehra, *İmam Zeyd*, 41.

²²² Doğan, *İmam Zeyd b. Ali*, 131.

Alioğullarına olan muhabbetini değerlendiriyordu.²²³ Zeyd'in bu faaliyetlerinden rahatsız olan Medine valisi Hâlid b. Abdillâh, Alioğullarını takibe başlayarak, onları göz önünde tutmuştur. Ayrıca Zeyd başta olmak üzere, Alioğullarını halka kötöleyerek, onları gözden düşürmeyi hedeflemiştir.²²⁴

Zeyd b. Ali ile ilgili ele alınması gereken bir husus da Zeyd'in, Ebû Hanîfe (ö.150/767) ve Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748) ile olan münasebetidir. Medine dışına çıkan Zeyd'in, Kûfe'de Ebû Hanîfe ile bir araya geldiği, ayrıca Vâsıl b. Atâ ile de görüşmelerde bulunduğu söylenir. Ebû Hanîfe'nin, yaşadığı dönemin en bilgili âliminin Zeyd olduğunu söylediği ve ondan nakillerde bulunduğu, Zeyd'in Kûfe'de ayaklanması sırasında onu desteklediği rivayet edilir.²²⁵ Atalan'a göre Ebû Hanîfe, Zeyd'in ayaklanmasında başarılı olamayacağını düşündüğü halde onu desteklemiş, bunun sonucunda da Emevî yönetimi tarafından takibe alınmıştır.²²⁶

Zeyd'in Vâsıl'la olan ilişkisi konusunda farklı yaklaşımlar mevcuttur. eş-Şehrestânî, Vâsıl'ın, dedesi Ali hakkında Cemel ve Sıffin Savaşlarında hata ettiğini söylemesine rağmen, Zeyd'in ona öğrencilik yaptığını, ondan i'tizâl anlayışını aldığını ifade eder.²²⁷ Ancak tarihî arka plan dikkate alındığında eş-Şehrestânî'nin, Zeyd'in, Vâsıl'a öğrencilik yaptığı görüşünü kabul etmek makul değildir.²²⁸ Başka bir rivayette de Vâsıl, Medine'ye geldiğinde Zeyd ve oğlu Yahyâ'nın (ö. 125/743), ona ziyarette buldukları anlatılır.²²⁹ Diğer yandan, Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'ın, Vâsıl'ın Ehl-i Beyt imamlarının hataya düştüklerini söylemeleri nedeniyle ondan uzak durdukları rivayet edilir. Fakat gerek Zeyd'in, Vâsıl'a öğrencilik yaptığı gerekse Vâsıl'la aynı fikirlerde olduğu görüşleri, kendi içerisinde çelişkilidir. Çünkü Vâsıl'ın, Zeyd ile aynı yaşlarda olması, Zeyd'in, Vâsıl'a öğrencilik yaptığı görüşünü muğlak kılmaktadır. Ayrıca Vâsıl'ın, Medine'de ne kadar süre kaldığı, bu sürede ne zaman Zeyd ile görüştüğü

²²³ İsa Doğan, *Ali Evladı İçin Silaha Sarılan İlk Fırka Zeydiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Samsun: Kardeş Matbaa, 1996), 24.

²²⁴ İsa Doğan, "Zeyd b. Ali ve Kelamî Görüşleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1993), 143.

²²⁵ Ahmed b. İbrahim b. Hasan Ebû'l-Abbâs el-Hasenî, *el-Mesâbih*, nşr. Abdullah b. Abdullah b. Ahmed el-Havsî (San'a: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Mektebetü'l-İmam Zeyd b. Ali, 1423/2002), 401; Ebû Talib Yahyâ b. Hüseyin b. Hârûn el-Harûnî, *el-İfâde fî tarihi'l-eimmeti's-sade* (Sa'de: Mektebetü Ehli'l-Beyt, 1435/2014), 40; Ebû Zehra, *İmam Zeyd*, 167.

²²⁶ Mehmet Atalan, "Ebû Hanîfe ve Alioğulları", *Dinî Araştırmalar* 24 (ts.), 162.

²²⁷ Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 180.

²²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şerefeddîn, *ez-Zeydiyye nazariyye ve tatbik*, 20; Hatîb, *el-İmam Zeyd b. Ali el-müftera aleyh*, 11.

²²⁹ Mehdî-Lidînillâh Ahmed b. Yahyâ b. Murtazâ İbnü'l-Murtazâ, *Tabâkâtü'l-Mu'tezile*, nşr. Susanna Diwald-Wilzer (Beyrut, 1380/1961), 33.

şüphelidir. Bu buluşmayı, Zeyd'in, ilim tahsil etmek amaçlı Medine'den farklı bölgelere gitmesi ile ilişkilendiren Ebû Zehra, Vâsıl ve Zeyd'in buluşmasını daha önce olmayan bir ilmin elde edilmesi amacıyla olmadığını, böylece buluşmanın "bilimsel müzakere" niteliğinde değerlendirilmesi gerektiğini söyler.²³⁰ Bu konuda Ümit ise, eş-Şehrestânî'nin, Zeydiyye'nin, Mu'tezilî esasları benimsemesinin gerekçesini hazırlama içerisinde olduğunu ifade eder.²³¹ Netice itibarıyla Zeyd b. Ali, İslam'ı farklı yönleriyle ele alabileceğimiz bir dönemde yaşamıştır. Yaşadığı coğrafyanın ilmî ve siyasî birikiminden istifade etmiştir. Dönemin âlimlerinden etkilenecek, kendisi de iz bırakacak ilmî birikime ulaşmıştır.

2.1.1.1. Zeyd b. Ali İsyanı ve Zeydî Düşünceye Etkileri

Zeyd b. Ali'nin Kûfe'de 122/739 yılında ayaklanması, Zeyd'in imâmet anlayışının açıklanması ve Zeyd'in ardından meydana gelen Zeydî nitelikli isyanlar; Zeydiyye mezhebinin görüşlerinin teşekkülü açısından önemlidir. Ayrıca isyan, Zeydîlik'te kabul edilen imam portresinin anlaşılabilmesi bakımında da önem arz eder. Çünkü Zeyd'in Emevî hükümetine başkaldırarak gerçekleştirdiği isyanın ardından onun görüşleri etrafında birleşen gruplar daha sonra Zeydiyye mezhebi başlığı altında yer almıştır. İsyanın üslubu da kendisinden sonra gelen görüşleri etkilemiştir. Bu nedenle Zeyd'in hurûcunun nedenlerinin ve sonuçlarının, Zeydî düşünceye etkilerini tahlil etmeyi gerekli gördük.

Emevîlere karşı dedesi Hz. Hüseyin'in ardından, Alioğullarından aksiyoner kişiliğiyle ortaya çıkan ilk şahıs olan Zeyd'e göre, imâmet görevi, gereği gibi yerine getirilmiyordu. Emevîlerin gücü ellerine almalarıyla İslam tarihinde büyük bir siyasî değişim yaşanıyor,²³² kötü yönetim, halk cephesinde de tepkilere neden oluyordu. Fetihlerin artmasıyla birlikte, mâlî anlamda da güç elde edilmesi, dört halife döneminden gelen İslamî tevazuyu geride bıraktı.²³³ Böylece kusursuz olma anlayışıyla kabile asabiyeti peydah oldu. Neticede Arap olmayanların dışlanmasıyla Arapçılık devlet politikası haline geldi. Halka yönelik kötü muamelelerin, Ehl-i Beyt'e dönük ayrı bir

²³⁰ Ebû Zehra, *İmam Zeyd*, 49-50.

²³¹ Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi*, 86.

²³² Mehmet Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş Başlangıçtan IX. Asra Kadar* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2014), 136.

²³³ Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, 144.

boyutu da söz konusuydu. Daha önce belirtildiği üzere hilafetlerinin ilk gününden itibaren Emevî halifeleri Hz. Ali'ye minberlerden lanet okutuyor, itirazda bulunanların da katledilmesini emrediyordu. Zeyd'in, Emevîlerin Ehl-i Beyt'e yönelik olumsuz faaliyetleri²³⁴ neticesinde atalarının intikamını almak istemesi de muhtemeldir. Gerek halka gerek Ehl-i Beyt'e yönelik olumsuz muameleler, isyanın sosyo-kültürel yansımalarıdır.²³⁵

Zeyd, halkın birbirinden koptuğunu, İslamî birliğin yavaş yavaş kaybolduğunu düşünüyordu. Bununla ilgili Zeyd'in, "Vallahi Mevla'dan isterdim ki, elim O'na yetse sonra bu toprak üzerine veya herhangi bir yere düşsem, nihayet lime lime kesilsem de, tek Allah, Muhammed ümmetinin arasındaki ayrılıkları birleştirse." şeklinde ifadeler kullandığı aktarılır.²³⁶ Buna göre Zeyd'in isyan ederken iki şey hedeflediği, bunlardan ilkinin, Kur'an ve Sünnete ümmeti döndürmek; ikincisinin de, ümmet arasındaki sorunları çözmek olduğu söylenebilir. Ebû Zehra, Zeyd'in isyanının, Alioğullarına ve Emevîlere küskünlük nedeniyle olduğunu ifade eder. Ona göre Emevîler halka zulmederek ümmeti bölmüş, gerisinde kalan Alioğulları da Zeyd'in teslim olmasını sağlayarak, isyanını desteklememişlerdir.²³⁷

Diğer yandan İslam tarihi kaynaklarında geçen şekliyle, Zeyd'in hurûcu, Emevî halifesi Hişâm b. Abdilmelik'le (ö. 125/743) arasında geçen tartışmalar nedeniyle ortaya çıkmıştır. Hz. Ali'den kalan vakıflar konusunda Zeyd ve Abdullah b. Hasan arasında çıkan anlaşmazlıkların artmasıyla Zeyd, halife Hişâm b. Abdilmelik'e durumu bildirmek ister. Hişâm, ilk başta Zeyd'i huzuruna kabul etmez. Fakat Zeyd'in ısrarı üzerine buluşma gerçekleşir. Buluşmada Zeyd'in, Hişâm'a Allah katında üstünlüğün takva ile olacağını söylemesi üzerine, halife, "Sus, sen bir cariye'nin oğlu olmana rağmen hilafeti istiyorsun!" der. Buna karşılık Zeyd, İsmâil'in annesinin de bir cariye olduğunu, fakat bu durumun onun peygamberliğine engel olmadığını, Allah katında peygamberlik derecesinin başka bir şeyle ölçülemeyeceğini söyler. Bunun üzerine Zeyd'i huzurundan kovan Hişâm, "Gidiyorum, fakat artık hiç hoşuna gitmeyen bir şekilde olacağım." cevabını alır.²³⁸ Fakat Zeydiyye mezhebinin görüşlerini, özellikle Zeydî imâmet öğretisini etkileyen Zeyd'in

²³⁴ İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdilmelik* (Ankara: Ankara Okulu, 2001), 68.

²³⁵ Gökalp, "Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu", 58-59.

²³⁶ Ebû Zehra, *İmam Zeyd*, 17.

²³⁷ Ebû Zehra, *İmam Zeyd*, 17-18.

²³⁸ Mes'ûdî, *Mürücü'z-zehab*, 4/218.

isyanını²³⁹ tek bir nedene indirgemek doğru değildir. Zeyd ve Hişâm arasında meydana gelen bu olay, isyanın nedeni olarak değil de isyanı hızlandıran etken ve isyanın fiilî boyutu olarak değerlendirmek daha doğrudur. İslam tarihinde yer alan olaylar, Zeyd'in isyanının sadece fiilî boyutunun yansımalarıdır. Fikrî açıdan düşüldüğünde, Zeyd'in imâmetle ilgili fikirleri, onun isyanını tetikleyen unsurlardandır.²⁴⁰

Halkın desteğini almayı önemseyen Zeyd, Medine'den, sık sık farklı bölgelere giderek halkın nabzını yokluyordu. Bu muhtelif yerlerden en mühimi Kûfe'ydi. Bölge, eski uygarlıkların ortak noktası olduğu için İslam firkalarının yurdu konumundaydı. Yunan felsefesi ve Hind fikirleri bu bölgede İslamî yöntemlerle kaynaştı. Böylece Irak bölgesi, İslam mezheplerinin filizlendiği bir yer haline geldi. Bölge halkı, öteden beri Hz. Ali'ye muhabbet besliyordu. Hz. Ali, halifeliği esnasında halka iyi muamelelerde bulunmuş, halkın sevgisini kazanmıştı. Kûfeliler, Sıffin Savaşı'nda da Hz. Ali'yi desteklemişti. Bu nedenle halkın Hz. Ali ve aile efradına karşı sevgisi vardı. Zeyd, Kûfe'ye her gittiğinde ona karşı iyi muamelelerde bulunuyorlardı. İsyân hazırlıklarından bahsettiğinde halktan olumlu dönütler alsa da iş fiilî icraata geldiğinde beklenen olmadı. Kûfe halkı, daha önce Hz. Hüseyin'e yaptıklarını Zeyd'e de yapmak suretiyle onu yalnız bıraktı.

Rivayetlere göre, Zeyd'e isyandan önce gelen bir grup, ona Hz. Ebû Bekir ve Ömer'le ilgili ne düşündüğünü sormuş, Zeyd de onlara, “Allah o ikisine rahmet eylesin. Onlar, Resul'ün faziletli sahabesindendi. Peygamber'le cihat ettiler. Resûl'e dost oldular. Ehl-i Beytim'de kimseden, o ikisi hakkında kötü bir söz işitmedim.” demek suretiyle cevap vermiştir. Buna karşılık, “Sen Ehl-i Beyti'nin kanını istemiyorsun, o ikisi zalimlerdendir.” cevabını alır.²⁴¹ Bu grup daha sonra tekrar Zeyd'e gelerek, isyanı için yardımda bulunmalarını istiyorsa, Ebû Bekir ve Ömer'den teberrî etmesi gerektiğini söylemiş fakat Zeyd kabul etmeyince “Biz seni reddediyoruz” demişlerdir. Çünkü onlara göre nasıl ki Emevîler gâsıp konumunda ise Ebû Bekir ve Ömer de öyledir.²⁴² Bunun üzerine Zeyd, “Nasıl ki Hâvaric Ali'den ayrıldı, Râfıza da benden ayrıldı.” demiştir.²⁴³

²³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid et-Taberî, *Tarihü't-Taberî Tarihü'r-rüsûl ve'l-mülûk*, nşr. M. Ebû'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dârü'l-me'arif.), 160-180; İbn Kesîr, *Büyük İslam Tarihi : el-Bidâye ve'n-nihâye*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), 10/539-542; Muhallî, *Hadâiku'l-verdiyye*, 1/253 vd.

²⁴⁰ Gökâl, “Zeydiyye Mezhebi'nin Doğuşu”, 58.

²⁴¹ Ekvâ, *Zeydiyye*, 18-19.

²⁴² Yaşaroğlu, “Zeydiyye'nin İmâmet Görüşü”, 114.

²⁴³ Ekvâ, *Zeydiyye*, 20.

Ondan ayrılanlar, Muhammed el-Bâkır'a biat etmeyi düşünmüşler fakat hayatta olmadığı için oğlu Ca'fer es-Sâdık'a tâbî olmuşlardır.²⁴⁴ Bu kişilere "râfıza" denilmiştir. el-Himyerî de, Râfıza'yı, "Ebû Bekir ve Ömer'e karşı olumlu tutumundan dolayı Zeyd b. Ali'yi isyanında yalnız bırakanlar" olarak tanımlar.²⁴⁵

Bir rivayete göre de bir grubun Zeyd'e gelerek, "Bizim velimiz, kardeşinin oğlu Ca'fer'dir." demeleri üzerine, "Gidin, siz râfızasınız. Babam, sizin dünyada ve ahirette, benim düşmanım olduğunuzu bana bildirdi." diyerek onları yanından uzaklaştırır.²⁴⁶ Kaynakların belirttiğine göre Zeyd b. Ali, Kûfeliler tarafından yalnız bırakılınca onlara "râfaztümûnî" (beni terkettiniz) şeklinde hitap ettiği için bu gruba "Râfızîler", Zeyd'in yanında kalanlara ise "Zeydîler" denilmiştir.²⁴⁷ Bu konuda Ebû Zehra, Kûfe halkının Emevî hükümetinin baskılarına karşılık Ehl-i Beyt'i sadece kalben desteklediklerini, bunun sonucu olarak da cihat ruhu geliştiremediklerini söyler. Kûfelilerin, Hz. Hüseyin ve Zeyd b. Ali'yi, cihat ruhu zayıf ve "ucuz yoldan mezhep benimseyenler" oldukları için yarı yolda bıraktıklarını ifade eder.²⁴⁸

Konuyla ilgili önemli bir diğer husus da isyanın, emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l münker anlayışı gereği gerçekleştiğidir.²⁴⁹ Zeyd'in bu görüşü Vâsıl'dan aldığı rivayet edilir.²⁵⁰ Fakat Zeyd'in isyanı öncesinde, sistematik hale gelmiş bir Mu'tezilî öğretisi söz konusu değildi. Bu dönemde sadece ilk Mu'tezilî fikirler teşekkül etmeye başlamıştı.²⁵¹ Bu nedenle Zeyd'in, emri bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l münker görüşünü Vâsıl'dan alarak isyana kalkıştığını söylemek zordur. Fakat Zeyd'in kötü yönetime karşı ayaklandığı, bunu yaparken de iyiliği hâkim kılmak, kötülüğü ortadan kaldırmak istediği söylenebilir. Zeyd'in biata, "Ey insanlar! Ben sizi Allah'ın kitabına, Peygamber'in sünnetine, zalimlerle cihada, mazlumları korumaya davet ediyorum." şeklinde davet ettiği rivayet edilir.²⁵²

Bazı görüşlere göre, Zeyd'in hurûcu, belli bir mezhebe yönelen Şîî nitelikli değil, İslamî bir hareketin ürünüdür. Zeyd, zalim yönetime karşı isyan etmiştir.²⁵³ O, davetinde

²⁴⁴ Öz, "Zeyd b. Zeynelâbidîn ve Zeydiyye", 46.

²⁴⁵ Neşvân el-Himyerî, *el-Hürû'l-în*, 238.

²⁴⁶ Mansûr Billah, *el-Ikdü's-semîn*, 112.

²⁴⁷ İbn Kesîr, *Büyük İslam Tarihi*, 10/538-539.

²⁴⁸ Ebû Zehra, *İmam Zeyd*, 109.

²⁴⁹ Doğan, *Zeydiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 41.

²⁵⁰ Ahmet Mahmûd Subhi, *Zeydiyye*, 1404/1984, 70.

²⁵¹ Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi*, 102.

²⁵² Ebû'l-Abbâs el-Hasenî, *el-Mesâbih*, 389.

²⁵³ Hatîb, *el-İmam Zeyd b. Ali el-müftera aleyh*, 143.

belirli bir gruba işaret etmemiş, herkesi biata çağırmıştır. Ümmetin rızasını gözetmiştir.²⁵⁴ İsyanın Şîi nitelikli olması tartışılır bir mevzu iken Zeyd'in isyanda tek gayesinin kötü yönetimi durdurmak olduğunu söylemek zordur. Hişam b. Abdilmelik'in, Zeyd'i "Hilafet makamını gönlünden çıkarmayan kişi" olarak tanımladığı aktarılır.²⁵⁵ Sonuç olarak bu hareketin, temelde dinî kaygılarla değil siyasî gayelerle ortaya çıktığı söylenebilir.²⁵⁶

Emevîlerin zor zamanlar yaşadığını gören ve yönetimi ele geçirmek için güç elde etmek isteyen Zeyd, çoğunluğun kabul ettiği Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in hilafetlerinin meşruiyeti konusunda olumlu tavır takınmış böylelikle destek kazanmayı hedeflemiştir.²⁵⁷ Watt'a göre, Alioğullarının, kendileri dışında birinin imâmetini kabul etmesi düşünülemezdi. Fakat Zeyd, çoğunluğun desteğini alabilmek için kendileri haricinde birinin imâmetini meşru saymıştır.²⁵⁸ Fığlalı'ya göre de Zeyd b. Ali halifeliği elde etmek için "ilk Şîi hisler"den oluşan büyük bir taraftar topluluğu elde etmek istiyordu. Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in hilafetini kabul ederek geniş kitlelere ulaşmak bir mehdî fikriyle ortaya çıkmaktan daha makuldü. Çünkü mehdîlik, halifeliği üstlenmek ve nihayetinde bir liderlik ruhunu tam anlamıyla hissettiremezdi.²⁵⁹

Zeyd'in isyanının etkilerine bakmak gerekirse, onun ardından yönetime karşı gerçekleştirilen bazı isyanlar, Zeydî nitelikli isyanlar olarak vasıflandırılmıştır. Muhammed b. Ali'nin (Nefsüzzekiyye) (ö. 145/762) isyanı bunlardan biridir. Muhammed b. Ali'nin, Zeydî imamlar arasında yer alması ve isyana Zeydî olarak nitelendirilen bazı kişilerin katılması Zeydîlerin, o dönemde en azından siyasî bir grup olarak nitelendirildiklerinin göstergesidir.²⁶⁰

Zeyd'in öldürülmesinin ardından, öğrencileri İslam coğrafyasının çeşitli yerlerine göç etmek durumunda kalmışlardır. Bu da ilmî birikimlerini yanlarında götürmelerini sağlamış, böylelikle Zeyd'in manevi otoritesi Medine dışında, Horasan, Maverâünnehir, Yemen, Gilan, Deyleman ve Taberistan'da yayılma fırsatı bulmuştur.²⁶¹ Zeyd'in öldürülmesi özellikle Horasan'da büyük etki yaratmış, gizli yürütülen ihtilal

²⁵⁴ Ebû'l-Kâsım İsmâil b. Abbâd b. Abbâs Talekânî Sahib b. Abbâd, *Nusretü mezâhibi'z-zeydiyye*, nşr. Nacî Hasen (Beyrut: Dârü'l-Müttehîde li'n-Neşr, 1981), 164.

²⁵⁵ Ebû Zehra, *İmam Zeyd*, 63.

²⁵⁶ Gökalp, *Erken Dönem Zeydîlik*, 58.

²⁵⁷ Bağlıoğlu, "Abbâsî Devleti'nin Oluşum Sürecinde Şîi Hareketler", 90.

²⁵⁸ Montgomery Watt, "Emevîler Devrinde Şîilik", çev. İsa Doğan, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1998), 46.

²⁵⁹ Fığlalı, *İmâmiyye Şîası*, 162.

²⁶⁰ Gökalp, *Erken Dönem Zeydîlik*, 73.

²⁶¹ Doğan, *İmam Zeyd b. Ali*, 152.

hareketlerinin açıktan yürütülmesine neden olmuştur.²⁶² Ayrıca, isyanın kendinden sonra gelen isyanlara örnek teşkil ettiği ve bunun neticesinde Taberistan ve Yemen’de Zeydîlerin devletleşme tecrübesi yaşadıkları söylenebilir.²⁶³ Zeyd’in isyanını önemli kılan bir diğer husus da Irak, Hicaz, Yemen, Horasan bölgelerinde fikrî olarak gelişmeler yaşanmasıdır. Bu gelişmeler Emevîlerin yıkılmasını hızlandırmıştır.²⁶⁴ İsyanın dikkat çeken bir diğer yönü de Alioğulları arasında imâmet meselesinin açıkça tartışılır hale gelmesidir.²⁶⁵ Zeyd ve oğlu Yahyâ b. Zeyd’in yönetim tarafından öldürülmesi, ayaklanmak isteyen ve buna meşruiyet arayan Abbâsoğulları için bir fırsat olmuştur. Ehl-i Beyt’in intikamını alma bahanesi ile kendi propagandalarına meşruiyet kazandırmışlardır.²⁶⁶

2.1.1.2. Zeyd b. Ali’nin İmâmet Anlayışında Nas ve Tayinin Yeri

Zeydiyye’nin kurucusu kabul edilen Zeyd b. Ali’nin imâmetle ilgili görüşleri kendisinden sonraki dönemde kurumsallaşan mezhepte otorite kabul edilmiş, fakat zamanla bu düşüncelerin değişimlere uğradığı görülmüştür. Zeyd’in imâmet anlayışında nas ve tayinin konumunun belirlenebilmesi için öncelikle, onun zihnindeki imam portresinin ortaya koyulması daha doğrudur.

Zeyd’in isyanı, dinî âmillerden çok siyasî gayelerin ağır bastığı bir hareket olsa da bu isyan onun imâmet ve imamlıkla ilgili fikirlerinin yansıması olarak görülebilir. Kendisine imâmetin şartları ile ilgili yöneltilen sorulara karşılık Zeyd’in, halkını kötülüklerden koruma, kapılarını kapatıp kenara çekilmeme, cihada istekli, Allah yolunda davete çağırma olarak imamın vasıflarını sıraladığı rivayet edilir.²⁶⁷ Her şeyden önce Zeyd’e göre imam, her dönemde faaldir. Kapılarını kapatıp, kendini halktan izole eden bir imam düşünülemez. Fakat burada önemli olan, Hz. Peygamber’in vefatının hemen ardından tartışma konusu edilen, imâmetin hangi soydan devam edeceği meselesidir. Onun imâmetle ilgili görüşlerini, öncelikle kendisine isnat edilen eserlerde geçtiği

²⁶² Habip Demir, *Horasan’da Şîlik: İran’da Şîliğin Tarihsel Kökleri* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 70.

²⁶³ Cemal Şâmî, *İmam Zeyd b. Ali Hayatı ve Fıkhi ve Te’sirihi*, 2014, 72.

²⁶⁴ Şerefeddîn, *ez-Zeydiyye nazariyye ve tatbik*, 136.

²⁶⁵ Bağlıoğlu, “Abbâsî Devleti’nin Oluşum Sürecinde Şî Hareketler”, 82.

²⁶⁶ Bağlıoğlu, “Abbâsî Devleti’nin Oluşum Sürecinde Şî Hareketler”, 92.

²⁶⁷ Şâmî, *Tarihü'l-fırkati'z-zeydiyye beyne'l-karneyni's-sânî ve's-sâliye li'l-hicre*, 314.

şekliyle vermeyi uygun gördük. Bu eserlerin varlığı, her ne kadar Zeyd'e aidiyeti şüpheli olsa da incelenmesini gerekli kılmıştır.

Zeyd'e isnat edilen risâlelerin ve kitapların toplandığı *Mecmû*'da, Zeyd, Hz. Peygamber'in ardından, kılıcı ve davetiyle ortaya çıkan ve kendisine itaatin gerekli olduğu Hz. Ali'nin, imâmet görevini üstlendiğini, Hz. Ali'nin ardından Hz. Hasan ve Hüseyin'in imam olduklarını söyler. Hz. Hasan ve Hüseyin'i, cennet ehli gençler olarak nitelendiren Zeyd, onların adil imam olduklarını, Hasan ve Hüseyin'in ardından gelecek olan imamın ise yine aynı soydan geldiğini ayrıca imamın, kılıcı ile meşhur, Allah'ın kitabına ve Hz. Peygamber'in sünnetine davet eden, hükümleri uygulayan, cehaletten uzak gibi vasıflara sahip olması gerektiğini ifade eder.²⁶⁸

Eserde dikkat çeken bir diğer husus da Zeyd'in, Ehl-i Beyt'in üstünlüğünü ortaya koyma çabasıdır. Ehl-i Beyt'in faziletini ortaya koymaya çalışan Zeyd'e göre, nasıl ki bazı ümmetler bazılarına göre daha üstün ise ümmetin en üstünü de Hz. Peygamber'in soyundan olduğu için Ehl-i Beyt'tir. Ayet-i kerimede mealen "Ey Peygamber ailesi (Ehl-i Beyt)! Allah'ın istediği, sizden kirliliği gidermek ve tertemiz kılmaktan ibarettir."²⁶⁹ buyrulmuştur. Burada açıkça görülmektedir ki Ehl-i Beyt Müslümanların faziletlielerindendir.²⁷⁰ Ona göre, Ehl-i Beyt'in faziletinin reddi, imâmet konusunda ihtilaflara neden olmuştur. Eğer Ehl-i Beyt'in üstünlüğünde ittifak edilseydi ümmet ihtilafa düşmezdi.²⁷¹

Zeyd'e isnat edilen ve konumuz açısından önem arz eden bir diğer kaynak *Kitâbü Tesbîti'l-vasıyye*'de, Zeyd'in, Hz. Muhammed'in vasiyette bulunduğunu söylediği rivayet edilir. Ona göre Hz. Muhammed ümmetini düşünerek vasiyette bulunmuştur.²⁷² Bunu yaparken de insanların en hayırlısını, emirlere itaat edenini, hayrı en iyi bileni öne sürmüştür. Kur'an'da ortaya konulan ile Hz. Peygamber nezdinde üstün olan aynıdır. Hz. Peygamber, Kur'an'ın belirlediğine uyar. Bu nedenle onun söylediği aslında Allah'ın söylediğidir.²⁷³ Allah'ın emirlerine uyması ve Hz. Peygamber'e ilk tâbînin Hz. Ali olması

²⁶⁸ Zeyd b. Ali, *Mecmû' kütüb ve resâil el-İmamü'l-A'zam Emîrü'l-mü'minin Zeyd b. Ali*, 383-384.

²⁶⁹ Ahzâb 33/33.

²⁷⁰ Zeyd b. Ali, "Kitâbü's- Safve", *Mecmû' kütüb ve resâil el-İmamü'l-A'zam Emîrü'l-mü'minin Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib*, nşr. "İbrahim Yahyâ ed-Dersî el-Hamzî " (Sa'de: Merkez-i Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1422/2002), 235.

²⁷¹ Doğan, *İmam Zeyd b. Ali*, 299.

²⁷² Zeyd b. Ali, "Kitâbü Tesbîti'l-vasıyye", *Mecmû' kütüb ve resâil el-İmamü'l-A'zam Emîrü'l-mü'minin Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib*, nşr. "İbrahim Yahyâ ed-Dersî el-Hamzî " (Sa'de: Merkez-i Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1422/2002), 196-197.

²⁷³ Zeyd b. Ali, "Kitâbü Tesbîti'l-vasıyye", 197.

dolayısıyla Peygamber'in vasîsi Ali'dir.²⁷⁴ Allah'ın dinine davet edenin Peygamber'in getirdiği her şeyi bilmesi gerekir. Bu bilgileri Ali'den başka bilen yoktur.²⁷⁵ Bunların yanında, Allah ve Resul'ü katında insanların en hayırlısı, Peygamber'den sonra da insanlara imamlık yapan Ali'dir.²⁷⁶ Zeyd b. Ali, Hz. Peygamber'den geldiği iddia edilen "Ali, Hak ile birlikte. Hak, Ali ile birlikte.", "Kur'an, Ali ile, Ali, Kur'an ile." rivayetlerini mütevatir kabul eder.

Zeyd'e göre Hz. Ali, Hz. Muhammed'e açılan bir kapıdır. Ümmete bir vasiyettir. Resul'ün halifesidir. Hz. Ali'ye biat eden dalalet düşmeyecektir. Ayrıca Hz. Peygamber'in "Size, benden sonra sımsıkı sarıldığınız sürece, dalalet düşmeyeceğiniz iki şey bıraktım. Allah'ın kitabı ve itretim, Ehl-i Beytim." rivayetini alarak, buradaki Ehl-i Beyt'in kendileri olduğunu söyler.²⁷⁷ O, imâmet için gerekli olan şartları taşıyan kişinin Ali olduğunu söyleyerek, Ali'yi, Ebû Bekir'den daha hayırlı, insanlar arasında en çok cihat eden, en sabırlı ve hakkı söylemekten korkmayan gibi vasıflarla nitelendirir.²⁷⁸ Zeyd'e atfedilen Hz. Ali'nin imam olduğu görüşünün devamında Hz. Hasan ve Hüseyin'in imâmetlerinin ispatı gelir. Buna göre, Hz. Hasan ve Hüseyin, Peygamber'in zürriyetinden olmalarıyla imâmete layıktır. O ikisi, Ehl-i Beyt'in diğer fertlerinden daha faziletlidir. "De ki gelin, çocuklarımızı ve çocuklarımızı, kadınlarımızı ve kadınlarımızı çağıralım."²⁷⁹ ayetinin nazil olmasının ardından Hz. Muhammed, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'in ellerini tutmuştur. Çünkü Fâtıma dolayısıyla Hasan ve Hüseyin, Peygamber'e en yakın ve en faziletli olanlardır. Hasan'ın ardından Hüseyin imâmet görevine layıktır. Hüseyin'in ardından ise Muhammed ailesinden gelen ve dini en iyi bilen, kılıcını çekerek Allah'ın kitabına davet eden göreve gelmelidir.²⁸⁰

Zeyd'e isnat edilen bu görüşlerin yanı sıra onun, Vâsıl b. Atâ ile görüşüğünü konu edinen ve Vâsıl'ın ona sorular yönelttiğiyle ilgili olan *Cevâbü Zeyd b. Ali alâ Vâsıl b. Atâ fi'l-İmâme* isimli risâle de konumuz açısından önemlidir. Risâlede geçen şekliyle; Vâsıl'ın kendisine imâmetin nas ve tayinle mi yoksa seçimle mi olacağı sorusuna karşılık

²⁷⁴ Zeyd b. Ali, "Kitâbü Tesbîti'l-vasıyye", 198.

²⁷⁵ Zeyd b. Ali, "Kitâbü Tesbîti'l-vasıyye", 201.

²⁷⁶ Zeyd b. Ali, "Kitâbü Tesbîti'l-vasıyye", 207.

²⁷⁷ Şâmî, *İmam Zeyd b. Ali*, 86-87.

²⁷⁸ Zeyd b. Ali, "Kitâbü Tesbîti'l-imâme", *Mecmû' kütüb ve resâil el-İmamü'l-A'zam Emîrî'l-mü'minin Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib*, nşr. "İbrahim Yahyâ ed-Dersî el-Hamzî" (Sa'de: Merkez-i Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1422/2002), 185.

²⁷⁹ Al-i İmran 3/61.

²⁸⁰ Zeyd b. Ali, "Kitâbü Tesbîti'l-vasıyye", 208 vd.

Zeyd b. Ali, açık şekilde cevap vermemekle birlikte, imâmet meselesinin Peygamber'den sonra tartışılan bir mesele olduğunu ve bir grubun imâmeti zorla ele geçirdiğini söyler.²⁸¹

Yukarıda Zeyd b. Ali'ye, imâmetle ilgili isnat edilen görüşler verilmiştir. Bu görüşlerde, Hz. Ali'nin imametiyile ilgili Hz. Peygamber'e rivayetler isnat ettiği görülür. İncelenen eser ve risâlelerde, Zeyd'in, Hz. Ali'nin imâmetinde nassa dayandığı sonucuna varılabilir. Öyle ki isnat edilen eserde Zeyd, Hz. Peygamber'den gelenin aslında Allah tarafından geldiğini ifade etmiştir.²⁸² Bu eserlerde ifade edilene göre Zeyd, İmâmiyye Şîası'nda yer alan nas ile tayin edilmiş imam anlayışını kabul eder gözükmektedir. Dikkat çeken husus ise imama daha çok uhrevî bir misyon isnat edilmesidir. Fakat Zeyd'in, Emevîlere yönelik politikalarına bakıldığında daha çok imamın dünyevî görevlerine önem verdiği görülür. Çünkü Zeyd, Emevîlerin karşısına, nasla atanmış bir imam anlayışıyla çıkmak yerine hurûc etmeyi tercih etmiştir. Buradan hareketle, Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in vasîsi olarak imâmete geldiği görüşünü Zeyd'e atfetmek zordur. Bilindiği üzere Zeyd, hurûcundan önce kendisine gelen ve Ebû Bekir ve Ömer hakkında sorulan sorulara karşılık, onların imâmetini meşru saydığını, kendi ehlinde de onlarla ilgili hayırdan başka bir şey duymadığını dile getirmiştir.²⁸³ Nitekim ona isnat edilen görüşler ile bu durum çelişmektedir. Eğer Zeyd, Hz. Ali'nin, Peygamber'den hemen sonra imam olduğunu söylüyorsa, Ebû Bekir ve Ömer ile ilgili olumlu düşüncelere sahip olmak yerine, kendisine gelenler gibi onları gâsıp olarak nitelendirmesi gerekirdi. Onun, Hz. Ebû Bekir'in halifeliğini kabul etmesi, Hz. Ali'nin halifeliğinin nassa dayanmadığının göstergesidir. Eğer Hz. Ali halifeliği hakkında açık nas olsaydı, Zeyd b. Ali de buna mutlak şekilde uyardı. Fakat Zeyd'e göre fitnelerin son bulması ve toplumun maslahatı gereği imâmete Ebû Bekir'in gelmesi doğrudur.²⁸⁴ Çünkü Ebû Bekir ve Ömer hem yaşları açısından hem de geçmişte İslam'a hizmetleri bakımından halifelğe uygundu. Onların imâmeti toplumun faydasına olacaktı. Bu nedenle Zeyd, Hz. Ali'nin üstünlüğünü Hz. Peygamber'e yakın olması ile ilişkilendiriyor, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in halifeliklerini şûra yoluyla gerçekleşen meşru bir halifelik olarak kabul ediyordu. Fakat Hz. Osman'ın hilafeti konusunda görüş belirtmiyordu. Belki de o, Hz. Osman'ın

²⁸¹ Zeyd b. Ali, "Cevâbü Zeyd b. Ali alâ Vâsıl b. Atâ fi'l-İmâme", *Mecmû' kütüb ve resâil el-İmamü'l-Azam Emîrû'l-mü'minin Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib*, nşr. "İbrahim Yahyâ ed-Dersî el-Hamzî" (Sa'de: Merkez-i Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1422/2002), 353.

²⁸² Zeyd b. Ali, "Kitâbü Tesbîti'l-vasıyye", 197.

²⁸³ Ekvâ, *Zeydiyye*, 18-19.

²⁸⁴ Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 180.

yumuşaklığıyla ün salmış olmasını toplumun maslahatı için yeterli görmüyordu. Bu nedenle olsa gerek Zeyd'in bu konuyla ilgili açıklama getirmediği söylenebilir.²⁸⁵ Yaşaroğlu'na göre, Zeyd, Ebû Bekir'in imâmetini kabul ederek bir yandan Ehl-i Beyt'i küstürmeme, diğer yandan diğer grupları yanına çekebilme gayretindedir.²⁸⁶ Doğan ise, Zeyd'in, Ebû Bekir ve Ömer'in halifeliklerini meşru kabul etmesinin, efdâl varken mefdûlün imâmetini kabul anlayışına dönüştüğü görüşünü reddederek, Zeyd'in çoğunluğun desteğini alabilmek amacıyla ikisi hakkında olumlu görüşler öne sürdüğünü söyler. Doğan'a göre, daha faziletli varken, az faziletlinin imam kabul edilmesi, daha az faziletlinin peygamberliğinin de kabul edilebileceği anlamına gelir.²⁸⁷ O, her ikisinin de (peygamber ve imam) ümmetin liderliğini üstlenmesi dolayısıyla böyle bir benzetme yapmış olsa gerektir.

Zeyd'e aidiyeti şüpheli olan²⁸⁸ yukarıda verilen görüşler, Mezhepler Tarihi kaynaklarında geçen Zeyd portresine de terstir. Kendisine isnat edilenlerin aksine Zeyd, imamın faziletinin en önce ilminden kaynaklandığı görüşündedir. Ona göre imâmette liyakat ve ehliyetin ölçüsü ilimdir.²⁸⁹ İmam, Allah yolunda cihat etmeli, cihadında hakkı savunmalıdır. Tebâsını korumalıdır. Kılıcını çıkarmalı, münkeri def, hakkı ikâme etmelidir.²⁹⁰ O, kendisini imam olarak ortaya atan kişi ile diğerleri arasındaki farkın görülebilmesi ve kimin daha salahiyyetli olduğunun tespiti için imamın hurûcunu gerekli görür.²⁹¹ Zeyd'e göre imamın hurûc etmesi, İmâmiyye'nin takiyye anlayışı ile ters minvaldedir. Ona göre kişinin imâmete layık olabilmesi için bizzat kendi adına davette bulunması gerekir.²⁹² Diğer yandan Zeyd b. Ali, halifeliğin veraset yoluyla olduğu anlayışını kabul etmediği gibi imamın masum olması gerektiğine de inanmaz. Çünkü imamın masumluluğu, onun Allah tarafından Peygamber yoluyla tayin edilmesi şartına matuftur. Zeyd'e göre imamın vasiyet yoluyla hilafete geçtiği anlayışı olmadığına göre imamın masum olması da gerekmez.²⁹³

²⁸⁵ Ebû Zehra, *İmam Zeyd*, 178.

²⁸⁶ Yaşaroğlu, "Zeydiyye'nin İmâmet Görüşü", 117.

²⁸⁷ Doğan, *İmam Zeyd b. Ali*, 289.

²⁸⁸ Gökalp, *Erken Dönem Zeydilik*, 118.

²⁸⁹ Doğan, *İmam Zeyd b. Ali*, 283.

²⁹⁰ Subhi, *Zeydiyye*, 71-72.

²⁹¹ Ebû Zehra, *İmam Zeyd*, 179.

²⁹² Subhi, *Zeydiyye*, 76; Doğan, *İmam Zeyd b. Ali*, 295.

²⁹³ Ebû Zehra, *İmam Zeyd*, 178.

Zeyd, İmâmiyye'ye, Keysâniyye'den miras kalan bedâ anlayışını da reddeder. Bir kimsenin gaybtan haber sahibi olacağı görüşüne karşıdır.²⁹⁴ İmamın ledünnî ilme sahip olduğu ve doğuştan masum olduğu görüşüne karşılık, ledünnî ilme yalnızca Hz. Peygamber'in sahip olabileceği, imamın kendi çabalarıyla içtihat yapabilecek seviyeye gelmesiyle bilgisini kesbî olduğunu iddia eder. Bu nedenle Zeydî imamlar, fikirlerini açığa vurabilmek adına eserler kaleme alarak ilmî anlamda gelişmeler kaydetmişlerdir.²⁹⁵ Aynı zamanda masumiyet, yalnızca peygamberlerin özelliklerinden biridir. İmama atfedilmesi doğru değildir. Ayrıca Zeyd, imamın gaybete gittiğini ve geri döneceği (rec'at) görüşünü de reddeder. Çünkü imam cesur olmalıdır. Herhangi bir korku nedeniyle gaybete gitmesi onun cesurluk sıfatına terstir.²⁹⁶

Sonuç olarak konunun başında verdiğimiz Zeyd b. Ali'ye ait olduğu iddia edilen eserlerin ve fikirlerin ona ait olup olmadığı şüphelidir. Çünkü Zeyd'in yaşadığı hicrî ikinci asırda intizamlı eserler kaleme alındığını söylemek zordur. Ayrıca o dönemde sistematik bir imâmet fikri de henüz ortaya çıkmamıştır. Daha önce üzerinde durulduğu üzere imâmette nas ve tayin anlayışı, İmâmîyye Şîası'nda Ca'fer es-Sâdık'tan sonra sistematikleşmeye başlamıştır.²⁹⁷ Ca'fer es-Sâdık, Zeyd'den yaklaşık 26 yıl sonra vefat etmiştir. Bu nedenle Zeyd'in imâmet anlayışında nas ve tayini merkeze aldığını söylemek zordur. Ayrıca, hicrî ikinci asır daha çok Emevî hükümdarlarının ırkçı politikalarına tanıklık eden, siyasî olayların gündemde olduğu bir dönemdir. Zeyd'in de bu siyasî arenada imâmetle ilgili görüşlerinden ziyade isyanıyla gündeme geldiğini söyleyebiliriz. Ona isnat edilen bu fikirlerin, sonraki Zeydîler tarafından ortaya koyulmuş olması muhtemeldir. Bu durumun, İslam Mezhepleri Tarihi'nde fikirlerin anonimleştirilmesi probleminin bir sonucu olarak değerlendirilmesi daha doğrudur. Ayrıca, Zeyd b. Ali'ye isnat edilen, efdâl-mefdül imam, imamın hurûcu gibi hususları sonraki dönem Zeydîliğe nispet eden ve buna dayanarak Zeyd'in, Ehli Sünnet'ten olduğunu söyleyen görüşler de vardır.²⁹⁸

²⁹⁴ Subhi, *Zeydiyye*, 76.

²⁹⁵ Ümit, "Zeydiyye Mezhebi'nde Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Kerbelâ", 132.

²⁹⁶ Subhi, *Zeydiyye*, 77.

²⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bozan, *İmâmîyye Şîası'nın Oluşumu*.

²⁹⁸ Hatîb, *el-İmam Zeyd b. Ali el-müftera aleyh*, 233.

2.1.2. Zeydî Nitelikli Oluşumlarda Nas ve Tayin Düşüncesi

Makâlât yazarları Zeydiyye'nin teşekkülüne değinmeksizin, Zeyd b. Ali'nin görüşlerinden başlatarak doğrudan alt fırkalardan bahsederler. Üzerinde bir ittifak bulunmadığı için bu fırkaları Zeydî fırkalar olarak değerlendirmek problemlili gözükmektedir.²⁹⁹ Bunları Zeyd b. Ali'nin fikrî yapısı etrafında görüşler öne süren şahıs/shahıslar şeklinde tanımlamak daha doğrudur. Nitekim Zeyd b. Ali, yaşadığı dönemde fikrî yapısı ile dikkat çekmiş ve muhtelif gruplara ait insanlar, vefatının ardından ona müntesip olduğunu söylemişlerdir. Bu nedenle, şahıs etrafında meydana gelen bu fikrî oluşumları, Zeydî nitelikli oluşumlar başlığı altında vermeyi daha uygun bulduk. Hicretin ikinci asrında ortaya çıkan bu oluşumlar, Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisinin Hz. Ali olduğu konusunda ortak görüşe sahip olmakla birlikte, Hulefâ-yi Râşidîn'in hilafetlerinin geçerliliği hususunda ihtilafa düşmüşlerdir.³⁰⁰

Makâlât'ında Zeydiyye'yi Şîa'nın bir kolu olarak alan el-Eş'ari (ö. 324/935), Cârûdiyye, Süleymâniyye, Nu'aymiyye, isim zikretmeksizin, rec'at görüşünü kabul etmeyenler, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'den uzak duranlar olarak nitelendirdiği bir fırka ve Ya'kûbiyye olmak üzere altı farklı fırkaya ayırır.³⁰¹ Zeydî fırkaları ele alırken, isim vermeksizin dört farklı fırkadan bahseden el-Malatî (ö. 377/987), dördüncü olarak efdâl varken mefdûlün imâmetini caiz görmeleri nedeniyle, Ca'fer b Mübeşşir (ö. 234/848-49), Ebû'l-Fazl Ca'fer b. Harb (ö. 236/850-51), Ebû'l-Ca'fer Muhammed b. Abdillâh el-İskâfî'nin (ö. 240/854) müntesibi olduğu Bağdat Mu'tezilesi'ni alır.³⁰² Zeydiyye'yi, Râfıza başlığı altında değerlendiren el-Bağdâdî (ö. 429/1037) ise Zeydîlerin, Cârûdiyye, Süleymâniyye veya Cerîriyye, Butriyye olmak üzere üç fırkaya ayrıldıklarını söyler.³⁰³ eş-Şehrestânî (ö.548/1153) ise Sâlihiyye'yi Butriyye'den sayarak, Cârûdiyye ve Süleymâniyye olmak üzere üç Zeydî fırka zikreder.³⁰⁴ Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) de *İtikâdât*'ında, Cârûdiyye, Süleymâniyye ve Sâlihiyye başlığı altında Zeydiyye'ye yer verir.³⁰⁵

²⁹⁹ Gökalp, "Zeydiyye Mezhebi'nin Doğuşu", 75.

³⁰⁰ Şâmî, *Tarihü'l-fırkati'z-zeydiyye beyne'l-karneyni's-sânî ve's-sâlise li'l-hicre*, 288; Ekvâ, *Zeydiyye*, 29-30.

³⁰¹ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 136 vd.

³⁰² Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red ala ehli'l-ehva ve'l-bida'*, nşr. Muhammed Zahid b. Hasan Kevserî (Mektebetü'l-Ezheriyye, 1413/1993), 34.

³⁰³ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırâk*, 41.

³⁰⁴ Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 183.

³⁰⁵ Fahreddîn er-Râzî, *İtikâdâtü firâkı'l-müslimîn ve'l-müşrikîn*, 60.

Mezhebin kurucusu kabul edilen Zeyd b. Ali'nin ardından, kurumsallaşma dönemine geçişte önemli olduğunu düşündüğümüz fikrî oluşumları tek tek ele almak yerine klasik Mezhepler Tarihi kaynaklarında ortak olan tasnif şekline göre Cârûdiyye, Butriyye/Sâlihiyye ve Cerîriyye/Süleymâniyye'nin imâmet anlayışında nas ve tayinin yerini ele almayı uygun gördük.³⁰⁶

2.1.2.1. Cârûdiyye

Önceleri Muhammed el-Bâkır'a tâbî olan fakat Zeyd b. Ali'yi desteklediği³⁰⁷ söylenen Ebû'l-Cârûd Ziyâd b. Münzir'e tâbî olanlardır. Cârûdîler, imâmet ile ilgili görüşlerinde İmâmîyye Şîası'na yakınlardır. Mezhebin kurucusu sayılan Ebû'l-Cârûd'un, İmâmî olduğunu söyleyen görüşler de vardır.

Cârûdiyye, Hz. Peygamber'in "Ali benden sonra ümmetimin halifesidir. Benden sonra yerimde o vardır.", "O (Ali), benim vasîmdir. O, bana, Hârûn'un Mûsâ'ya olduğu gibidir.", "Ben Ali'nin, Ali de benim mevlamdır." rivayetlerine binaen Hz. Ali'yi gizli bir nasla imâmete tayin ettiği anlayışına sahiptir.³⁰⁸ Bu tayin, isimle değil vasıflarla olmuştur.³⁰⁹ Bu nedenle Ali'nin yerini kimse alamaz. Ali'ye biatı reddeden de küfre düşer. Böyle bir kimseyi destekleyen, ona taraf olan da kâfirdir.³¹⁰ Onlara göre sahabe de Ebû Bekir'i seçerek, şeriatın gereğini yerine getirmemiş ve hataya düşmüştür.³¹¹

Cârûdîlere göre, Hz. Hasan ve Hüseyin de Hz. Ali gibi Peygamber'in nassı ile imâmete gelmiştir. Bu üçünden sonra, Hasan ve Hüseyin'in soyundan gelen, kılıcını çeken ve Allah'ın yoluna davet eden, âlim, zahid, şecaat sahibi olan imâmete layıktır.³¹² Ayrıca Cârûdîler, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'i küfürle itham etmenin yanı sıra, sahabeden

³⁰⁶ Zeydî oluşumların, İslam Mezhepleri Tarihi kaynaklarındaki ayrıntılı tasnifi için bkz. İlmi Gura, *Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Zeydiyye Fırkaları* (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

³⁰⁷ Mehmet Ümit, "Zeydiyye Mezhebi, İmâmet Anlayışı ve Sahabe Hakkındaki Görüşleri", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2015), 94-95.

³⁰⁸ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 141; Ekvâ, *Zeydiyye*, 26.

³⁰⁹ Neşvân el-Himyerî, *el-Hürü'l-în*, 207; Thaer Alhallak, "Zeydiyye", *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 3 (2019), 93.

³¹⁰ Kummî –Nevbahtî, *Kitâbü'l-makâlât ve'l-fırak Fıraku's-Şîa*, 93.

³¹¹ Ekvâ, *Zeydiyye*, 26; İbrahim Bayram, "Zeydiyye Fırkasının Mehdilik Anlayışı", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2017), 358.

³¹² Nâşi el-Ekber, *Mesâilü'l-imame*, 42; Neşvân el-Himyerî, *el-Hürü'l-în*, 208.

çoğunu da küfürle itham etmiştir. eş-Şehrestânî, Cârûdiyye'nin bu görüşünün Zeyd b. Ali'nin görüşüne muhalif olduğunu söyler.³¹³

Cârûdiyye, İmâmiyye Şîası'nın imamın kıyametten önce dünyaya tekrar döneceği (rec'at) ve dünyayı adaletle dolduracağı görüşüne paralel anlayışa sahiptir.³¹⁴ Onlardan bir grup; Muhammed b. Abdullah b. Hasan'ın (Nefsüzzekiyye) ölmediğini, tekrar döneceğini ve yeryüzünü adaletle dolduracağını söyler.³¹⁵ Diğer bir grup da; Yahyâ b. Ömer b. Yahyâ b. Hüseyin'in ölmediğini, diğer bir grup ise Muhammed b. Kâsım b. Ali b. Ömer'in tekrar döneceğini ve yeryüzünü adaletle dolduracağı görüşünü benimser.³¹⁶

Cârûdiyye kendi içinde imamların bilgisi konusunda ihtilafa düşmüştür. Onlardan bazıları, Hz. Hasan ve Hüseyin'in ilminin Hz. Peygamber'in ilmi gibi olduğunu iddia etmişlerdir. Buna göre, Hasan ve Hüseyin bir çabaya ihtiyaç olmadan bilgiye ulaşmıştır. Cârûdîlerin bu anlayışının, İmâmiyye Şîası'nın, imamların vehbî bilgiye sahip olduğu anlayışıyla paralel olduğu dikkat çeker. Buna karşılık bazı Cârûdîler, Hasan ve Hüseyin'in ilim konusunda diğerleriyle aynı olduğunu söylemişlerdir.³¹⁷ Bir başka görüşe göre de Hz. Hasan ve Hüseyin'e hasretmeksizin tüm imamların bilgisinin Hz. Muhammed'in bilgisi ile aynı derecede olduğunu iddia ettikleri söylenir.³¹⁸

Zeydî oluşumlar arasında yer alan Cârûdîler, Zeyd b. Ali'nin imâmet anlayışına ters görüşlere sahiptir. Mezhepler Tarihi kaynaklarında geçtiği şekliyle Cârûdîler, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin'in imâmetlerini delillendirmede ekstra bir çaba göstererek nas ve tayin merkezli imâmet anlayışı ortaya koydukları söylenebilir. Bu nedenle onların Zeyd b. Ali'nin görüşlerine nispet edilmeleri zor gözükmektedir. Yukarıda üzerinde durulduğu üzere, Hz. Hüseyin'in ardından imam olacak kişinin huruç etmesi gerektiğini söylemeleriyle de geleneksel Zeydî imam portresine benzer görüş ortaya koymuşlardır.

³¹³ Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 184.

³¹⁴ Ebû'l-Kâsım İsmâil b. Abbâd b. Abbâs Talekânî Sahib b. Abbâd, *Zeydiyye*, nşr. Nacî Hasan (Beyrut: Dârû'l arabîyye lil-mevsû'at, 1986), 19; Alhallak, "Zeydiyye", 93; Hatîb, *el-İmam Zeyd b. Ali el-müftera aleyh*, 235.

³¹⁵ Neşvân el-Himyerî, *el-Hürü'l-în*, 306.

³¹⁶ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 42; Neşvân el-Himyerî, *el-Hürü'l-în*, 208; Ekvâ, *Zeydiyye*, 27.

³¹⁷ Ekvâ, *Zeydiyye*, 27-28.

³¹⁸ Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 185; Hatîb, *el-İmam Zeyd b. Ali el-müftera aleyh*, 251.

2.1.2.2. Butriyye/Sâlihiyye

Kesîru'n-Nevâ el-Ebter'in ve Hasan b. Sâlih b. Hayy'ın taraftarlarıdır.³¹⁹ Bunlar, el-Ebter lakaplı Kesîru'n-Nevâ'ya nispetle Butriyye, Hasan b. Sâlih'e nispetle de Sâlihiyye olarak isimlendirilmektedirler. Butriyye/Sâlihiyye'nin, Hz. Osman hakkında konuşmaktan uzak durmaları haricinde Süleymân b. Cerîr'in görüşleriyle aynı görüşlere sahip olduğunu söyleyen el-Bağdâdî, Ehl-i Sünnet katında Cerîriyye'den efdâl olduklarını ifade eder.³²⁰ Butriyye/Sâlihiyye Hz. Osman'ın sahabe olmasıyla cennetlik hükmünde olması gerektiğini fakat Ümeyyeoğullarına düşkün olması ve bazı konulardaki davranışları nedeniyle de küfürle itham edilebileceği görüşündedir. Bu ikilik nedeniyle de Osman hakkında hüküm vermekten uzak kalmışlardır.³²¹ Nâşî el-Ekber de Osman'ın hilafetinin ilk altı yılını kabul etmekle birlikte, son altı yılında ondan uzaklaştıklarını belirtir.³²²

Butriyye, imamın seçim ya da davetle imâmete layık olduğu görüşüne sahiptir.³²³ Hasan ve Hüseyin'in ardından, Fâtıma soyundan gelen âlim, zâhid, cesur ve kılıcı ile meşhur olanın imam olacağını, bazıları ise bu şartların yanına imamda yüz güzelliğinin de olması gerektiğini söyler.³²⁴ el-Himyerî, imâmet konusunda farklı fikirler öne süren fırkalardan bahsederken, Butriyye'yi Zeydiyye'nin bir kolu olarak ele alır ve Butriyye'ye mensup olanları Hz. Ali'nin Peygamber'den gelen bir nasla imam olmadığına inandıklarını söyler. Onlara göre imâmet, şûra yolu ile ümmetin seçimine bırakılmalıdır. Ümmetin iyiliği için imâmete uygun olanın seçilmesi gereklidir.³²⁵ Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisi Hz. Ali'dir. İmâmete en layık olan da odur. Fakat Ebû Bekir ve Ömer halifelik görevinde hata etmemiştir. Çünkü Ali de onlara biat etmiştir.³²⁶ Ebû Bekir, Ali'nin rızası ile imam olmuştur.³²⁷ Eğer rıza olmasaydı, Ebû Bekir hataya düşmüş olurdu.³²⁸

³¹⁹ Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-imame*, 43.

³²⁰ Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 28.

³²¹ Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 187-188; Fahrreddîn er-Râzî, *İtikâdâtü firâkı'l-müslimîn ve'l-müşrikîn*, 62.

³²² Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-imame*, 44.

³²³ Sahib b. Abbâd, *Zeydiyye*, 21.

³²⁴ Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 188.

³²⁵ Neşvân el-Himyerî, *el-Hürü'l-în*, 203.

³²⁶ Neşvân el-Himyerî, *el-Hürü'l-în*, 207; Ekvâ, *Zeydiyye*, 29.

³²⁷ Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 188.

³²⁸ Kummî -Nevbahî, *Kitâbü'l-makâlât ve'l-firâku Fırâku 'ş-Şîa*, 91.

Butriyye'nin, Ebû Bekir ve Ömer'in hilafeti konusunda ılımlı olduğu için, Ehl-i Sünnet nezdinde, diğerlerine nazaran en üstün Zeydî fırka olduğu söylenir.³²⁹ Mehdî Ahmed b. Yahyâ el-Murtazâ ise Butriyye'nin daha sonraları iki gruba ayrıldıklarını, onlardan bir grubun Ali'nin imametinin hafî bir nasla sabit olduğu görüşünü savunduklarını iddia eder.³³⁰

Butrîler, Cârûdîlerin aksine, sahabe hakkında ılımlı tutumlar sergileyerek, Hz. Peygamber'in hadislerini rivayet etmede Hz. Hasan ve Hüseyin'i öne çıkarırken sahabenin otoritesini de göz ardı etmezler.³³¹ el-Bağdâdî'nin aktardığı üzere Butriyye/Süleymâniyye, Cârûdiyye'yi, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'i tekfir ettiği için küfürle suçlar.³³² Netice olarak, Butriyye'nin, Hz. Ali'yi efdâl kabul ettikleri halde Hz. Ebû Bekir'in imâmetini meşru sayarak, nas ve tayin merkezli bir imâmet anlayışı yerine, imâmette seçim anlayışını tercih ettikleri söylenebilir.

2.1.2.3. Cerîriyye/ Süleymâniyye

Süleymân b. Cerîr'in görüşleri etrafında birleşenlere verilen isimdir. Allah'ın sıfatları konusunda farklı görüşlere sahip olan fakat bu konuda istikrarsız davranan Süleymân'ın halife Hârûnürreşîd döneminde yaşadığı, Hişâm b. Hakem ve Mu'tezilî Dırâr b. Amr ile kelamî münazaralara katıldığı aktarılır.³³³ Süleymân b. Cerîr'e göre imâmet şûra ileldir. Hz. Muhammed'den sonra hilafet için en uygun kişi Hz. Ali'dir. Fakat Ebû Bekir'i halifeliğinden dolayı tekfir etmek doğru değildir. Çünkü o, Hz. Muhammed ile birlikte cihat etmiştir. Tıpkı namaz, kible gibi konularda nas vârid olmadığı gibi Hz. Ali'nin imâmeti için de nas vârid olmamıştır. Fakat Hz. Ali'ye karşı duran, onunla savaşılan kâfirdir.³³⁴ el-Bağdâdî, mefdûl imam anlayışını kabul eden Süleymâniyye'nin, Osman'ı küfürle itham ettiklerini söyler.³³⁵ Süleymân b. Cerîr'e göre Osman, Müslümanlar arasında bazı nifakların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hz. Ali'ye harp ilan ettikleri için Aişe, Talha ve Zübeyr de kâfirdir.³³⁶

³²⁹ Kummî -Nevbahtî, *Kitâbû'l-makâlât ve'l-firâk Fırâku 'ş-Şîa*, 184.

³³⁰ Akt. Ekvâ, *Zeydiyye*, 29.

³³¹ Ümit, "Zeydiyye Mezhebi, İmâmet Anlayışı ve Sahabe Hakkındaki Görüşleri", 99.

³³² Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 28.

³³³ Muhammed Aruçi, "Süleymân b. Cerîr", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2010), 38/82.

³³⁴ Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-imame*, 44; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 143.

³³⁵ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firâk*, 43.

³³⁶ Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 186.

Cerîriyye'ye göre Hz. Peygamber'in "Benden sonra, sarıldığınız takdirde sapıtmayacağınız iki şey bırakıyorum. Allah'ın kitabı ve itretim, Ehl-i Beytim." buyurması Ehl-i Beyt'in üstünlüğünü ortaya koyar. Bu nedenle Hasan ve Hüseyin'in ardından da imâmet yalnızca Ali-Fâtıma soyundadır.³³⁷ Şûra yoluyla imam belirlenebilir. Ebû Bekir'in imâmeti de ümmetin ittifakı ile olmuştur ve meşrudur.³³⁸ Neticede, Cerîriyye'de imâmet, nas ve tayinle değil, seçim yoluyla gerçekleşir. Ayrıca Süleymân, nas ve tayin konusunda aşırıya giden, bedâ ve takiyye inancında olan Râfızîleri de kâfir olarak niteler.³³⁹

2.2. ZEYDÎ DÜŞÜNCENİN KURUMSALLAŞMA DÖNEMİNDE NAS VE TAYİNİN YERİ

2.2.1. Kâsım er-Ressî ve Zeydiyye'deki Yeri

Babası tarafından nesebi Hz. Hasan'a ulaşan Ebû Muhammed Kâsım b. İbrahim b. İsmâil b. İbrahim b. Hasan³⁴⁰ 169/785 yılında Medine'de doğdu.³⁴¹ Abbâsî Devleti'nde halife Hârûnürreşîd döneminden (786-809), halife Mütevekkil dönemine (847-861) kadar yaşamış, Zeydî düşüncenin teşekkülüne önemli katkıları olan bir âlimdir.³⁴² Babası, Hüseyin el-Fahî ile beraber Abbâsîlere yönelik gerçekleştirilen Fah vakasına katılan İbrahim Tabatabâ b. İsmâil'dir. Babasının, Kâsım'ın doğumundan önce hapse girdiği, Kâsım ve ailesinin de Abbâsîlerin baskılarından kaçmak için Eş'ar dağlarına yerleştiği bir rivayete göre de, Hârûnürreşîd döneminde, Zeydîlerin tutuklanma faaliyetlerinde Yemen bölgesine kaçtığı aktarılır.³⁴³ Kardeşi, Muhammed b. İbrahim'in 199/815 yılında isyan girişiminde bulunduğu Kâsım'ın Mısır'da olduğu rivayet edilir.³⁴⁴ Halife Me'mun, Kâsım'ın kontrol altında tutularak, dönemin Mısır valisi Abdullah b. Tâhir'den

³³⁷ Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-imame*, 44-45.

³³⁸ Şhrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 186.

³³⁹ Şhrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 186.

³⁴⁰ Ebû'l Hasan Hüsâmeddîn Humeyd b. Ahmed Muhallî, *Hadâiku'l-verdiyye menâkibi eimmeti'z-Zeydiyye*, nşr. Murtazâ b. Zeyd (San'a: Matbûâtu Mektebeti Merkezi Bedr, 1423/2002), 2/1.

³⁴¹ Muhammed Aruçî, "Ressî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2007), 34/587.

³⁴² Resul Öztürk, *Kâsım er-Ressî ve Zeydiyye Kelâmı* (Van: Ahenk, 2008), 39.

³⁴³ Ali b. Bilâl, *Tetimmetü'l-Mesâbîh*, nşr. Abdullah b. Abdullah b. Ahmed el-Havsî (San'a: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Mektebetü'l-İmam Zeyd b. Ali, 1423/2002), 556.

³⁴⁴ Muhallî, *Hadâiku'l-verdiyye*, 1423/2002, 1/7.

yakalanması talebinde bulunur. Bunun üzerine Kâsım, Mısır'dan Hicaz ve Tihâme'ye geçer.³⁴⁵ İktidarla ilişkilerinde³⁴⁶ belirli bir düzen takip etmeyen Kâsım, farklı beldelede ikâmet etse de en son Medine yakınlarındaki “Res” bölgesine yerleşerek vefatına kadar burada yaşamıştır. Bölgenin ismine nispetle de ona, “Ressî” denildiği rivayet edilir.³⁴⁷

er-Ressî, kendisine sorulan sorulara karşı hazır cevaplılığı, furûda titizliği ve kelim ilmindeki ustalığıyla meşhurdur.³⁴⁸ Fıkıh ilminde Hanefî âlimlerle, usûl ilminde ise Mu'tezilî âlimlerle arkadaşlık ettiği rivayet edilir. Böylece o, usûlde ve fıkıhta Zeydiyye'nin önemli âlimleri arasındadır.³⁴⁹ Yaşadığı dönemde sosyo-kültürel olaylardan³⁵⁰ da etkilenerek, ilmî birikime ulaşan er-Ressî, İslam dışı unsurlarla da ilmî mücadelelerde bulunmuştur. Onun, Kur'an, Tevrat, İncil ve Zebur'u okuduğu, onların bilgisini elde ettiği rivayet edilir.³⁵¹

İlmiyle ön plana çıkan er-Ressî'ye biat etmek için, Mekke, Medine, Kazvin, Taberistan, Deylem gibi çeşitli yerlerden kişilerin geldikleri ve ona davetini yayması için teşvikte buldukları söylenir.³⁵² er-Ressî'nin yaşadığı dönemde ilim meclislerine, Mu'tezilî âlimlerin yanı sıra, mülhid ve Hıristiyan birçok araştırmacı ve âlimin katıldığı bilinir.³⁵³ O, kardeşinin vefatının ardından davette bulunmuş fakat bir süre sonra bu davetini kılıç yoluyla değil de yabancı dinî unsurlara karşı kalem yoluyla mücadele ederek gerçekleştirmiştir.³⁵⁴ Madelung, er-Ressî'nin, gençlik dönemlerinde İslam dini içindeki tartışmalardan çok İslam dışı unsurlarla özellikle Hıristiyan ve ateistlerle kelâmî tartışmalar yaptığını söyler.³⁵⁵

³⁴⁵ Ebû Talib Yahyâ b. Hüseyin b. Hârûn el-Hârûnî Nâtik Bilhak, *el-İfâde fî târihi'l-eimmeti's-sâde* (Sa'de: Mektebetü Ehl-i Beyt, 1435/2014), 81.

³⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi*, 163-170.

³⁴⁷ Nâtik Bilhak, *el-İfâde fî târihi'l-eimmeti's-sâde*, 86; Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan el Alevî, *el-Camî'ul-kâfi fî fikhi'z-Zeydiyye*, nşr. Abdullah b. Hamud İzzî (Sa'de: Müessesetü'l-Mustafa es-Sekâfiyye), 184.

³⁴⁸ Nâtik Bilhak, *el-İfâde fî târihi'l-eimmeti's-sâde*, 76; Ahmed b. Hüseyin b. Hârûn b. Hüseyin el Hârûnî, *et-Tecrîd fî fikhi'l-imameyni'l-a'zameyn el-Kâsım b. İbrâhim (a.s.) ve hafîdühü'l-imam el-Hâdî Yahyâ b. Hüseyin (a.s.)* (Amman: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1422/2002), 11.

³⁴⁹ Ahmed Mahmûd Subhi, *Fî İlmi'l-keâm: Zeydiyye* (Kahire: ez-Zehra li'l-İ'lami'l-Arabî, 1404/1984), 115.

³⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi*, 173-194; İsmail Bulut, “Zeydî Kelamcı Kâsım b. İbrahim er-Ressî'nin Hıristiyanlık Eleştirisi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 14/1 (2016), 66-69.

³⁵¹ Ali b. Bilâl, *Tetimetü'l-Mesâbih*, 565.

³⁵² Nâtik Bilhak, *el-İfâde fî târihi'l-eimmeti's-sâde*, 81; Cedbân, *Mecmû' kütüb ve resâili'l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*, 15.

³⁵³ Cedbân, *Mecmû' kütüb ve resâili'l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*, 13.

³⁵⁴ Cedbân, *Mecmû' kütüb ve resâili'l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*, 27.

³⁵⁵ Wilferd Madelung, “Kâsım b. İbrahim ve Hıristiyan Teolojisi”, çev. Mehmet Ümit, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2002), 326.

“Resûlullah ailesinin yıldızı”, “Tercümânu’-d-Dîn” gibi unvanlara sahip olan er-Ressî, Allah’ın varlığı ve birliğine ilişkin deliller, Allah’ın sıfatları, iman-küfür, imâmet gibi hususlar üzerinde durarak, İslamiyet içinde yer alan farklı görüşlere ve İslam dışı unsurlara cevap mahiyetinde eserler yazmıştır.³⁵⁶ Kelam, fıkıh, zühd gibi konularda eserler kaleme alan er-Ressî, Yemen Zeydîlerinin ona nispetle “Kâsımiyye” olarak zikredilmesini sağlamıştır.³⁵⁷ Ayrıca o, kendinden sonra gelen birçok Zeydî âlime de öncü olmuş, âlimler eserlerinde ona atıf yapmışlardır. Bu âlimler arasında, İmam Murtazâ Muhammed b. Yahyâ, Nâsır Ahmed b. Yahyâ, Kâsım b. İyanî, Ahmed b. Süleymân, Abdullah b. Hamza, Yahyâ b. Hamza, Kâsım b. Muhammed gibiler zikredilebilir.³⁵⁸

Kelam, fıkıh, tasavvuf alanındaki çalışmalarının yanı sıra, âlimler arasında şair olarak da tanınan er-Ressî’yi sistematik bir kelamcıdan ziyade, dinî kimliğiyle öne çıkararak,³⁵⁹ akaid ile ilgili konulara aklın yanı sıra Kur’an’dan ayetlerle de yorumlar getirdiği söylenebilir. Abbâsîler döneminin fikrî atmosferinden faydalanan er-Ressî, eserlerinde, derin felsefî hususlarda da anlaşılır bir dil kullanmıştır. Kelam metodu olarak da aklı temel alan, akıldan sonra da Kur’an ayetlerine dayanan bir yöntem kullanır. Konuları tartışırken de akla aykırı gördüğü bazı konuları dinî bir nas konumunda bile olsa eleştirdiği görülür. İlmî tartışmalarında ise hüccete karşı hüccet yöntemiyle cedel metodunu kullandığı söylenebilir.³⁶⁰

er-Ressî’nin Zeydiyye mezhebinin fikri oluşumundaki etkisine bakmak gerekirse, onunla birlikte mezhep esaslarının itikâdî hüviyete büründüğü söylenebilir. Mezhebin dinî-siyasî görüşleri sistematik hale gelmiştir. er-Ressî’ye kadar olan süreçte, mezhebin daha çok aksiyoner boyutu göz önündeyken, onunla birlikte, mezhebin fikrî esasları ön plana çıkmıştır. Cedbân, er-Ressî ile birlikte Zeydiyye’de İslam dışı unsurlara karşı kaleme mücadele yönteminin başladığını söyler.³⁶¹ Fakat, “Zeydiyye’yi teşekkülünü tamamlamış, kelamî ve felsefî görüşlerini sistematize etmiş dolayısıyla din anlayışını kurumsallaştırmış bir mezhep olarak görmek için erkendir. Çünkü Zeydî hareketin bundan sonraki seyri özellikle Taberistan ve Yemen’de Zeydî esaslara dayalı hâkimiyet kurma aşaması, Zeydî düşüncenin kurumsallaşması noktasında önemli bir yer

³⁵⁶ Öztürk, *Zeydiyye Kelamı*, 50-51.

³⁵⁷ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 297.

³⁵⁸ Cedbân, *Mecmû‘ kütüb ve resâilî’l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*, 159.

³⁵⁹ Wilferd Madelung, “İmam Kâsım b. İbrahim ve Mu‘tezillik”, çev. Mehmet Ümit, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002), 405.

³⁶⁰ Öztürk, *Zeydiyye Kelamı*, 78-79.

³⁶¹ Cedbân, *Mecmû‘ kütüb ve resâilî’l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*, 27.

tutmaktadır.”³⁶² Madelung’a göre er-Ressî’nin fikirlerinde tutarlı olmaması, onun fikrî yapısı üzerine bir ekol inşa etmeyi engellemiştir.³⁶³

İslamî oluşumlarla çeşitli tartışmalarının yanı sıra İslam dışı unsurlarla da kelamî tartışmalar gerçekleştiren er-Ressî, fikirlerini, dâîleri ve öğrencileri aracılığıyla yaymaya çalışmıştır. er-Ressî’nin bu faaliyetlerinin “yeni bir kimlik inşası” amaçlı olduğu söylenebilir.³⁶⁴

er-Ressî, Zeydiyye mezhebi için önem arz eden beş esası oluşturarak, fikrî teşekküle katkı sağlamıştır. O, “Tevhid, Adalet, Va’d ve Va’id, Kur’an, Ahkâm” olarak sistemleştirdiği beş esası³⁶⁵ bilmeyen kimselerin cahil ve sapıtmış olduğunu söyler.³⁶⁶ Beş esastan ilk üçünün Mu‘tezile’nin beş esasından üçü ile aynı olduğu görülür. Bu da er-Ressî’nin Mu‘tezilî olup olmadığı hususunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.³⁶⁷ Ancak onun Mu‘tezilî olup olmaması bir yana, Zeydiyye’nin kurumsallaşma döneminin en önemli aktörü olması, çalışmamız için dikkate alınması bir şahsiyet olarak incelenmesini gerekli kılmaktadır.

2.2.2. Kâsım er-Ressî’nin İmâmet ve Nas ve Tayin Anlayışı

Kâsım er-Ressî’nin beş esası ile birlikte itikâdî bir hüviyete geçiş yapan Zeydiyye mezhebi, er-Ressî döneminde, henüz oluşumunu tamamlamış bir mezhep konumunda değildi. Diğer Şîî fırkalardan ayrılan Zeydî imâmet anlayışının, Kâsım er-Ressî döneminde de sistematik bir hale dönüştüğü söylenemez. er-Ressî’nin beş esası arasında imâmet yer almaz. Risâlelerinde ve kitaplarında imâmetle ilgili doğrudan bir açıklamada bulunmayan er-Ressî, imâmeti usûlü’l-dinden saydığı on sekiz husus içerisinde ele alır.³⁶⁸ İmâmetle ilgili muhtelif risâleleri bulunan er-Ressî, cedel yöntemini kullanarak

³⁶² Gökalp, *Erken Dönem Zeydilik*, 105.

³⁶³ Madelung, “İmam Kâsım b. İbrahim ve Mu‘tezillik”, 405.

³⁶⁴ Ümit, “Kâsım Ressî ve Mecnû‘ Kütüb ve Resâil’i”, 243.

³⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Subhi, *Fi İlmi’l-keâm: Zeydiyye*, 199 vd; Öztürk, *Zeydiyye Kelamı*, 105-112.

³⁶⁶ Ebû Muhammed b. İsmâil er-Ressî el-Alevî Kâsım b. İbrahim, “Fusûlu’n fi’t-Tevhid”, *Mecnû‘ Kütüb ve resâil’l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*, nşr. Abdülkerim Ahmed Cedbân (San’a: Dârü’l Hikmeti’l-Yemaniyye, 1422/2002), 2/647.

³⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ümit, *Zeydiyye-Mu‘tezile Etkileşimi*, 194-216; Öztürk, *Zeydiyye Kelamı*, 99-104.

³⁶⁸ Kâsım er-Ressî, “Fusûlu’n fi’t-Tevhid”, 2/653.

görüşlerini beyan eder. Fakat er-Ressî'nin eserlerinde, görüşlerini beyan ederken belirli bir tutarlılık gösterdiğini söylemek zordur.³⁶⁹

er-Ressî, insan üzerinde yükümlülüklerin (farzların) en önemlisinin imâmet olduğunu söyler. Çünkü diğer yükümlülükler onun üzerine inşa edilir. Bu nedenle imâmet bir durumdan bir duruma değişemez. Çünkü imâmette meydana gelen bozukluk diğerlerinde bozukluğa neden olur.³⁷⁰ İmam, halkın refahını sağlayarak her türlü dış tehlikeden uzak tutmak, zayıfları güçlülere karşı müdafaa etmek ve kutsal mekânların güvenliğini sağlamak için gereklidir.³⁷¹ Geç dönem Zeydîlerinin er-Ressî'ye isyan girişiminde bulunduğunu isnat etmeleri de onun imâmetini meşru gösterme amaçlı olabilir.

2.2.2.1. İmâmetin Gerekliliği ve İmanın Görevleri

er-Ressî, imamın, “Ben imamım” diyerek kendisini göstermesine gerek olmadığını söyler. Hz. Peygamber'in liderliğini gösteren deliller var olduğu gibi, imamın da imâmetini gösteren işaretler vardır. İmam her zaman öndedir. İmanın, ilmi,³⁷² hayırlara öncülük etmesi, Allah'a daveti, gerekli işleri yerine getirmesi imâmetinin delilleridir.³⁷³

er-Ressî'nin bu görüşü, Zeyd b. Ali'nin, imamın imâmetini açıkça ilan etmesi şartına muhalif gözükmektedir. Bu husus, daha önce belirtildiği üzere Kâsım er-Ressî'nin görüşleriyle, Zeydî imâmet öğretisinin henüz sistematik bir hal almadığının kanıtı niteliğindedir. er-Ressî'nin bu görüşü, imamın meşru kabul edilebilmesi için hiçbir şüpheye ve tartışmaya mahal vermeyecek derecede toplum içinde efdâl olması gerektiği görüşüne matuftur.³⁷⁴ Ayrıca aynı dönem içerisinde, iki imamın birbirine ihtilafı da söz

³⁶⁹ Madelung, “İmam Kâsım b. İbrahim ve Mu'tezillik”, 405.

³⁷⁰ Ebû Muhammed b. İsmâil er-Ressî el-Alevî Kâsım b. İbrahim, “el-İmâme”, *Mecmû' Kütüb ve resâilî'l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*, nşr. Abdülkerîm Ahmed Cedbân (San'a: Dârû'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1422/2002), 2/208-209.

³⁷¹ Binyamin Abrahamov, “Kâsım b. İbrahim'in İmâmet Teorisi”, çev. Mehmet Ümit, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7-8, 160.

³⁷² Ebû Muhammed b. İsmâil er-Ressî el-Alevî Kâsım b. İbrahim, “er-Reddü ale'r-Revâfid min Ehl'i-Ğuluvv”, *Mecmû' Kütüb ve resâilî'l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*, nşr. Abdülkerîm Ahmed Cedbân (San'a: Dârû'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1422/2002), 552.

³⁷³ Ebû Muhammed b. İsmâil er-Ressî el-Alevî Kâsım b. İbrahim, “Mesâilü'l-Kâsım”, *Mecmû' Kütüb ve resâilî'l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*, nşr. Abdülkerîm Ahmed Cedbân (San'a: Dârû'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1422/2002), 2/634-635.

³⁷⁴ Abrahamov, “Kâsım b. İbrahim'in İmâmet Teorisi”, 168.

konusu olamaz. Hükümler konusunda fikir ortaklığı olsa bile aynı anda iki imam da olamaz. İmam kendisini, insanlara emr-i bi'l-ma'rûf ve'nehyu ani'l-münker yoluyla ve Allah'ın emirlerine davet ederek tanıtmalıdır.³⁷⁵ Görüldüğü üzere er-Ressî geç dönem Zeydî düşüncede yer alan aynı asırda iki imamın var olabileceği anlayışına sahip değildir.

İmâmetin vucûbiyetinin ve delillerinin Allah'ın vahyi ile sabit olduğunu söyleyen er-Ressî, bu konuda, “Bu, Allah'ın daha önce gelip geçenler için koyduğu kanundur. Allah'ın kanununda asla bir değişme bulamayacaksınız.”³⁷⁶, “And olsun ki biz Mûsâ'ya kitabı vermiştik. Ona kavuşma hakkında şüphen olmasın ve biz onu İsrailoğulları için kılavuz yapmıştık. Sabredip ayetlerimize kesin olarak iman ettikleri zaman onların içinden buyruğumuza doğru yolu gösteren rehberler çıkardık.”³⁷⁷, “Vaktiyle Rabbi, İbrahim'i bazı sözlerle sınavı da İbrahim onları eksiksiz yerine getirince, “Ben seni insanlara önder yapacağım” buyurmuştu. İbrahim “soyumdan da” deyince Rabbi, “Vaadim zalimleri kapsamaz.” buyurdu.”³⁷⁸ ayetlerini öne sürer. “Doğrusu insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona tâbî olanlar, şu Peygamber (Hz. Muhammed) ve iman edenlerdir.” ayetinde de olduğu gibi Peygamber, nübüvvet için Hz. İbrahim ve İsmâil'in varisidir. Allah “Ey iman edenler, Allah'a ve Peygamber'e itaat edin, sizden olan ulü'l-emre de.”³⁷⁹ buyurarak, kendisine ve peygambere itaatle birlikte ulü'l-emre itaati emreder.

er-Ressî, ayette (Nisâ 4/59) geçen ulü'l-emr ifadesinin imama tekabül ettiği görüşündedir. Bu nedenle, nasıl ki Hz. Peygamber, Allah'ın emir ve nehiyelerini beyan etmiş ve Müslümanlara örnek teşkil etmişse, imam da topluma karşı Allah'ın emir ve nehiyelerini açıklamalıdır. Müslümanlar ise imama tâbî olmalıdır. İbadetlerin ifası için de bir imama ihtiyaç vardır. “Ey iman edenler, cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın.”³⁸⁰ ayetinde buyrulduğu üzere cuma namazı toplulukla olur ve öne geçen bir imam vardır. Böylelikle ayette imamın gerekliliği ortaya konulmuştur. Bir başka ayette ise, “Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al.”³⁸¹ buyrulur. Hz. Peygamber de böyle yapmıştır. Hz.

³⁷⁵ Kâsım er-Ressî, “Mesâilü'l-Kâsım”, 2/638.

³⁷⁶ Ahzâb 33/62.

³⁷⁷ Secde 32/23-24.

³⁷⁸ Bakara 2/124.

³⁷⁹ Nisâ 4/59.

³⁸⁰ Cuma 62/9.

³⁸¹ Tevbe 9/103.

Peygamber'in bu uygulamasını devam ettirecek bir imam da gereklidir.³⁸² Ayetlerden hareketle namaz ve zekat ibadetlerinin ifası için imamın gerekliliğini ortaya koyan er-Ressî, "Kim ki imamsız ölürse cehalet üzere ölmüştür." hadisini de öne sürerek Hz. Peygamber'in rivayetini de imamın vücubiyetinin delili sayar.³⁸³

İmâmet, nübüvvetin ardından insanların ihtiyacı gereği vardır. İnsan ihtiyaç sahibi bir varlıktır. Nasıl ki peygambere olan ihtiyaç gereği Allah, peygamber gönderdiyse imama da ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacın giderilmemesi sonucu toplumda fesat ortaya çıkar. Ayette "Onu Resûlullah'a ve aralarından yetki sahibi kimselere götürselerdi, içlerinden haberin mâna ve maksadını çıkaranlar onu anlardı."³⁸⁴ buyrulurak insanların imama olan ihtiyacı ortaya konulmuştur. Böylelikle imâmetin konumu belirlidir ve insanlar için gereklidir. İmam ise nesebi bilinen, Hz. Peygamber'e yakın olan kişidir. er-Ressî, Hz. Peygamber'in ardından imamın bizzat Hz. Peygamber tarafından açıklanmadığını, fakat sıfatlarının açıklandığını söyler.³⁸⁵ Buradan hareketle er-Ressî'nin, imamın bizzat Hz. Peygamber tarafından tayin edildiği anlayışında olmadığını söyleyebiliriz.

İmamın gerekliliğini naslara dayanarak açıklayan er-Ressî bu hususta akla da müracaat etmiştir. Ona göre, Hz. Peygamber'den sonra, zayıfları güçlülere karşı korumak, maslahatları gerçekleştirmek, bekâyı sağlamak ve kutsal olanı korumak için imam gereklidir. İmam olmazsa, hadler belirsizleşir. Zayıflar, güçlüler tarafından ezilir ve hükümler yok olur.³⁸⁶ Hz. Peygamber'in ardından toplumda meydana gelen huzursuzlukların, adaletsizliklerin önüne geçebilecek kişi imamdır. Bu da aklın bir gereği olarak imamın vücubiyetinin delilidir. İmamın toplum için gerekli olduğunu söyleyen er-Ressî, bu gerekliliği açıklarken imamın görevlerini de ortaya koymuş olur. Neticede imam, adalet sahibi, Allah'ın emirlerini yerine getiren ve zayıfları koruyan konumundadır.

er-Ressî'nin, imâmet konusunda öne sürdüğü aklî delillerden bir diğeri de Allah'ın yaratmış olduğu ve bir düzen içerisinde olan âlemin varlığıdır. Evrendeki her şey insanın faydalanması içindir. Allah, çeşitli gıdaları, suyu, ateşi, havayı insanlar için yaratmıştır. Gece ve gündüzü birbirinden ayırmıştır. Böylece karanlık ve aydınlık O'nun

³⁸² Ebû Muhammed b. İsmâil er-Ressî el-Alevî Kâsım b. İbrahim, "Tesbîtü'l-İmâme", *Mecmû' Kütüb ve resâili'l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*, nşr. Abdülkerim Ahmed Cedbân (San'a: Dârü'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1422/2002), 2/165 vd.

³⁸³ Kâsım er-Ressî, "Tesbîtü'l-İmâme", 2/135.

³⁸⁴ Nisâ 4/83.

³⁸⁵ Kâsım er-Ressî, "el-İmâme", 2/209.

³⁸⁶ Kâsım er-Ressî, "Tesbîtü'l-İmâme", 2/136.

rahmetiyle ortaya çıkmıştır. O, “Hiç düşündünüz mü, eğer Allah geceyi kıyamet gününe kadar üzerinize devamlı kılsa, Allah’tan başka size ışık getirecek Tanrı var mıdır? Halâ söze kulak vermeyecek misiniz? Allah, rahmetinden dolayı size geceyi ve gündüzü yarattı ki dinlenesiniz, lütfundan rızkınızı arayasanız ve buna şükredesiniz.”³⁸⁷ buyurarak kullarına sunduğu nimetleri göstermiştir. İnsanların faydasına olması için mevsimleri de bölmüş ve insanların faydalanabileceği hayvanlar yaratmıştır.³⁸⁸ İnsan hayatı üç dönemden oluşur. Bunlardan ilki terbiye dönemidir. İkinci dönem gıda elde edebilmek için çalıştıkları dönemdir. Üçüncüsü ise insanın iyilik ve kötülük kazandığı dönemdir. İlk dönemde insan ailesine ihtiyaç duyar. İkinci dönemde bireyseldir, aileye ihtiyaç kalkar. Üçüncü dönemde ise ilk dönemdeki gibi bir rehber ihtiyacı vardır. Bu dönemde insan besin ve şehvet gereksinimi duyar. Fakat insanlar açlık ve şehvet duygusunu sınırlamazsa düzen bozulacaktır. Düzenin bozulmaması için gerekli kâidelerin bilinmesi gerekir. Bunu bildirecek olan da imamdır.³⁸⁹ Allah’ın yarattığı ve bir düzen üzerine inşa ettiği âlemde, düzenin devam etmesi imamın varlığıyla mümkündür.

İmâmetin insanlar için gerekliliğini ortaya koymasının ardından imamın vasıflarını da açıklayan er-Ressî’nin ortaya koyduğu imam portresi, Zeydî imâmet öğretisinden bazı farklılıklar gösterir. Daha önce belirtildiği üzere o, Zeydiyye’de imâmetinin meşruluğu için imamın ortaya çıkarak kendisini açığa vurması anlayışına muhalif olarak, imamın kendisini ortaya atmasını gerekli görmez. Peygamberlerin ardından yol gösteren imamlardır. İmam, döneminin en hayırlısı olmalıdır. İctihadı ve ibadetlerini çok yapan, Allah’a itaat eden, Allah’ın helal ve haramlarını bilmede en bilgili, Allah’ın hakkını savunmada en güçlü, dünyada en zühd sahibi, ahireti en çok isteyen ve Allah’ı görmeye en çok şevki olandır. Bu hasletlerin bulunduğu kişiye itaat ise vaciptir.³⁹⁰

İmam, te’vilin hakikatini, hikmetin sınırlarını, hükümlerin gerçeğini idrak eden, Allah’ı hamd ile öven, Resûl’e akrabalık yönüyle bağlı olan, hikmette kemâle ermiş olmalıdır. İmamın hikmet sahibi olmasının gerekliliğini vurgulayan er-Ressî, bu konuda Hz. Davud’un üstünlüğünü gösteren ayete yer verir. “O’nun hükümdarlığını güçlendirmiş, kendisine hikmet ve anlaşmazlıkları bitiren konuşma yeteneği

³⁸⁷ Kasas, 28/71-73.

³⁸⁸ Kâsım er-Ressî, “Tesbîtü’l-İmâme”, 2/138.

³⁸⁹ Kâsım er-Ressî, “Tesbîtü’l-İmâme”, 2/141 vd.

³⁹⁰ Kâsım er-Ressî, “er-Reddü ale’r-Revâfid min Ehl’i-Ğuluvv”, 553-554.

vermiştik.”³⁹¹ ve “Allah, ona hükümler ve hikmet verdi.”³⁹² ayetlerinden hareketle Allah’ın hikmeti açıkladığını ve hikmetin, imamı öne çıkaran vasıflardan olduğunu söyler. Ona göre imamın bir illetinin ve yetersizliğinin bulunmaması, Hz. Peygamber’le akrabalık yönünden yakınlığı olması gerekir.³⁹³

er-Ressî’nin muhtelif yerlerde, sık sık üzerinde durduğu husus, imamın akrabalık yönüyle Hz. Peygamber’e yakın olmasıdır. “And olsun, biz Nuh’u ve İbrahim’i de elçi olarak gönderdik. Peygamberliği ve kitabı da onların soylarında kılıverdik. Buna rağmen sadece bir kısmı hidayet üzereydi. Ama çoğunluğu fasık kimselerdi.”³⁹⁴ “Allah birbirinden gelme nesiller olarak Adem’i, Nuh’u, İbrahim ailesini ve İmran ailesini seçip alemlere üstün kıldı. Allah işiten ve bilendir.”³⁹⁵ ayetlerinin yanı sıra, Câsiye 65/16, Mâide 5/20, Hûd 11/73, gibi ayetlerden hareketle er-Ressî, peygamberlerin, peygamberler soyundan gelmesini, imamların da peygamberler soyundan geleceğine kıyas etmeye çalışır.³⁹⁶

2.2.2.2. Hz. Ali’nin İmâmeti

Hz. Peygamber’in ardından kimin imam olacağı sorusuna “Hz. Ali” cevabını veren er-Ressî’ye göre Allah birçok ayette Hz. İbrahim’in soyunun temiz olduğunu, onun ardından bu görevin de bu soyda devam edeceğini buyurmuştur. “İbrahim ve İsmâil’le birlikte beytin temellerini yükseltiyordu. “Ey Rabbimiz, bizden bunu kabul buyur, şüphesiz sen işitensin, bilensin. Ey Rabbimiz, bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan sana teslim olacak bir ümmet çıkar.”³⁹⁷ duasına karşılık Allah, İbrahim’in soyundan temiz bir ümmet çıkarmıştır. er-Ressî, “Melekler, “Allah’ın emrine mi şaşıyorsun? Allah’ın rahmeti ve bereketi size olsun ey ev halkı. Şüphesiz O, övülmeye layıktır. Şanı yücedir.” dediler.”³⁹⁸ ayetinde geçen “ev halkı” ifadesini Hz. Peygamber’in

³⁹¹ Sâd 38/20.

³⁹² Bakara 2/251.

³⁹³ Kâsım er-Ressî, “Tebâtü’l-İmâme”, 2/160-161.

³⁹⁴ Hadîd 57/26.

³⁹⁵ Al-i İmran 3/33-34.

³⁹⁶ Kâsım er-Ressî, “Tebâtü’l-İmâme”, 2/156-159; Kâsım er-Ressî, “Mesâilü’l-Kâsım”, 2/624.

³⁹⁷ Bakara 2/127-128.

³⁹⁸ Hûd 11/73.

ailesine hasreder. Onun ailesinin temiz olduğunu, Peygamber'in ardından da onun ailesinden gelen Hz. Ali'nin imâmete layık olduğunu söyler.³⁹⁹

Hz. Peygamber'e yakınlığın yanı sıra insanlar arasında yaratılış bakımından farklılıklar olduğunu ifade eden er-Ressî'nin, Ehl-i Beyt'in üstünlüğünü ortaya koyma çabası içerisinde olduğu söylenebilir. Ona göre, "Rabbin dilediğini yaratır ve seçer. Onların ise seçim hakkı yoktur. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır ve yücedir."⁴⁰⁰, "Sizi yeryüzünün halifeleri kılan size verdiği şeylerde sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerce üstün kılan O'dur."⁴⁰¹. "Baka, biz insanların kimini kiminden nasıl farklı kılmışızdır. Elbette ahiretteki dereceler ve farklılıklar daha büyük olacaktır."⁴⁰² ayetlerinde de görüldüğü üzere Allah, bazı kimseleri bazılarına üstün yaratmıştır.⁴⁰³ Hz. Peygamber'e akrabalık yönünden yakınlık da Allah'ın ayetlerde ortaya koyduğu üstünlüğe tekabül eder.

Hz. Peygamber'in "Benden sonra, sınımsız sarıldığınız sürece asla dalalete düşmeyeceğiniz iki şey bırakıyorum. Allah'ın kitabı ve itretim, Ehl-i Beytim." sözü de Ehl-i Beyti'nin değerini ortaya koyar.⁴⁰⁴ Ali, diğer Ehl-i Beyt fertlerine göre öndedir. Çünkü Peygamber döneminde o, kalkani, kılıcı ve silahıyla meşhurdu. Hz. Peygamber de Mekke'den Medine'ye hicretinde yatağına onu yatırarak müşrikleri şaşırtmıştı. Elindekileri de ona emanet etmişti. Bunlar Hz. Ali'nin üstünlüğünü gösteren delillerdir.⁴⁰⁵ Hz. Ali'nin faziletlerini ortaya koymaya çalışan er-Ressî, vasîlerin, Resûllerden üç alametle ayrıldığını söyleyerek, Hz. Ali'nin de Hz. Peygamber tarafından üstün tutulduğunu göstermeye çalışır. Vasîlerin Resûllerden ayrıldığının ilk alameti, Allah'ın isimlendirmesidir. İkincisi, Resûllerin, vasîlerin konumlarını bilmesi ve sonuncusu da, Resûllerin vasîleri faziletli sözleriyle diğerlerinden ayırt etmesidir. Bu faziletlerin Resûller tarafından zikredilmesinin bir örneği de Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'ye yönelik sözleridir. Hz. Peygamber "Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır." ve Peygamber'in Ali'ye yönelik "Senin bana konumun, Hârûn'un Mûsâ'ya konumu

³⁹⁹ Kâsım er-Ressî, "el-İmâme", 2/173-177; Ebû Muhammed b. İsmâil er-Ressî el-Alevî Kâsım b. İbrahim, "el-İmâmetü Ali b. Ebi Talib", *Mecmû' Kütüb ve resâilü'l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*, nşr. Abdülkerim Ahmed Cedbân (San'a: Dârü'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1422/2002), 2/219; Kâsım er-Ressî, "Mesâilü'l-Kâsım", 2/560.

⁴⁰⁰ Kasas 28/68.

⁴⁰¹ En'am 55/165.

⁴⁰² İsra 17/21.

⁴⁰³ Kâsım er-Ressî, "Tesbîtü'l-İmâme", 2/133.

⁴⁰⁴ Kâsım er-Ressî, "el-İmâme", 2/184; Kâsım er-Ressî, "Mesâilü'l-Kâsım", 2/569.

⁴⁰⁵ Kâsım er-Ressî, "el-İmâme", 2/173-177; Kâsım er-Ressî, "el-İmâmetü Ali b. Ebi Talib", 2/219; Kâsım er-Ressî, "Mesâilü'l-Kâsım", 2/560.

gibidir.” rivayetleri bunu gösteren meşhur rivayetlerdir. Peygamber bu sözüyle, Hz. Ali'nin kendisine yettiğini, kendisinin hicrete çıkmasının ardından onu ardında halife bırakabileceğini söylemek istemiştir. Nitekim Peygamber, Medine'ye hicret etmiş, onu kendi yerine bırakmıştır.⁴⁰⁶ Hz. Peygamber'e “Yakın akrabalarını uyar.”⁴⁰⁷ buyruğu gelince o, yakınlarına davette bulunmuş ve topluluğun en küçüğü olan Ali, ona biat etmiştir.⁴⁰⁸ Hz. Ali, önce iman etmesiyle diğerlerinden de üstündür. “(İman ve amelde) öne geçenler, ahirette de öne geçenlerdir. Onlar (Allah'a) yaklaştırılmış kimselerdir.”⁴⁰⁹ ayeti de önce iman etmenin faziletini ortaya koyar. Allah, iman yönüyle onu diğerlerinin önüne geçirmiştir. Ayrıca Ali, Kur'an'ın sırlarını, ilmin derinliklerini bilmesi ve belagat yönünden üstünlüğü ile tanınırdı.⁴¹⁰

Hz. Peygamber, Veda Haccı'nın ardından dönüş yolunda Gadîr-i Hum mevkiinde Müslümanlara dönerek “Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır. Allah'ım, ona dost olana sen de dost ol, ondan yüz çevirenden sen de yüz çevir.” buyurur. er-Ressî'ye göre bu olay da Hz. Ali'nin imâmetini gösterir. Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in ardından hilafete layık olduğunu gösteren bir başka delil de Ahzâb suresinin altıncı ayetindeki “Peygamberler müminlere kendilerinden daha yakındır, eşleri de onların anneleridir. Aralarında kan bağı bulunanlar, Allah'ın kitabında birbirlerine, diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar.” buyruğudur. Hz. Peygamber'e en yakın olan şüphesiz Hz. Ali'dir. Hz. Peygamber'in ardından, imâmet makamını hak eden de odur. Hz. Peygamber de “Ben Ali'denim, Ali de bendendir. O, benden sonra velinizdir.” buyurarak Ali'nin üstünlüğünü ve imâmetini önceden ortaya koymuştur.⁴¹¹ Hz. Peygamber'in “Hasan ve Hüseyin cennet ehli gençlerdir. Babaları da o ikisinden de evladır.” ve Hz. Peygamber'in Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin için “Onlarla savaşanlara karşıyım, onlarla iyi olanlarla da birlikteyim.” rivayetleri de Hz. Ali'nin üstünlüğünü ortaya koyar.⁴¹² Hz. Ali'yi diğer Ehl-i Beyt efradından ayrı tutan er-Ressî, Hz. Ali'nin faziletlerinin, onu diğerlerinden ayıran nitelikler olarak görür.

Ayet ve hadislerden deliller getiren er-Ressî, kendisine Hz. Ali'nin velayetinin, Allah tarafından Peygamber'e gönderilen farzlar gibi mi olduğu sorusuna karşılık, Ali'nin

⁴⁰⁶ Kâsım er-Ressî, “Mesâilü'l-Kâsım”, 2/612.

⁴⁰⁷ Şuarâ 26/214.

⁴⁰⁸ Kâsım er-Ressî, “el-İmâme”, 2/173.

⁴⁰⁹ Vakıâ 56/10-11.

⁴¹⁰ Kâsım er-Ressî, “Tesbîtü'l-İmâme”, 2/147 vd.

⁴¹¹ Kâsım er-Ressî, “el-İmâme”, 2/180-183.

⁴¹² Kâsım er-Ressî, “el-İmâme”, 2/186 vd.

velayetinin en büyük farzlardan olduğunu ve ona uymanın her Müslümana farz olduğunu söyler.⁴¹³ Diğer yandan Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in vasîsi mi olduğu sorusuna karşılık "evet" cevabını veren er-Ressî, Peygamber'in, Hz. Ali'ye "sen benden sonra imamsın" diyerek vasî tayin edip etmediği sorusuna ise, "Bu, Hz. Peygamber'den gelen ve ona işaret eden bir delalettir." şeklinde ucu açık bir cevap vermiştir.⁴¹⁴ Buradan hareketle, er-Ressî'nin, Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'yi imam tayin ettiği görüşünde olduğunu söylemek zordur. Her ne kadar Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in vasîsi olduğunu beyan etse de imâmete tayin edip etmediği konusunda net bir açıklamada bulunmamıştır. O, her ne kadar Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in ardından, imâmete layık olduğu fikrini delillendirmeye çalışsa da Hz. Ali'nin nas ve tayinle imam olduğunu beyan etmez.

İnsanlara düşen Hz. Ali'nin imâmetini kabul etmektir. Çünkü Hz. Ali'nin fazileti bizzat Hz. Peygamber tarafından ortaya koyulmuştur. Kibir göstermeyenler hariç onun imâmetini inkâr eden yoktur. er-Ressî, dedesine sorulan "Ali ile savaşanların durumu nedir?" sorusuna karşılık, "Kim Ali ile savaşırsa Peygamberle savaşmış gibidir." şeklinde cevap verdiğini nakleder. Aynı şekilde Ali'ye karşı kötü sözler sarf eden ve onu ve ailesini küçümseyerek suçlayanların durumu sorulduğunda ise dedesinin "Ali, müminlerin emiridir. Onun için bu iftiralarda bulunan kâfirdir." şeklinde sözler söylediğini aktarır. Bizzat Hz. Peygamber de "Ehl-i beytim Nuh'un gemisi gibidir. Ona binen kurtulur. Ondan ayrı duran da boğulur." ve "Yıldızlar gökyüzünün güvencesidir. Yıldızlar kaybolduğunda gökyüzü de kaybolur. Ehl-i Beytim de yeryüzünün güvencesidir. Onlar kaybolduğunda yeryüzü de kaybolur." buyurarak Ehl-i Beyti'nin faziletini ortaya koymuştur.⁴¹⁵

Hz. Peygamber'in vefatının ardından imâmetin Ehl-i Beyt'in soyunda devam ettiğini gösterme gayretinde olan er-Ressî, bu hususta Zeydî imâmet öğretisi ile benzerlik içerisindedir. Özellikle Hz. Ali'nin imâmetini delillendirebilmek amacıyla ayet ve hadisler ortaya koyan er-Ressî, Zeydî öğretilerde yer alan mefdûl imam anlayışı konusunda da net bir çizgide değildir. İmamın, yaşadığı toplum içinde ilmiyle ön planda olması gerektiğine vurgu yapan er-Ressî'nin, faziletin, hikmet ve Hz. Peygamber'e akrabalık yönüyle yakın olmaya ayrı bir önem vermesiyle mefdûlün imâmetine ters bir anlayışa sahip olduğu söylenebilir. O, toplumun maslahatı gereği mefdûlün imâmetinin de meşru

⁴¹³ Kâsım er-Ressî, "Mesâilü'l-Kâsım", 2/560.

⁴¹⁴ Kâsım er-Ressî, "Mesâilü'l-Kâsım", 2/563.

⁴¹⁵ Kâsım er-Ressî, "el-İmâmetü Ali b. Ebi Talib", 2/220-222.

kabul edildiği Zeydî anlayışın aksine imamın tüm toplum tarafından tanınacak kadar faziletli olması gerektiğini öne sürer. Bu hususta da Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in imâmete gelişlerini eleştirdiği görülür.

2.2.2.3. Efdâl-Mefdûl İmam Anlayışı

er-Ressî, Hz. Peygamber'in ardından imâmete geçen sahabilerle ilgili görüşlerini açıkladığı “*el-İmâme*” isimli risâlesinde Hz. Ebû Bekir'in imâmetinin nasıl meşru olduğuyla ilgili sorular sorar. En başta Hz. Ebû Bekir'in, Allah'ın emri ile mi yoksa Hz. Peygamber'in sünnetiyle mi yoksa gönüllü olarak mı imâmete geldiği konusunda sorular soran er-Ressî, “Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir'in ismini açık bir şekilde mi söylemiştir. Yoksa onun sıfatlarını ortaya koyarak mı imam olarak belirlemiştir. Ya da bu işi şûraya mı bırakmıştır. Hz. Peygamber'in bu konuda hiçbir şey söylememiş olması da muhtemeldir.” şeklinde yorumlar yaparak Hz. Ebû Bekir'in imâmete geliş şeklini değerlendirir. er-Ressî'ye göre, eğer Hz. Peygamber, Ebû Bekir'i ismiyle tayin ettiyse Ebû Bekir, Ömer ve Ebû Ubeyde'ye “Ben sizden birinizin imâmetine razıyım.” demezdi. Ayrıca Ömer ve Ebû Ubeyde'nin, “Biz senin dışında birisine biat etmeyiz.” diyerek Ebû Bekir'i öne sürmelerine gerek yoktu. Ebû Bekir'in, Ebû Ubeyde ve Ömer'i öne sürmesi Hz. Peygamber'in sözüne muhalefettir. Fakat yalnızca küfre düşenler Peygamber'in sözüne ihtilaf etmiştir.⁴¹⁶ er-Ressî, Ebû Bekir'in de Hz. Peygamber'in kendisi için yaptığını Ömer için yaptığı söylenirse, Ömer'in hilafetinin, Ebû Bekir'de yaptıkları gibi istişare sonucunda olmadığını söyler. Ömer'in, Ebû Bekir'in ardından şûra yolu ile hilafete getirildiğini söyleyenlere yönelik ise Hz. Peygamber'in böyle bir uygulamasının olmadığını, Hz. Peygamber'in uygulamadığı bir şeyi başkasının uygulamasının doğruluğunu tartışır. Hz. Peygamber'e, Ebû Bekir'in namaz kıldırması ve Bedir günü Hz. Muhammed'in sağında oturmasını öne sürerek bunların Ebû Bekir'in hilafeti için delil olacağını söyleyenlere ise Ebû Bekir'e delalet eden bu özelliklerin Ömer'in hilafeti için delil oluşturmadığına kıyasla Ebû Bekir için de oluşturmayacağını söyler.⁴¹⁷

er-Ressî'nin üzerinde durduğu bir diğer husus da imamın şûra yoluyla belirlenmesi meselesidir. İmam, ümmetin tamamı, her soydan ya da tek bir soydan olanların katıldığı yoksa en faziletli olanın olduğu bir şûra mı belirlenmelidir? er-Ressî,

⁴¹⁶ Kâsım er-Ressî, “*el-İmâme*”, 2/199.

⁴¹⁷ Kâsım er-Ressî, “*el-İmâme*”, 2/200-209.

imâmetin şûra yoluyla olamayacağını şu şekilde ortaya koyar. Ona göre şûra üyelerinin tamamının İslam dairesi içinde olmadığı sürece kararları geçerli değildir. Eğer şûra heyetinin her kabileden olduğu söylenirse de ihtilaf ve çatışma meydana gelir. Sonucu fitne ve savaşa gidecek tartışmalar zuhur edebilir. Çünkü her kabile, kendi kabilesinden birisinin imam olması talebinde bulunabilir. Bu nedenle şûra yoluyla imam belirlenemez.⁴¹⁸ Hem şûra yoluyla imam seçilmesini hem de imamın ortaya çıkarak kendini tanıtmamasını kabul etmeyen er-Ressî, kendini ortaya atmayan biri için halkın fikrî mutabakatının nasıl gerçekleşeceğine yönelik bir açıklamada bulunmaz.⁴¹⁹

İmamı, ona ihtiyacı olan toplumun seçmesi ve onların görüşlerinin tercihi söz konusu olur ve bu süreç uzarsa, insanlar ihmal edilir. Böylece toplumda kötülükler baş gösterir. Hükümlerin verilmesi, cemaatin bir araya getirilmesi, zina suçunun cezalandırılması, kibir gösterenlerin belirlenmesi, dışarıya karşı müdaafa ve cihadın gerçekleştirilmesi mümkün olmaz. Yeryüzünün bir an bile olsa imamsız kalması söz konusu değildir.⁴²⁰ Allah “Bir mümin erkek veya kadının, Allah ve Resûlü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olmaz. Allah’ın ve Resûlünün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır.”⁴²¹ ayetiyle imamı seçmenin halkın işi olmadığını ortaya koyar. er-Ressî, “Biz imamızı seçtik” demelerine karşılık biz de “İmamı seçecek olanlar kimdir? Avâmdan mı yoksa havâstan mı?” diye sorarız. Havâsımızdan demelerine karşılık, “Kimdir sizin havâsınız?” deriz. Eğer avâmımızdan derlerse de “Avâmınız ve havâsınız kim? Bir insan mı yoksa iki insan mı? Özel bir beldeden mi yoksa başka beldelerden mi? Sizin avâmınız sizin tamamınız ya da sizden çoğu değil mi?” şeklinde sorularla cedel yöntemini kullanarak, imâmetin seçimle olacağını söyleyenlere karşı tez geliştirir. Ona göre, insan hataya düşmeye meyilli bir varlıktır. Fakat Allah, hatalardan münezzehtir. Bu nedenle imamın belirlenmesi insana ait değildir. Allah, kullarına böyle bir yükümlülük yüklememiştir.⁴²² Açıklamalar neticesinde, er-Ressî’nin imamı belirleme konusunda insanın aciz kalacağını bu nedenle de belirlememeyeceği görüşünde olduğu söylenebilir. İmamsız bir dönemin geçmediğini söyleyen er-Ressî, toplumda meydana gelecek olumsuz olayların önüne

⁴¹⁸ Kâsım er-Ressî, “el-İmâme”, 2/211.

⁴¹⁹ Binyamin Abrahamov, “Kâsım b. İbrahim’in Kelamî Risâleleri”, çev. Mehmet Ümit, *İslamî İlimler Dergisi* 1 (2011), 297.

⁴²⁰ Kâsım er-Ressî, “Mesâilü’l-Kâsım”, 2/639.

⁴²¹ Ahzâb 33/36.

⁴²² Kâsım er-Ressî, “Tesbîtü’l-İmâme”, 2/162-163.

geçmek için de Allah'ın imamı belirlediği görüşündedir. Bu konuda Yahyâ b. Hamza kendisine, Hz. Ebû Bekir ve Ömer ile ilgili sorulan sorular karşılığında “Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız size aittir.”⁴²³ ayetiyle cevap verdiğini, onların durumunu Allah'a havale ederek, eleştiride bulunmadığını söyler.⁴²⁴

er-Ressî'nin, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in hilafete geliş şekilleriyle ilgili bu açıklamalarına bakarak, Zeydiyye'de yer alan mefdûl imam anlayışını kabul ettiğini söylemek zordur. Zeydî imâmet öğretisinde kabul gören Hz. Ebû Bekir'in toplumun maslahatı gereği imam olduğu anlayışını teyit ettiği bir beyanı da yoktur. Efdâl-mefdûl imam konusunda, “Biri diğerinden efdâl iki kişi varsa efdâlin mefdûle tercihi söz konusudur. Efdâliyet ise dinde, taatlerde ve ilimdedir. Allah'ın, “Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır.”⁴²⁵ buyruğu da ilimde faziletli olmanın gerekliliğini gösterir.”⁴²⁶ açıklaması da mefdûl imam konusundaki yaklaşımını gösterir. Buradan hareketle onun Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in imâmete geliş şekilleriyle ilgili eleştirilerde bulunduğu fakat meşruiyetleri hususunda beyanda bulunmadığını söyleyebiliriz. er-Ressî'nin bu konuda açık bir beyanda bulunmaması ise o dönemin şartlarıyla ilişkilendirilebilir.

2.2.2.4. Râfıza'ya Yönelik Eleştirileri ve Nas ve Tayin Anlayışı

er-Ressî'nin “Râfıza” olarak isimlendirdiği ve Şiîliğin on üç kolundan on ikisini kapsadığını ifade ettiği Şîî gruplara yönelik eleştirilerinde nas ve tayine yönelik fikirlerini bulabiliriz.⁴²⁷ er-Ressî'nin, Râfıza'ya yönelik birçok eleştirisi bulunmaktadır. Fakat biz, çalışmamızda, er-Ressî'nin nas ve tayin anlayışını ortaya koyan eleştirilerini önceledik. Onun, eserlerinde Râfıza ismini Zeydiyye dışındaki Şîa'ya mensup olan kişiler için aşağılayıcı anlamda kullandığı söylenebilir.⁴²⁸

er-Ressî'nin konumuz açısından önemli ilk eleştirisi Râfıza'nın “vasîsiz hiçbir dönemin geçmediği” görüşüdür. Râfıza'ya göre, vasî, bir nebinin vasîsidir veya bir vasînin vasîsidir. Allah'ın hükümlerini bilen, taatlerini yerine getiren bu vasî yeryüzünde

⁴²³ Bakara 2/134.

⁴²⁴ Akt. Mehmet Ümit, “Zeydîlerin Sahâbe Hakkındaki Görüşleri”, *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe -Sahâbe Kimliği Algısı-* (Sakarya: Ensar Yayınları, 2013), 387.

⁴²⁵ Yusuf 12/76.

⁴²⁶ Kâsım er-Ressî, “Mesâilü'l-Kâsım”, 2/640.

⁴²⁷ Kâsım er-Ressî, “er-Reddü ale'r-Revâfid min Ehl'i-Ğuluvv”, 533.

⁴²⁸ Ümit, “Kâsım Ressî ve Mecmû' Kütüb ve Resâil'i”, 250.

Allah'ın delilidir. Doğru yola ancak vasî ile ulaşılır. Bu nedenle hiçbir ümmet vasîsiz bırakılmamıştır. Râfıza'ya göre, Âdem'den sonra da vasînin varlığı dolayısıyla bir nebiye ihtiyaç yoktur. Bu ümmet bağımsız da olsa, çokluktan da oluşsa, vasî Allah'ın insanlara yüklediği teklifleri ve farzları bildirme ve göstermede yeterlidir. Râfızîler bu görüşleriyle Allah'ın gönderdiği vahye muhalefet etmişlerdir. Çünkü Allah'ın “And olsun senden önce de eski topluluklar arasından elçiler göndermiştik.”⁴²⁹ ve “And olsun ki biz her ümmete... elçi gönderdik.”⁴³⁰ buyruğu vardır. Allah, Hz. Peygamber'e hitaben “Biz seni hak ile desteklemiş bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun.”⁴³¹ buyurur. Ayetlerde de görüldüğü üzere Allah önceki ümmetlere de nebîler ve resûller göndermiştir. Allah'ın, “And olsun ki içlerinden, kendilerine Allah'ın ayetlerini okuyan, onları arındıran, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Halbuki daha önce onlar, apaçık bir sapkınlık içinde bulunuyorlardı.”⁴³² ayeti de Râfıza'nın ileri sürdüğü vasî görüşüne terstir. Hz. Peygamber'in nübüvvetini de delillendirmeye çalışan er-Ressî, ayetlerle (Enbiya 21/107, Ahzab 33/45-46) Peygamber'in insanları dalaletten aydınlığa çıkardığını vefatıyla da dini tamamladığını söyler. Nitekim “Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim.”⁴³³ ayeti de Hz. Peygamber'in İslam dinini tamamladığını kanıtlar.⁴³⁴

er-Ressî'ye göre, Râfıza'nın vasîlikle ilgili bu görüşü, Âdem'in ardından nübüvvet ve risaleti yalanlayan Berhemiyye'nin görüşlerine benzer. Berhemiyye'ye göre, Âdem nübüvvetini Şît'e, Şît ise oğluna vasiyyet etmiştir. Vasiyyet silsilesi ise kendilerine kadar uzanır. Böylelikle Âdem'in ardından nebi ve peygamber geldiği söylenemez. Berhemiyye ile Râfıza'nın görüşlerini benzer gören er-Ressî, Hz. Peygamber'in bir vasîden vasiyyet aldığı görüşünü de eleştirir. Çünkü “İnsanlar tek bir ümmet idi. Sonra Allah, müjdeciler ve uyarıcılar gönderdi.”⁴³⁵ ayeti Allah'ın uyarıcılar gönderdiğine işaret eder. Allah dalalete düşmüş topluma Hz. Peygamber'i uyarıcı olarak göndermiştir. Hz.

⁴²⁹ Hicr 15/10.

⁴³⁰ Nahl 16/36.

⁴³¹ Fatır 35/24.

⁴³² Al-i İmra 3/164.

⁴³³ Mâide 5/3.

⁴³⁴ Ebû Muhammed b. İsmâil er-Ressî el-Alevî Kâsım b. İbrahim, “er-Reddü ale'r-Râfıda”, *Mecmû' Kütüb ve resâilî'l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*, nşr. Abdülkerîm Ahmed Cedbân (San'a: Dârü'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1422/2002), 2/515-518.

⁴³⁵ Bakara 2/213.

Peygamber de Allah'ın buyruklarını insanlara tebyin etmiştir.⁴³⁶ er-Ressî'ye göre, Hz. Peygamber'in bir vasîden vasiyyet aldığı söylenemez. Onun Arap olan birinden vasiyyet aldığı söylenirse vasînin bir ümmî olduğu söylenmiş olur. Çünkü o dönemde her Arap bir ümmî idi. Eğer acem olduğu söylenirse bu da "Hiç kuşkusuz, "Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor." dediklerini biliyoruz oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır. Bunun dili ise açık seçik Arapça'dır."⁴³⁷ ayeti gereği mümkün değildir. Böylelikle Hz. Peygamber, bir vasîden vasiyyet almamıştır. O bir vasî görmemiş ve ona bir vasî ulaşmamıştır. Hz. Peygamber'e, "Yine de ki: "Allah (öyle) dileseydi ne ben onu size okuyabilirdim ne de siz onu anlayabilirdiniz."⁴³⁸ buyurur. Hz. Peygamber iman idrak ettirilinceye kadar emirleri idrak etmemiştir.⁴³⁹

Râfıza, Peygamber'den önce vasîlerin varlığı iddiası ile Hz. Peygamber'in "Ben ilk Müslümanım." sözünü görmezden gelerek vasîlerin ilmini Hz. Peygamber'in önüne geçirmiştir. Bu da Allah katında olanla çelişir. Râfıza, Hz. İbrahim için de aynı yorumda bulunur. Fakat Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed'in öncesinde bir vasînin varlığı söz konusu değildir. Nasıl ki o ikisi için yoksa diğer Allah resûlleri için de durum aynıdır. Böylece Râfıza'nın vasîlik fikri boşa çıkar.⁴⁴⁰ Râfıza'nın imamlarının vasıfları ile Hz. Peygamber'in sıfatlarını bir tutması da yanlıştır. Onların imamları uyarıcı olamaz. Hz. Peygamber ilmi ve fiilleri ile onların imamlarından ayrıdır.⁴⁴¹ er-Ressî'nin, Râfıza'yı, Hz. Peygamber'i ve gönderilen diğer peygamberleri eşit tutmaları hususunda eleştirdiği söylenebilir. Râfıza'nın fikirlerinde aşırılığa giderek peygamberlerle, imamların bir tutulmasına karşı olan er-Ressî, daha önce belirtildiği üzere Allah'ın imamları belirlediği görüşünde olsa da imamları peygamberlerle eşit seviyede değerlendirmez.

er-Ressî'nin, Râfıza'nın vasîlik anlayışına yönelik eleştirilerine bakarak, onun ilk olarak Hz. Peygamber'den önce vasîlerin varlığına karşı olduğu söylenebilir. Ona göre Allah kullarını hiçbir zaman uyarıcısız bırakmamıştır. Fakat bunu vasîler aracılığıyla değil, peygamberler ve nebiler vasıtasıyla yapmıştır. Râfıza'nın vasîlikle ilgili görüşlerinden peygamberlerle eşit seviyede değerlendirdikleri anlayışına ulaşan er-Ressî, bunun mümkün olmayacağını söyler. Râfıza'nın vasîlerle peygamberleri nitelemelerinin

⁴³⁶ Kâsım er-Ressî, "er-Reddü ale'r-Râfıda", 2/523.

⁴³⁷ Nahl 16/103.

⁴³⁸ Yunus 10/116.

⁴³⁹ Kâsım er-Ressî, "er-Reddü ale'r-Râfıda", 2/526-527.

⁴⁴⁰ Kâsım er-Ressî, "er-Reddü ale'r-Râfıda", 2/529.

⁴⁴¹ Kâsım er-Ressî, "er-Reddü ale'r-Râfıda", 2/530.

aynı olduğunu söylese de kendisi de bu ayrımı ortaya koyacak açıklamada bulunmaz. Allah kullarına, vasîler göndermiştir. Resûlleri de vasîler olarak göndermiştir. Hz. Muhammed'i de vasî olarak görevlendirmiştir. Hz. Ali de Hz. Muhammed'in vasîsidir.

Vasiyetle ilgili birçok ayet öne süren (Ankebut 29/8, Âl-i İmran 3/104, Hac 22/41, Şûra 42/13) er-Ressî, Hz. Peygamber'in "Mehdînin ismi benim ismidir. Babasının ismi de benim ismidir. O, mal hususunda cömert, miskinlere karşı merhametli ve çok çalışandır." buyurduğunu, Hz. Peygamber'e benzerliğin ancak soy, ilim, cihat, adalet, emanetlere sahip çıkma ile olacağını söyler. Tüm bu hasletlerin tam olduğu soy ise Hz. Muhammed'in Ehl-i Beyti'dir. Böylece o isim de soyu temiz olan Ehl-i Beyt'tendir.⁴⁴² Vasî ile ilgili tanımlama yapmayan er-Ressî'nin, bir önceki bölümde ortaya koyulduğu üzere Hz. Ali'yi, Hz. Muhammed'in ardından imâmete en layık kişi ve Hz. Peygamber'in vasîsi olarak nitelemekle yetindiğini söyleyebiliriz.⁴⁴³

er-Ressî, Râfıza'nın, imamların âlim olarak yaratıldığı, tabiatının ilim üzere olduğu ve gaybı bildiği görüşüne de muhalefet eder. Allah, Hz. Peygamber'e, "Seni yol bilmez halde bulup, yol göstermedi mi?"⁴⁴⁴ buyurarak ona yolunu gösterdiğini bildirmiştir. Nasıl ki Hz. Peygamber, peygamber olmasına rağmen yolunu gösteren bir Rabbe ihtiyaç duyuyorsa diğer canlılar için de durum böyledir. Bu nedenle imamların tüm eksikliklerden berî halde tam bir bilgi ile âlim olarak yaratıldığı söylenemez. Ayette geçen "Rabbim, ilmimi artır de"⁴⁴⁵ ifadesi de eksikliğin zıddı olan fazlalığı gösterir. Fazlalık, eksiksiz olmaz. Eksiklik mevcut olmasaydı o şeyin fazlası da bilinemezdi. Eksikliğin ardından fazlalığın bilinmesi gibi cehaletin bilinmesinin ardından da âlim bilinir. Önce herkes cahilken sonra bilen konumuna geçer. Oysa Râfıza, imamlarının vebî ilimle dünyaya geldiklerini iddia eder.

er-Ressî, bu iddialarıyla Râfıza'nın, Allah'ın ayetlerini anlayamadıklarını söyler. İmamların gaybı bileceği iddiası ise yalnızca Allah'a ait bir sıfattır. Her insan, annesinin karnından bir şey öğreninceye kadar hiçbir şey bilmeyerek doğar. Râfıza'nın iddia ettiği, Kur'an'ın te'vilinin imamlar olmadan bilinmeyeceği de Allah'ın "Kur'an'ı okuyup düşünmezler mi?"⁴⁴⁶ ayeti ile çelişir.⁴⁴⁷ er-Ressî'nin, Râfıza'ya yönelik bu ifadelerinde de

⁴⁴² Kâsım er-Ressî, "el-İmâme", 2/214-216.

⁴⁴³ Kâsım er-Ressî, "Mesâilü'l-Kâsım", 2/563.

⁴⁴⁴ Duhâ 93/7.

⁴⁴⁵ Tâhâ 20/114.

⁴⁴⁶ Muhammed 47/24.

⁴⁴⁷ Kâsım er-Ressî, "er-Reddü ale'r-Revâfid min Ehl'i-Ğuluvv", 541-542.

anlaşıldığı üzere imam, her ne kadar yaşadığı toplumda ilmiyle ön planda olan en faziletli kişi olsa da bu ilmi vehbî değil kesbîdir.

Râfıza'nın ileri sürdüğü imamın vehbî bilgiye sahip olduğu görüşü, imâmette nas ve tayin anlayışlarından ötürüdür. Allah ve Peygamber'in nassı ile imâmeti sabit olan imamın bilgisi de Allah'ın vermiş olduğu ilimle eksiksizdir. Bu nedenle imam gaybı da bilir. Bu anlayışın tersine er-Ressî, imamın ilminin kesbî olduğunu ve gayb konusunda da kimsenin bilgi sahibi olamayacağı görüşündedir. İmamların gaybı bilmesi ise mümkün değildir. Çünkü ayette “Gaybı O bilir, gizlisini kimseye açmaz. Ancak elçi olarak seçtiği başka Allah bu elçilerin her türlü durumlarını ilmiyle kuşattığı için ve her şeyin sayısını belirlediği halde, Rablerinin mesajlarını tebliğ ettiklerini ortaya çıkarmak için onların önlerinden ve arkalarından gözcüler gönderir.”⁴⁴⁸ geçer. Gaybı Allah'tan başkasının bilmesi söz konusu olamaz. Elçilerin yani peygamberlerin bilmesi ise vahiy yoluyla mümkündür. Hz. Peygamber'in ardından ise vahiy kesilmiştir. Râfıza ise Hz. Peygamber'in ardından gelenlerin nebi olduğunu Allah'tan haber getirdiği için de bu ismi aldığını söyleyerek “Peygamberlerin sonuncusu.”⁴⁴⁹ buyruğuna muhalefetle Allah'ın kitabını yalanlamış olur. Onlar imamlarını her ne kadar Peygamber mertebesinde görseler de Hz. Muhammed'e vahiy buluşdan sonra gelmiştir. Halbuki onların imamları buluşa ermeden de imâmete layık görülmüştür.⁴⁵⁰

er-Ressî'nin, konumuz açısından önem arz eden Râfıza'ya yönelik bir diğer eleştirisi de imâmetin babadan oğula veraset yoluyla geçtiği görüşüdür. Râfıza'ya göre, oğul, babaya kardeşinden bağ olarak daha yakındır. O halde babadan sonra imâmete oğul gelmelidir. er-Ressî, Râfıza'nın bu anlayışa sahip olmasına rağmen kendi içlerinde çelişiklerini söyler. Çünkü Râfıza, Hz. Peygamber'in ardından Ali'nin, ardından oğul Hasan'ın ardından da Hüseyin'in imâmetini kabul eder. Hasan b. Hasan'ın yerine, Hasan'ın kardeşi Hüseyin'in imam kabul edilmesi de babadan oğula veraset ettiğini söyledikleri imâmet anlayışlarına terstir. Râfıza, bu durumu ise Hasan b. Hasan'ın yaşça küçük olmasına bağlar. Fakat başka bir durumda küçük yaşta imam olanların imâmetini kabul eder. Bu durum er-Ressî'ye göre, kendi içinde bir çelişki örneğidir. Hz. Peygamber'in sünnetine göre ise küçüğün arkasında namaz kılmak, onun kurbanlık olarak kestiğini yemek, şahitliğini kabul etmek, ona bir şey satmak veya ondan bir şey

⁴⁴⁸ Cin 72/26-28.

⁴⁴⁹ Ahzâb 33/40.

⁴⁵⁰ Kâsım er-Ressî, “er-Reddü ale'r-Revâfid min Ehl'i-Ğuluvv”, 562-563.

almak, onunla nikah yapmak gibi uygulamalar yasaktır. Küçüğün tasarrufları kabul edilmez. Bu uygulamaları gerçekleştirmesi mümkün olmayan birinin imâmeti de caiz değildir.⁴⁵¹

Râfıza, eğer Yahyâ b. Zekeriyya'nın küçük olmasına rağmen peygamber olduğunu söyleyerek imamların da küçükken imam olabileceklerini öne sürerse peygamberler ile imamları eşit görmüş olur. Halbuki Zekeriyya “Rabbim, beni tek başıma bırakma.”⁴⁵² diye dua etmiş Allah da onun duasına icabet etmişti. O, bir peygamber olmasına rağmen Allah'ın yardımına ihtiyaç duymuştur. er-Ressî, eğer Hz. İsa'nın beşikte daha çocukken konuşması öne sürülürse yine Peygamber ile imamları eşit tutmuş olunacağını söyler. Allah “O, hem beşikte hem de yetişkin halinde insanlarla konuşacak ve salih kimselerden olacak”⁴⁵³ ayetiyle İsa'nın mucizesine işaret etmiştir. Râfıza, peygamber ile imamları aynı seviyede tutarak hataya düşmüştür. Çünkü peygamberler yalnızca Allah'ın dinini aktarmak için gönderilmiştir. İmâmet ise Hz. Peygamber'in temiz ehlinden gelir. İmam, kendi zamanının en hayırlısı olur. Bunun en güzel örneği de Hz. Hüseyin'in imâmetidir. O, kendi zamanının en hayırlısı ve Hz. Peygamber'in de “cennet ehli gençler” tanımlamasına mazhar olduğu için dönemin imamı olmuştur. Dolayısıyla Hasan b. Hasan'a tercih edilmiştir. İmam, döneminde zühdü ve ilmiyle tanınır. Neticede, nübüvvetin ve imâmetin veraset yoluyla olduğunu reddeden er-Ressî, Allah'ın her kavimden en hayırlı olanı seçtiğini bu silsilenin de Hz. Muhammed'e kadar devam ettiğini söyler. En son imâmet ise Hz. Muhammed'in temiz ehline geçmiştir.⁴⁵⁴ Buradan hareketle, er-Ressî'nin, İmâmiyye'nin nas ve tayin yoluyla imâmetin babadan oğula geçtiği görüşünü reddettiği söylenebilir. Çünkü o Râfıza'yı bu konuda sert bir şekilde eleştirerek Allah'ın âyetleriyle çelişen bir söyleme sahip olduklarını dile getirmiştir.

er-Ressî'nin, Râfıza'ya yönelik eleştirilerinden ve imamın vasıflarıyla ilgili açıklamalarından hareketle, imâmette nas ve tayin anlayışını merkeze aldığını söylemek zordur. Fakat imamın belirlenmesi hususunda ortaya koyduğu yöntemler ise muallaktır. İmâmetle ilgili görüşlerini, muhalefet ettiği kimselere yönelik eleştirileriyle ortaya koyabildiğimiz er-Ressî'nin, Zeyd b. Ali'ye isnad edilen mefdûl imam anlayışına sahip olduğu da söylenemez. Ayrıca imamın şûra yoluyla seçileceği görüşünü de eleştirerek, kendisinden önce var olan Zeydî şahıslar ve bu şahısların takipçilerinin çizgisinde

⁴⁵¹ Kâsım er-Ressî, “er-Reddü ale'r-Revâfid min Ehl'i-Ğuluvv”, 547-549.

⁴⁵² Enbiyâ 21/89.

⁴⁵³ Al-i İmran 3/46.

⁴⁵⁴ Kâsım er-Ressî, “er-Reddü ale'r-Revâfid min Ehl'i-Ğuluvv”, 550-553.

olmadığı ortaya çıkar. O, imâmet görüşüyle, imâmetin nas ve tayin yoluyla olması gerektiği, Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'yi ismen değil vasıflarıyla işaret ettiği görüşünde olan Cârûdiyye'den, imâmetin seçim ya da davet yoluyla olabileceği görüşündeki Butriyye/Sâlihiyye'den ve imâmetin şûra yoluyla olabileceği görüşüne sahip Cerîriyye/Süleymâniyye'den ayrılır. Fakat kendisi de bütünlük ve kendi içerisinde tutarlı olan bir imâmet anlayışına sahip değildir. Halife Mehdî döneminde, halifenin başlarda desteklerini sağlayabilmek için Alioğullarıyla iyi ilişkiler geliştirdiği bilinmektedir. Mehdî döneminden başlayarak Abbâsîlerin sonuna kadar giden süreçte Alioğullarıyla inişli-çıkışlı ilişkiler kurulmuştur. Mefdûl imam anlayışının meşruiyet kazandığı bu dönemde, Alioğullarının efdâl imam olan Hz. Ali'nin imâmetinin gasp edildiği görüşüne karşılık, Abbâsoğullarının mefdûliyet fikrini savunduğu söylenebilir. Efdâl-mefdûl imam anlayışı siyasetin seyrini belirler hale gelmiştir. Bu nedenle er-Ressî'nin de bu ortamdan uzak kalarak net bir görüş belirtmediği söylenebilir.

İmâmetle ilgili görüşlerinde daha çok Hz. Peygamber'e yakınlığı vurgulayan er-Ressî, Hz. Ali'nin ve ardından Ehl-i Beyti'nin imâmetini meşru göstermeye çalışır. Her ne kadar imâmette veraseti savunan Râfîzî gruplara karşı eleştirilerde bulunsa da kendisi de imâmeti, Hz. Ali'nin ardından Ehl-i Beyti'ne hasrederek imâmeti bir soya tâbî tutmaktadır. Bunu yaparken de özellikle Hz. Peygamber'in rivayetlerine başvurması dikkat çeker. O, imâmette açık bir nas olduğunu söylemese de gerek imamın vücubiyetini delillendirme de gerekse imâmete en layık kişinin Hz. Ali olduğunu ortaya koyma da ayet ve hadislere başvurur. Hz. Peygamber'in, Hz. Ali için "Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır." ve yine Hz. Ali'ye yönelik "Senin bana konumun, Hârûn'un Mûsâ'ya konumu gibidir." sözlerini öne sürmesi de Hz. Ali'nin imâmetini ispatlamak için hadislere başvurduğunun göstergesidir. Ayrıca nas ve tayin görüşüyle ilgili açık bir beyanı bulunmasa da Hz. Ali'nin imâmetinin insanların uyması gereken bir farz olarak görmesi de⁴⁵⁵ dikkat çeker. Bir Müslümanın farz olarak uyması gereken emir ve kaideler bizzat Allah'ın buyruğu ile sabit olduğuna göre er-Ressî'nin de Hz. Ali'nin imâmetini Allah katında geçerli gördüğü söylenebilir.

er-Ressî, Hz. Peygamber'in, kendinden önceki peygamberlere soy bağı ile bağlı olduğundan hareketle Hz. Ali'nin bu soyun devamı olduğunu söylemesiyle, peygamberlerle vasîleri eşit tuttuğunun söyleyen Râfîza'yı eleştirerek çelişkiye düşer.

⁴⁵⁵ Kâsım er-Ressî, "Mesâilü'l-Kâsım", 2/240.

Neticede er-Ressî de peygamberlerin geliş şekillerini, Hz. Ali'nin imâmete geliş şekliyle aynı kabul etmesiyle, peygamberler ve vasîleri bir anlamda benzer tutmuştur. Râfıza'nın imamın gaybı bilme, ilminin vehbî olduğu görüşüne karşılık, imamın kesbî ilme sahip olduğunu söyleyerek imamın emirlerini Allah'tan almadığı anlayışında olduğu söylenebilir. Fakat o, imamın da ilmiyle diğer insanların önünde olduğunu hatta bu öncülüğün, imam açıklamadan onu fazilete ulaştırdığını söyler. Bu vesileyle de Hz. Ali'nin üstünlüğünü muhtelif yönleriyle sık sık dile getirir. Buradan hareketle, er-Ressî'nin Hz. Ali ve soyunu imâmete en layık kişiler görerek bunu ispata giriştiği söylenebilir. Netice olarak imamın toplum içinde takva sahibi, adaletli, Allah'ın taatlerini yerine getiren kişi olması gerektiğini söyleyen er-Ressî'nin, imâmet anlayışında net bir görüşe sahip olmadığı söylenebilir.

2.2.3. Yahyâ b. Hüseyin ve Zeydî İmâmet Anlayışının Sistematikleşmesi

Kâsım er-Ressî'nin ardından erken dönem Zeydî düşünce için öneme sahip olan bir diğer isim de er-Ressî'nin torunu ve Yemen Zeydî Devleti'nin kurucusu kabul edilen Yahyâ b. Hüseyin'dir. Yahyâ b. Hüseyin gerek Zeydiyye'nin resmî bir mezhep hüviyetine kavuşması gerek Zeydî fikirlerin sistematikleşmesi, gerekse Zeydî fikhına getirdiği yorumlarla mezhebin kurucusu kabul edilen Zeyd b. Ali'den ayrılmasıyla mezhep açısından önemli bir isimdir.

Hz. Hasan'ın soyundan gelen, Ebû Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin b. Kâsım b. İbrahim b. İsmâil b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebi Talib,⁴⁵⁶ 245/859 yılında Medine'de dünyaya geldi. Doğduğu yer olan Medine'ye nispetle el-Medenî, Yemen'deki siyasî aktiviteleri dolayısıyla el-Yemenî, Sa'de'de vefat ettiği için de es-Sa'dî olarak da tanınır.⁴⁵⁷ İlmî anlamda istifade ettiği bilinen babası Hüseyin b. Kâsım b. İbrahim, annesi ise Ümmü'l-Hasan Fâtıma bintü'l Hüseyin b. Muhammed b. Süleymân b. Davud b. Hasan b. Hasan b. Ebi Talib'dir.⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ Ali b. Muhammed b. Ubeydullah el-Abbâsî el-Alevî, *Sîretü'l-Hâdî ile'l-Hak Yahyâ b. Hüseyin*, nşr. Süheyl Zekkâr (Beyrut, 1972), 17; Muhallî, *Hadâiku'l-verdiyye*, 1423/2002, 2/25.

⁴⁵⁷ Akt. Gökalp, *Erken Dönem Zeydîlik*, 131.

⁴⁵⁸ Harûnî, *el-İfâde fi tarihi'l-eimmeti's-sade*, 86.

Çocukluğundan beri Medine’de gücüyle, cesurluğuyla, insanlara karşı alçak gönüllülüğüyle tanınan⁴⁵⁹ Yahyâ b. Hüseyin, devamlı ilimle meşguldü. Küçük yaşına rağmen fıkhıdaki bilgeliğiyle meşhur Yahyâ’nın ilmî gelişiminde, muhaddis kabul edilen babasının yanı sıra amcaları, Hasan b. Kâsım, Süleymân b. Kâsım, Muhammed b. Kâsım’ın etkileri önem arz eder.⁴⁶⁰ Rivayete göre, babası ve amcaları tarafından imam olarak nitelene⁴⁶¹ Yahyâ, on yedi yaşına ulaştığında ise ilimde önemli bir mevkiye gelmiştir.⁴⁶² Aile efradının yanı sıra, onun Mu‘tezilî âlim Ebû’l Kâsım el-Belhî’den (ö. 319/931) kelim ilmini aldığı ve Ebû Hanife’nin fikrî yapısı üzerinde araştırmalar yaptığı aktarılır.⁴⁶³ İlme verdiği önemin yanı sıra ilim meclislerine saygı gösterdiği, ilmî tartışmalara boş sözlerle müdahalede bulunmadığı, edepte kusur etmediği rivayet edilir.⁴⁶⁴ Hârûnî, Yahyâ b. Hüseyin’in ilmiyle ne derece meşhur olduğunu görmek için farklı beldelelerden gelen soruları cevapladığı kitaplarına bakılmasını söyler.⁴⁶⁵ İlmî kişiliğiyle ön planda olan Yahyâ’nın, Allah’ın kendisine verdiği ve ondan sadır olan bazı özelliklerinin ve kerametlerinin de olduğu aktarılır. Rivayete göre konuşamayan çocuğu için deva arayan bir adam, Yahyâ’nın kitabını okuyarak kitabı suya koyar ve o suyu oğluna içirmesiyle çocuk konuşmaya başlar.⁴⁶⁶ Bazı âlimlerin de Hz. Muhammed’in, Yemen’i işaret ederek “Bu bölgede, benim soyumdan Yahyâ isminde bir adam çıkacak ve Allah’ın emriyle hakkı yaşatacak ve bâtılı yok edecek.” dediği rivayet edilir.⁴⁶⁷

Ebû Zehra, Zeydîliğin Hasan el-Utruş ve Yahyâ b. Hüseyin sayesinde dirildiğini, siyasî ve ilmî anlamda aktivite kazandığını, bunlardan sonrakilerin mezhebî öğretileri şekillenmiş halde bulduklarını söyleyerek, Yahyâ’nın, 280’de Yemen’e derin fikhî görüşleri getirdiğini, dinî akidenin tohumlarını ektiğini söyler. Onun sadece devlet başkanı olmayı hedeflemediğini aksine Müslümanları refaha kavuşturmayı, şeriata uymalarını amaçladığını söylerek, Yahyâ’nın, “Allah bu ümmeti ıslah etseydi de tek ben bir gün aç bir gün tok kalsaydım.” dediğini aktarır.⁴⁶⁸ Nitekim Yahyâ’nın hadleri

⁴⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Alevî, *Sîretü’l-Hâdî ile’l-Hak Yahyâ b. Hüseyin*, 53 vd; Ali b. Bilâl, *Tetimmatü’l-Mesâbîh*, 573.

⁴⁶⁰ Subhi, *Fî İlmi’l-keâm: Zeydiyye*, 139.

⁴⁶¹ Ali b. Bilâl, *Tetimmatü’l-Mesâbîh*, 569.

⁴⁶² Muhallî, *Hadâiku’l-verdiyye*, 1423/2002, 2/28.

⁴⁶³ Akt. Gökalp, *Erken Dönem Zeydilik*, 134.

⁴⁶⁴ Alevî, *Sîretü’l-Hâdî ile’l-Hak Yahyâ b. Hüseyin*, 121.

⁴⁶⁵ Harûnî, *el-İfâde fî tarihi’l-eimmeti’s-sade*, 88.

⁴⁶⁶ Muhallî, *Hadâiku’l-verdiyye*, 1423/2002, 2/36.

⁴⁶⁷ Muhallî, *Hadâiku’l-verdiyye*, 1423/2002, 2/27.

⁴⁶⁸ Ebû Zehra, *İmam Zeyd*, 459-460.

uygulamaladaki titizliği⁴⁶⁹ de Ebû Zehra'nın sözlerini ispat niteliğindedir. O, yalnızca ilmî faaliyetleriyle değil siyasî aktiviteleriyle de Zeydiyye'de ön planda olmuştur. Faaliyetleri neticesinde kurulan Zeydî Devlet günümüzde varlığını devam ettirmektedir.

2.2.3.1. Siyasî, İlmî Aktiviteleri ve Zeydiyye Mezhebindeki Yeri

Zeydiyye mezhebi içerisinde, daha çok Yemen'deki siyasî faaliyetleriyle öne çıkan Yahyâ b. Hüseyin, mezhepteki önemi bakımından Zeyd b. Ali ve Kâsım er-Ressî'nin ardından üçüncü sırada yer alır.⁴⁷⁰ Fikirlerin iktidarda yer alması, pratikte uygulanması açısından Zeydî öğretileri müstakil bir hüviyete büründüren⁴⁷¹ Yahyâ'nın, 270/894 yılında Taberistan'a babası ve amcalarıyla, Muhammed b. Zeyd⁴⁷² ve ordusuna yardım amacıyla gittiği aktarılır. Taberistan halkının Yahyâ'yı ve beraberindekileri güzel karşılamalarına rağmen Muhammed b. Zeyd, yönetimi almak amacıyla geldiğini düşünerek ona hürmette bulunmamıştır. Seferde olan Muhammed b. Zeyd, veziri Hasan b. Hişâm'a mektup göndererek Yahyâ ve beraberindekileri göndermesini söyler. Onların, Muhammed'in emirlerine karşı olmak amacıyla gelmediklerini, kargaşa ve kavga istemediklerini aksine fayda sağlamak amacıyla olduklarını belirtmelerine rağmen olumlu karşılık bulamayınca geri döndükleri aktarılır.⁴⁷³

Muhammed'in, Yahyâ b. Hüseyin'in yönetimi almak amacıyla geldiği fikrinde haksız olduğu söylenemez. Çünkü Yahyâ, Ehl-i Beyt arasında kabul gören, Muhammed b. Zeyd'in devletin yönetimini imam adına yaptığı ve imamın çıkması durumunda yönetimi devredecek bir dâî olduğu görüşüne binaen Taberistan'a gitmiştir.⁴⁷⁴

İlk siyasî faaliyetinden başarı elde edemeyen Yahyâ b. Hüseyin, 280/893 yılında Yemen'in Sa'de bölgesinin yakınında bulunan Şerefe isimli köye davet üzerine gider.⁴⁷⁵ Fakat halkın itaatsizlikleri, heva ve heveslerine düşkünlüklerine karşılık öfkeyle Yemen'i terk ederek Hicaz'a döner.⁴⁷⁶ Yemen'de bidatlerin ve belaların baş göstermesi nedeniyle

⁴⁶⁹ Alevî, *Sîretü'l-Hâdî ile'l-Hak Yahyâ b. Hüseyin*, 119.

⁴⁷⁰ Şerefeddîn, *ez-Zeydiyye nazariyye ve tatbik*, 16.

⁴⁷¹ Gökalp, *Erken Dönem Zeydîlik*, 144.

⁴⁷² Muhammed b. Zeyd ve Taberistan'daki faaliyetleri için bkz. Hasan Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydîleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998).

⁴⁷³ Ali b. Bilâl, *Tetimmetü'l-Mesâbih*, 569.

⁴⁷⁴ Akt. Ahmet Ekinci, *Zeydî Fıkhının Gelişiminde İmam Hâdî ve Hâdeviyye* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 123.

⁴⁷⁵ Muhallî, *Hadâiku'l-verdiyye*, 1423/2002, 2/37.

⁴⁷⁶ Ali b. Bilâl, *Tetimmetü'l-Mesâbih*, 570; Muhallî, *Hadâiku'l-verdiyye*, 1423/2002, 2/37.

tekrar Yemen'e davet edilen Yahyâ b. Hüseyin, 283/896 yılında davete icabet eder. Burada "emîrû'l-mü'minin" ünvanıyla "Hâdî ilelhak" lakabını⁴⁷⁷ kullanmaya başlayan Yahyâ b. Hüseyin, halkı Allah'ın yoluna davet eder. Adaletle muamele ederek halka cizye ve zekatı paylaştırır. Necran'ı da fetheden Yahyâ b. Hüseyin, Hayvân ve Asâfit'i de ele geçirir. Halkı biate davet ederken, hakkı ikâme etmeyi, şeriatleri yerine getirmeyi, zinadan, içkiden, yalancı şahitlikten uzak durarak Peygamber'in yolunda olmayı önceler. Davetinin yanı sıra halkın arasında çıkan anlaşmazlıkların sulh yoluyla çözülmesine öncülük eder.⁴⁷⁸

Karmatîlerin bölgede yayılmasıyla özellikle de San'a'nın büyük çoğunluğuna hâkim olması üzerine San'a'ya geçiş yapan Yahyâ b. Hüseyin, Karmatîlerle⁴⁷⁹ mücadele eder. Ali b. Fazl önderliğinde faaliyetler gösteren Karmatîlerin anne ve kız kardeşlerle nikaha müsaade ettiği, haramları helal kıldıkları görülür. Ali b. Fazl'ın peygamberlik iddiasıyla, ezana "Eşhedü enne Ali b. Fazl Resûlullah" ibaresini eklettiği, ayrıca Kabe'yi yıkma emeliyle faaliyetlerde bulunduğu aktarılır. Rivayetlere göre önce oğlu Ebû'l-Kâsım'ı bölgeye gönderen Yahyâ b. Hüseyin, daha sonra kendisi halkın da desteğiyle birçok Karmatî'yi öldürmüştür. Büyük bir güç kaybına uğrayan Karmatîlerin bölgedeki faaliyetleri son bulmuştur.⁴⁸⁰ Yahyâ b. Hüseyin'in sadece Karmatîlerle girişilen mücadelelerin yetmiş üçüne⁴⁸¹ katılmasından hareketle, yaşadığı dönemde en fazla Karmatîlerle mücadele ettiği söylenebilir.⁴⁸² Mücadeleleriyle Yemen'de önemli başarılar elde etmesinin ardından, AbbâSsî ordusu da yönetimi Yahyâ'ya bırakır. Yemen'de Zeydî Devleti'nin kurulmasına öncülük eden Yahyâ, rivayete göre büyük bir illetin isabet etmesiyle 298/911 yılında Sa'de'de vefat eder. Şiirlerde söz konusu edilen kabri de Sa'de'de bulunmaktadır.⁴⁸³

Yemen'de kurduğu devlet sayesinde Zeydiyye mezhebinde önemli bir mevkiye sahip olan Yahyâ b. Hüseyin'in mezhep açısından önem arz eden bir diğer yönü de ilim alanında yaptığı çalışmalarıdır. Özellikle fıkıh alanında ortaya koyduğu özgün fikirleriyle

⁴⁷⁷ Saffet Köse, "Hâdî-İlelhak, Yahyâ b. Hüseyin", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1997), 15/17.

⁴⁷⁸ Alevî, *Sîretü'l-Hâdî ile'l-Hak Yahyâ b. Hüseyin*, 69-72; Subhi, *Fî İlmi'l-keîâm: Zeydiyye*, 141.

⁴⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Avcu, *Horasan-Maveraünnehir'de İsmâîlîlik* (İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2018).

⁴⁸⁰ Ali b. Bilâl, *Tetimmetü'l-Mesâbîh*, 571; Muhallî, *Hadâiku'l-verdiyye*, 1423/2002, 2/46-49.

⁴⁸¹ Hârûnî, *et-Tecrîd*, 24.

⁴⁸² İkinci, *Zeydî Fıkhının Gelişiminde İmam Hâdî ve Hâdeviyye*, 131.

⁴⁸³ Muhallî, *Hadâiku'l-verdiyye*, 1423/2002, 2/49.

“Hâdeviyye” fırkasının ortaya çıkmasına yol açmıştır. İçtihatlarıyla Zeydî fikhında otorite konumundadır. Kaleme aldığı eserler⁴⁸⁴ ise Zeydiyye içerisinde büyük öneme sahiptir.

Yahyâ b. Hüseyin’in, ortaya koyduğu fikirler mezhebin genel görüşleriyle aynı iken imâmet ile ilgili konularda mezhepten ayrılarak farklı görüşler ortaya koymuştur.⁴⁸⁵ Bazı görüşlere göre, Yahyâ, usul ile ilgili bilgileri daha çok Bağdat Mu‘tezilesi’nden almıştır. Bu vesile ile Yemen, uzun asırlar boyu Zeydî-Mu‘tezilî eserlerin barınak noktası olmuştur. Kadı Abdülcebbar’ın (ö. 415/1025) bazı eserleri de böylelikle korunmuştur.⁴⁸⁶ Mu‘tezile’nin ilk dört esasına benzerliğiyle öne çıkan ve Zeydiyye’nin mezhep esaslarının oluşmasına öncülük eden esaslar Yahyâ b. Hüseyin’e göre, “Tevhid, Adalet, Va‘d ve’l-Va‘id, Emru bi’l-Ma‘rûf ve’n-Nehyu ani’l-Münker, İmâmet” şeklindedir.⁴⁸⁷ İmâmetle ilgili görüşlerine ilerleyen bölümde ayrıntılı yer verileceği için burada kısaca diğer esasları ele alabiliriz.

Yahyâ b. Hüseyin’in Tevhid görüşüne göre, kullar, Allah’ı bir ve tek olduğu konusunda diğer varlıklardan tenzih etmelidir. Allah hiçbir şeye benzer veya denk değildir. O, âlim, işiten ve gören, ebedî, ezeli, öncesi olmayan, sonradan olan hiçbir şeye benzemeyen kadîm ve hayydır. Allah’ın kudreti yerin ve göğün ötesinde tüm âlemi kapsar. Var olan her şeyden önce O mevcuttu. Allah her zaman va‘d ve va‘idinde sadıktır. Kulların hepsi de ona muhtaçtır. Çünkü O, celal ve kerem sahibidir. Kullar da onu zatıyla idrak edemezler. “Nerede olursanız olun O, sizinle beraberdir.”⁴⁸⁸, “Biz, ona şah damarından da yakınız.”⁴⁸⁹ ayetleri de O’nun tüm mekânlardan münezzehe olduğunun kanıtıdır.⁴⁹⁰

Yahyâ b. Hüseyin’in Allah’ın adaleti konusundaki görüşleri de mezhep mensuplarının tâbî olduğu görüşlerdendir. Ona göre Allah, “Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez, O zerre, bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat

⁴⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Subhi, *Fî İlmi’l-kelâm: Zeydiyye*, 143 vd.

⁴⁸⁵ Yaşaroğlu, “Zeydiyye’nin İmâmet Görüşü”, 117.

⁴⁸⁶ Öz, “Zeyd b. Zeynelabidin ve Zeydiyye”, 53.

⁴⁸⁷ Ebû’l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin Hâdî İlelhak, “Kitâbü Usûlü’-d-Din”, *Mecmû‘ resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*, nşr. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Sa‘de: Müessesetü’l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001), 191.

⁴⁸⁸ Hadid 57/4.

⁴⁸⁹ Kâf 50/16.

⁴⁹⁰ Ebû’l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin Hâdî İlelhak, “Kitâbü fihi Ma‘rifetullah”, *Mecmû‘ resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*, nşr. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Sa‘de: Müessesetü’l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001), 49; Hâdî İlelhak, “Kitâbü Usûlü’-d-Din”, 191-192; Hâdî İlelhak, *Kitâbü’l-müntehâb*, 19; Subhi, *Fî İlmi’l-kelâm: Zeydiyye*, 146.

verir.”⁴⁹¹ ayeti gereğince kullarına karşı adildir. Zulmü, adaletsizliği, fesadı, Allah yaratmamıştır. Adaletsizliği ve zulmü isteyen ve yapan rahmet sahibi olamaz. Oysaki Allah, rahmet ve kerem sahibidir. Allah, kullarını kötülükten koruyacak taatleri emretmiştir. “Muhakkak ki Allah, adaleti, ihsanı, akrabaya cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar.”⁴⁹² ayetinde de görüldüğü üzere Allah, kulların fiillerinden beridir. Yahyâ b. Hüseyin’e göre Kur’an’da “Her şeyi yaratan Allah’tır.”⁴⁹³ buyrulmaktadır fakat burada kulların fiillerini yaratır geçmez. Aksine “Sizler yalan uyduruyorsunuz.”⁴⁹⁴ buyrulmaktadır. Allah, peygamberi görevlendirmiş onunla da kitabı kullarına göndermiştir. Böylelikle kulları için helal ve haramları ayırmış, hududları belirlemiştir. Gönderdiği kitapta da kulları için şifa vardır. Allah’ın, “Allah onlara çok şefkatli ve merhametlidir.”⁴⁹⁵ delili de, O’nun rahmetini ortaya koyar.⁴⁹⁶

Kulların inanmakla mükellef olduğu bir diğer esas da Allah’ın va’d ve va’îdinde sadık olduğudur. Allah’ın va’d ve va’îdinden dönmeyeceği anlayışına sahip olan Yahyâ b. Hüseyin, “Milletimizin büyüklerinden bazı kimseler günahlarından tövbe etmeden öldüler. İstiğfarsız dünya hayatını terk ettiler. Böyleleri ebedî cehennem yurdundadır.” diyerek, bu hususta, “Kim Allah ve peygamberine itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa Allah, onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar.”⁴⁹⁷ ayetini delil gösterir. “İnanıp iyi şeyler yapanları da, içinde ebediyen kalmak üzere, zemininden ırmaklar akan cennetlere sokacağız.”⁴⁹⁸ buyruğu da Allah’ın va’dından, “Onlar ateşten çıkmak isterler, fakat oradan çıkamayacaklardır.”⁴⁹⁹ buyruğu da va’îdinden dönmeyeceğinin göstergesidir.⁵⁰⁰

Yahyâ b. Hüseyin’in usûlü’-d-dinden saydığı bir diğer husus da emru bi’l-ma’rûf ve’n-nehyu ani’l-münker’dir. Allah, “İyilik ve takva hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın.”⁵⁰¹ buyurarak iyiliğin yaygınlaştırılmasını, kötülükten de uzak durulmasını kulları üzerine farz kılmıştır. “Mü’minlerin erkekleri de kadınları da

⁴⁹¹ Nisâ 4/40.

⁴⁹² Nahl 16/90.

⁴⁹³ Râd 13/16.

⁴⁹⁴ Ankebut 29/17.

⁴⁹⁵ Tevbe 9/117.

⁴⁹⁶ Hâdî İlelhak, “Kitâbü fihi Ma’rifetullah”, 50; Hâdî İlelhak, “Kitâbü Usûlü’-d-Din”, 192-193; Subhi, *Fî İlmi’l-keîâm: Zeydiyye*, 147-148.

⁴⁹⁷ Nisâ 4/14.

⁴⁹⁸ Nisâ 4/57.

⁴⁹⁹ Mâide 5/37.

⁵⁰⁰ Hâdî İlelhak, “Kitâbü fihi Ma’rifetullah”, 52; Hâdî İlelhak, “Kitâbü Usûlü’-d-Din”, 193; Subhi, *Fî İlmi’l-keîâm: Zeydiyye*, 148.

⁵⁰¹ Mâide 5/2.

birbirlerinin velileridir; iyiliği teşvik eder, kötülükten alıkoyarlar...”⁵⁰² ayeti gereğince mazluma yardımda bulunmayı ve zalimin kötülüğünden korumayı imamın yükümlü olduğu hususlardan kabul eden Yahyâ b. Hüseyin, imâmet anlayışının temeline emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l-münkeri koyar.⁵⁰³

2.2.3.2. İmâmet Anlayışı

İmâmeti, tevhid ve nübüvete bağlı inanç esaslarından sayan⁵⁰⁴ Yahyâ b. Hüseyin'in imâmet esası ile ilgili fikirlerinde amcası Muhammed b. Kâsım'dan etkilendiği söylenir.⁵⁰⁵ Ona göre imâmet, usûlü'd-dinden kabul edilen beşinci esastır.⁵⁰⁶ İmâmetle ilgili muhtelif risâleleri bulunan Yahyâ b. Hüseyin'in, bazı kitaplarında da bu konuyla ilgili görüşlerine yer verdiği görülür. Özellikle Hz. Ali'nin imâmetini delillendirmede büyük çaba sarf eden Yahyâ b. Hüseyin'in, imâmeti, Ehl-i Beyt'in soyuna hasretme gayretiyle hareket ettiği söylenebilir. Bunu yaparken de imamın Hz. Muhammed'in soyundan olması gerektiği fikrine dayanır. Yahyâ b. Hüseyin, Allah'ın insanları yarattığını, akıl verdiğini fakat onlarla yüzyüze konuşmadığını söyler. Fakat insanlar, Allah ile konuşmaya ihtiyaç duyar. Allah bunun için delil olarak resûller göndermiştir. Resûlün arkasından ise ahkâm ve ef'ali bilen imam gelir. Hz. Muhammed'in ardından da Hz. Ali imam olarak gelmiştir.⁵⁰⁷

Esas olarak Zeydî âlimlerin, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin'in imâmetleri ile Hasan-Hüseyin soyundan gelen bir imamın imâmetini ayırarak imâmet öğretilerini oluşturdukları söylenebilir. Bu yolu takip eden Yahyâ b. Hüseyin de imâmetle ilgili görüşlerini açıklarken öncelikle Hz. Ali'nin faziletlerine ve Hz. Muhammed'e olan yakınlığına binaen onun imâmete layık olmasıyla başlar. Ardından Müslümanların imâmetle ilgili görüşlerinde Şîa, Mu'tezile, Havâric, Mürcie ve Âmme olmak üzere beş gruba ayrıldıklarını söyler. Mu'tezile ve Havâric Allah'ın kitabını ve Peygamber'in sünnetini bilerek iyilik üzere olan tüm insanların imam olabileceğini söylerken; Mürcie ve Âmme, Kureyş'ten olan birinin imâmetini caiz görür.

⁵⁰² Tevbe 9/71.

⁵⁰³ Hâdî İlelhak, “Kitâbü Usûlü'd-Din”, 194.

⁵⁰⁴ Hâdî İlelhak, *Kitâbü'l-müntehâb*, 20.

⁵⁰⁵ Mehmet Ümit, “el-Hâdî ile'l-Hak ve Usûlü'd-Din Adlı Risâlesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2007), 125.

⁵⁰⁶ Hâdî İlelhak, “Kitâbü Usûlü'd-Din”, 195.

⁵⁰⁷ Hâdî İlelhak, *Kitâbü'l-müntehâb*, 20.

Şîa ise Muhammed ailesi dışında birinin imâmetini kabul etmez. Yahyâ b. Hüseyin, beş gruba ayrılan bu Müslümanların, imamın, Hz. Muhammed'in ailesinden gelmesi gerektiği konusunda ittifak ettiklerini söyleyerek, imâmetin Ehl-i Beyt'e hasredilmesinin gerekliliğinin ortaya koyar.⁵⁰⁸ Ehl-i Beyt'ten olan Ali b. Ebi Talib de Hz. Muhammed'in ardından imâmete en layık kişidir. Allah ve Peygamber'inin taatlerine uymadaki üstün gayretinden, Peygamber'e olan yakınlığından, ilminden, dünya hayatında zühdü tercih etmesinden dolayı imâmete en uygun Hz. Ali'dir. Hz. Peygamber'in makamına en layık, Allah'ın emirlerini yerine getirmede en güçlü kişidir. Her şeyden önce Hz. Peygamber'in bu konuda açık beyanı vardır. Hz. Peygamber "Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır." Ali'ye yönelik "Senin bana konumun Hârûn'un Mûsâ'ya konumu gibidir.", "Sen benim dinimin hâkimisin, vaadimin de gerçekleştiricisisin." sözleri Ali'nin üstünlüklerinin göstergesidir. Ayrıca Hz. Peygamber, Medine'ye hicretin ardından Ensâr ve Muhacir arasında yaptığı kardeşlik anlaşmasında Ali'yi de kendine kardeş olarak belirlemiştir.⁵⁰⁹ Hz. Ali'nin dışında bu özelliklerin hiç kimsede olmaması da onun faziletini ortaya koyar.

Daha önce belirtildiği üzere imâmeti nübüvvetle ilişkilendiren Yahyâ b. Hüseyin'e göre imam, yalnızca Allah'ın hükmüyle belirlenir. Allah'ın hükmüyle imâmet görevi ihsan edilir. Nebîler de Allah'ın kullarına ihsanıdır. Nebîler, insanları uyarması için Allah tarafından gönderilmiştir. Vasîler de nebî vasiyet edinceye kadar tespit edilemez.⁵¹⁰ Vasîler, yaşadığı dönemin faziletlielerindedir. Allah'ın emirlerini uygulamada takva sahibi, dindar, ilim konusunda ustadır. Onların ilimleri nebilerin ilimlerindeki gibi gizlidir. Yaşadıkları asırda kimsede bulunmayan, yalnızca onlarda var olan Allah'ın onlara has kıldığı gizemli bir ilme sahiptirler. Hz. Peygamber'in vasîsi de Hz. Ali'dir.⁵¹¹

Yahyâ b. Hüseyin, Hz. Ali'nin ardından imâmete Hasan ve Hüseyin'in layık olduğunu belirtir. Ona göre, Hasan ve Hüseyin, Hz. Peygamber'in oğullarıdır. O ikisi, imâmetlerine inanılması gereken iki adil imamdır. Onların dedeleri, anneleri, babaları "İyiler ise, katkısı kafur olan içecekler dolu bir kadehten içerler."⁵¹² ayetinde geçen

⁵⁰⁸ Hâdî İlelhak, "Kitâbü Usûlü'd-Din", 195.

⁵⁰⁹ Hâdî İlelhak, *Kitâbü'l-müntehâb*, 20.

⁵¹⁰ Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin Hâdî İlelhak, "Cevâbü Mes'eleti'n-Nübüvve ve'l-İmâme", *Mecmû' resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*, nşr. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001), 428.

⁵¹¹ Hâdî İlelhak, "Cevâbü Mes'eleti'n-Nübüvve ve'l-İmâme", 431.

⁵¹² İnsan 76/5.

iyilerin içindedir. Hz. Peygamber de o ikisi için “Fâtıma’nın oğulları benim oğullarımdır, onlar benim asabemdir.” buyurarak faziletlerini ortaya koyar. Allah, Hz. İbrahim’e hitabında “Biz, ona İshak, Ya’kûb’u da armağan ettik. Daha önce de Nuh’u ve onun soyundan Davûd’u, Süleymân’ı, Eyyûb’u, Yûsuf’u, Mûsâ’yı, Hârûn’u, doğru yola iletmiştik... Zekerıyya, Yahyâ, İsa ve İlyas’ı da (doğru yola iletmiştik). Hepsi de iyilerdendi.”⁵¹³ buyurarak, İsa’nın İbrahim’in zürriyetinden, Mûsâ ve Hârûn’un da onun zürriyetinden olduğunu ortaya koyar. Meryem’in doğumundan olan İsa ile İbrahim’in diğer oğullarından olan soyunu Allah nasıl İbrahim’in soyuna bağladıysa, Hz. Peygamber’in Fâtıma’dan olan çocukları da Peygamber’in soyuna bağlıdır. Böylelikle hısımlık ile doğumdan olan soy eşittir.⁵¹⁴ Buradan hareketle Yahyâ b. Hüseyin’in hısımlığın sadece erkekten doğan çocuklarla değil, kız evlattan doğan çocuklarla da olabileceğini gösterme gayretinde olduğu söylenebilir. Böylece Fâtıma’nın soyundan olan çocuklarının soyu da Hz. Muhammed’e bağlanmaktadır. Her ne kadar onun, imâmetin verasetle olacağına dair açık bir beyanı olmasa da Hasan ve Hüseyin’in Hz. Muhammed’in oğulları olduğunu söyleyerek imâmeti Ehl-i Beyt’e hasrettiği görülür.

İmâmet, Hasan ve Hüseyin’in soyundan devam etmelidir. “Vaktiyle Rabbi, İbrahim’i bazı sözlerle sınavıya da İbrahim onları eksiksiz yerine getirince “Ben seni insanlara önder yapacağım.” buyurmuştu. İbrahim “Soyumdan da” deyince, “Vaadim zalimleri kapsamaz.” buyurdu.”⁵¹⁵ ayetinden hareketle nübüvvet, imâmet ve vasîliği Hz. İbrahim’in soyundan olması gerektiğini söyler. Nübüvvet, İbrahim’in ardından İsmâil’e, sonra İshak’a, sonra Ya’kûb’a, sonra Yûsuf’a, sonra İsrailoğullarına, onlardan İsa’ya, en son da Muhammed’e geçerek İbrahim’in soyunda devam etmiştir. Allah, son peygamber olarak Hz. Muhammed’i göndermiştir. Hz. Peygamber de vefatından önce “Benden sonra sıkı sıkıya sarıldığınız sürece asla sapıtmayacağınız iki şey bırakıyorum. Allah’ın kitabı ve ıtretim, Ehl-i Beytim.” diyerek Ehl-i Beyti’nin faziletini ortaya koymuştur. Allah, “Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklaşmışsa ondan kaçının.”⁵¹⁶ buyurduğu için Hz. Peygamber’in bu rivayetini tasdik ederek ona uymak gerekir. Nitekim Ehl-i Beyt’in fazileti sadece Hz. Peygamber’in rivayeti ile sınırlı değildir. “Ey peygamber

⁵¹³ En’am 6/84-85.

⁵¹⁴ Hâdî İlelhak, “Kitâbü fihi Ma’rifetullah”, 54.

⁵¹⁵ Bakara 2/124.

⁵¹⁶ Haşr 59/7.

ailesi Allah'ın istediği sizden kirliliği gidermek ve sizi temiz kılmaktan ibarettir.”⁵¹⁷
ayetindeki peygamber ailesi Ehl-i Beyt'e tekabül eder.⁵¹⁸

Hz. Peygamber'in, “Benim soyumdan iyiliği emreden, kötülükten de sakındıran kişi Allah'ın yeryüzündeki halifesidir.”, “Benim soyum, Hasan ve Hüseyin'in soyudur.”, “Ehl-i Beytim Nuh'un gemisi gibidir. Ona binen kurtulur. Ondandır yüz çeviren de boğulur. Ehl-i Beytim de yeryüzünün güvencesidir. Onlar kaybolduğunda yeryüzü de kaybolur.”, “Kim Ehl-i Beytim'den birinin feryatını işitir de yardım etmezse, cehennemde yanıncaya kadar tövbesi kabul olmaz.” rivayetleri de Ehl-i Beyt'in faziletlerini ortaya koyan rivayetlerdir.⁵¹⁹ Bu nedenle Hz. Peygamber'in ardından imâmete gelecek kişi Ehl-i Beyt'ten olmalıdır.

Yahyâ b. Hüseyin'in imâmet anlayışında, Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'in ardından kimin imam olacağı da önem arz eden bir husustur. Ona göre, Hasan ve Hüseyin'in ardından gelecek olan imam, onların yolundan giden, o ikisi gibi, verâ ve takva sahibi, saf ve temiz, Allah'ın emirlerini yerine getirmek için mücadele eden, dünya hayatından uzaklaşan ve zühdü tercih eden, âlim, cesaretli, cömertlikte tüm gücünü kullanan, halkına karşı merhametli, hoşgörülü, şefkatli, eşitliği önceleyen, kendisine danışılan, Allah'ın hükümleri dışında hükmetmeyen, şöhreti bilinen, müçtehit, zalimler için korkutucu, mü'minler için mü'min, fasıklara iman etmeyen, fasıkların taleplerinin tersini isteyen, onlarla ihtilaf eden, kötülüklerden uzak kalan, iftiralara yasaklayan, Allah'ın taatlerini yaymak için ölümüne ileri atılan, Allah'ın emirlerinden alıkoyanlarla mücadele eden, ihmalkâr olmayan gibi vasıflara sahiptir. İlmî anlamda yetkinliği ise, ifade yeteneği gelişmiş, sorulara cevap verebilme, Kur'an'ı anlama da ve diğer meselelerde titiz davranmadan ibarettir.⁵²⁰

İmamlar, Allah'ın yoluna davet edenlerdir. Onlar da yaşadıkları dönemde ilimleriyle öne çıkarlar. İlim, verâ ve takva sahibi, kılıcını çeken, binlercesiyle mücadele ederek safları delen, ileri görüşlü, zalimlere karşı, sınırları ikâme eden, mü'minlere karşı

⁵¹⁷ Ahzâb 33/33.

⁵¹⁸ Hâdî İlelhak, “Kitâbü fihî Ma'rifetullah”, 54-55.

⁵¹⁹ Hâdî İlelhak, “Kitâbü fihî Ma'rifetullah”, 63.

⁵²⁰ Hâdî İlelhak, “Kitâbü fihî Ma'rifetullah”, 56; Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin Hâdî İlelhak, “Mes'eletü fi'l-imâmet”, *Mecmû' resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*, nşr. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001), 484; Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin Hâdî İlelhak, “Cevâbü Mesâilî'l-Hüseyin b. Abdillâh et-Taberî”, *Mecmû' resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*, nşr. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001), 537-538; Hâdî İlelhak, “Kitâbü's-Siyer”, 393.

merhametli, kâfirlerle ve münafıklarla mücadele edenlerdir. Bu vasıflar, imâmette liyakat için gereklidir. İmamın öne çıkan diğer özellikleri de iyi sözlerle konuşması, anlamadaki titizliği, halkına bir şey öğretirken dikkatli olması, Kur'an'dan hüküm çıkarabilen, helal ve haramları açıklayabilen, kalbinde hidayet bulunan, halkının onu örnek almasıdır. Tüm bunlar imamın, imâmetinin delilleridir. Tüm bu vasıflar, yaşadığı dönemde ondan başka kimsede yoktur.⁵²¹

Yahyâ b. Hüseyin, Hz. Peygamber'in soyundan gelmesine rağmen, imâmetin vasıflarını taşıyan iki imamdan hangisinin tercih edileceğine ise bu iki kişi ilim konusunda eşit olur da takvada farklı olursa, ikisinden en takvalısı; iki kişi ilimde de takvada da eşit olur da zühd bakımında farklı olursa, ikisinden en zühd sahibi olan; iki kişi tüm bu vasıflarda eşit olursa en cömert olanı, cömerlik de dahil tüm vasıflarda eşitler ise en cesaretlisi, cesaret de dahil tüm vasıflarda eşitlerse halkına karşı en hoşgörülü ve en merhametli olanı; tüm bunlarda da eşitlerse en mütevazi olanı; tüm bunlarda da eşitlerse tabiat olarak en iyi huylu olanı; tüm bu vasıflarda da eşitlerse imâmet için gerekli görülen diğer şartları taşıyan tercih edilir. Çünkü iki kişi tüm vasıflarda birbirine denk olamaz. İnsanın yaratılış bakımından eşit olamacayağını bu nedenle, imâmet için gerekli şartlardan birinde diğerine göre daha net ortaya çıkacağını söyleyen Yahyâ b. Hüseyin, bu da mümkün olmazsa ilk ortaya çıkanın imâmetini geçerli görür.⁵²² Buradan hareketle aynı asırda iki imamın varlığını kabul etmediği sonucuna varılabilir.

İmamın vasıflarını tafsilatıyla ortaya koyan Yahyâ b. Hüseyin'e göre imamın en önemli görevi, bâtılı ortadan kaldırarak hakkı ikâme etmektir. Bu da ancak emru bi'l ma'rûf ve'n- nehyu ani'l-münker ile mümkündür. Bunu yaparken de hak üzere olmayanları öncelikle uyarması, Allah'ın yoluna davet etmesi gerekir. Bu uyarıya karşılık olumlu bir cevap alamazsa onlarla savaşması gerekir. Çünkü Allah, "Fitne ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın; fakat vazgeçerlerse, artık zalimlerden başkasına saldırmak yoktur."⁵²³ buyruğuyla savaşmayı emrededer.⁵²⁴ İmamın, en önemli görevinin zalimlerle savaşmak olduğunu belirtmesinin ardından, savaşırken izleyeceği yol, savaşın ardından ortaya çıkan ganimetler, esirler gibi hususlarda üzerine düşen görevleri ayrıntılarıyla sıralar.⁵²⁵ İmamın görevleri hakkı ikâme

⁵²¹ Hâdî İlelhak, "Cevâbü Mes'ele'ti'n-Nübüvve ve'l-İmâme", 431-432.

⁵²² Hâdî İlelhak, "Kitâbü's-Siyer", 396-397.

⁵²³ Bakara 2/194.

⁵²⁴ Hâdî İlelhak, "Kitâbü's-Siyer", 414.

⁵²⁵ Hâdî İlelhak, "Kitâbü's-Siyer", 415 vd.

anlamında önem arz ederken, Hz. Peygamber'in "Kim ki imamsız ölürse cehalet üzere ölmüştür." rivayeti gereği imamsız bir toplum düşünülemez.⁵²⁶

2.2.3.3. İmamın Belirlenmesi

İmâmetin geçerli olması için imamda bulunması gereken vasıfları ortaya koyan Yahyâ b. Hüseyin yaşadığı dönemdeki imâmet anlayışlarının farklılıklarından olsa gerek, imamın, Allah'ın hükmü dışında belirlenmesine karşı çıkar. İlk eleştirdiği yöntem ise imamın icma ile belirlenmesidir. Ona göre, imamı insanların belirlediğini söyleyenler cahil kimselerdendir.⁵²⁷ Aksine imam, yalnızca Allah'ın hükmüyle belirlenir. Allah'ın hükmüyle imâmet görevi ihsan edilir. Nebiler, Allah'ın kullarına ihsanıdır. Uyarması için Allah göndermiştir. Vasîler de nebi vasiyet edinceye kadar tespit edilemez.⁵²⁸

İmam, icma ile belirlenmemesinin yanı sıra bir rivayetle ya da bir sözleşme ile de belirlenemez. "Ey iman edenler, Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulü'l-emre de."⁵²⁹ ayetini imama itaatın gerekliliği için delil oluşturduğunu öne süren Yahyâ b. Hüseyin'e göre imâmetin ilk şartı Hz. Peygamber'e yakınlıktır. Bu yakınlık da soy anlamında bir yakınlıktır.⁵³⁰ İmamı insanların belirlediğini söylemek insanların rızasını ön plana çıkarmaktadır.

Oysaki Allah'ın belirlediği imama uymak tüm Müslümanlar üzerine farzdır.⁵³¹ Yahyâ b. Hüseyin, imâmetin veraset yoluyla olacağını söyleyenleri de eleştirir. Bu anlayışa sahip olanların kendi zikrettiği imamın delillerini dikkate almadıklarını söyler. Onların fikirlerini benimseyenlerin ise sadece ayak takımından ibaret olduklarını, cahillikle hareket ettiklerini ifade eder. Çünkü imâmet hükmü ona göre yalnızca Allah'ın hükmüyle olur. Bu hususta Allah'ın dışında başka hüküm yoktur. Buna inanmayan da engibeli yola çıkmış gibidir. Ahirette de yalnızca cehenneme layıktır.⁵³² "De ki: "Hakka götüren yalnızca Allah'tır." Öyleyse hakka götüren mi izlenmeye layıktır; yoksa rehberlik edilmedikçe bir başına yolunu bulmaktan bile aciz olan mı? Size ne oluyor, nasıl yargıda

⁵²⁶ Hâdî İlelhak, "Kitâbü fihi Ma'rifetullah", 63.

⁵²⁷ Hâdî İlelhak, "Kitâbü's-Siyer", 394.

⁵²⁸ Hâdî İlelhak, "Cevâbü Mes'eleti'n-Nübüvve ve'l-İmâme", 428.

⁵²⁹ Nisâ 4/59.

⁵³⁰ Hâdî İlelhak, "Cevâbü Mesâili'l-Hüseyin b. Abdillâh et-Taberî", 537.

⁵³¹ Hâdî İlelhak, "Kitâbü's-Siyer", 395.

⁵³² Hâdî İlelhak, "Cevâbü Mes'eleti'n-Nübüvve ve'l-İmâme", 434.

bulunuyorsunuz böyle?”⁵³³ ayeti gereğince insan ancak Allah’ın hükmettiği ile doğru yola ulaşır. Ayrıca ayet, insanları hüküm vermekten de nehyeder. Bu nedenle imâmet konusunda insan yönlendirici bir vasfa sahip değildir. “Sonra biz kullarımızdan seçtiklerimizi o kitaba mirasçı kıldık. Onlardan kimi kendine kötülük eder; kimi orta bir durumdadır; kimi de Allah’ın izniyle hayır işlerinde yarışır, işte büyük fazilet budur.”⁵³⁴ ayetinde görüldüğü üzere Allah, insanlardan önde olanı imâmet için seçmiştir.⁵³⁵

Yahyâ b. Hüseyin’in imâmet anlayışında dikkat çeken bir diğer husus da imama başkaldırmayı büyük günahlardan saymasıdır ⁵³⁶ İmâmeti hak olan imama uymayan, ona ihtilaf eden, Allah katında günahkardır. Hz. Peygamber’in ardından adil imamı yalanlamanın da büyük günahlardan olduğunu söyleyen,⁵³⁷ bu konuda “Sana yeminle bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah’a vermiş oluyorlar, Allah’ın eli onların elinin üzerindedir. Bu sebeple kim Allah’a verdiği ahdi bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur, Allah’a verdiği sözün gereğini yerine getirene ise Allah yakında büyük ödül verecektir.”⁵³⁸ ayetini delil getiren Yahyâ b. Hüseyin, hak imama biatın gerekliliğini Allah katında sabit olduğunu ortaya koyar. Hz. Peygamber de hak imama biat etmeyen kimsenin Allah’ın ahiret günü yüzünü çevireceği kimselerden olduğunu söyler. Bir rivayate göre Hz. Peygamber, “Adil ve tevazu sahibi yönetici Allah’ın rahmeti ve gölgesi altındadır.”⁵³⁹ buyurmuştur. Böylelikle hak imama biat etmenin hem Allah hem de Peygamber nezdindeki önemi ortaya koyulmuş olur.⁵⁴⁰

Yahyâ b. Hüseyin imâmet anlayışıyla, kendisinden sonra gelen Zeydî fikirleri ve oluşumları da etkilemiştir. İmamın vasıflarını ortaya koymada, kendinden önce gelen ve Zeydiyye mezhebi açısından önem arz eden Zeyd b. Ali ve Kâsım er-Ressî’ye nispetle daha net ifadeler kullandığı görülür. Yaşadığı dönemde imâmetle ilgili görüşlerin daha açık ifade edilir olmasının bu durumu etkilediği söylenebilir. Özellikle devletleşmenin bir getirisi olarak imâmet müessesine verilen değerler daha da arttığı görülür. Bunun bariz yansımaları da Yahyâ b. Hüseyin’in imâmet anlayışında ortaya çıkmaktadır. Yahyâ b. Hüseyin’in, devlet başkanı konumunda olan imama itaatin gerekliliğine eserinde

⁵³³ Yunus 10/35.

⁵³⁴ Fatır 35/32.

⁵³⁵ Hâdî İlelhak, “Kitâbü’s-Siyer”, 396.

⁵³⁶ Hâdî İlelhak, “Kitâbü’s-Siyer”, 398.

⁵³⁷ Hâdî İlelhak, *Kitâbü’l-ahkâm*, 477.

⁵³⁸ Fetih 48/10.

⁵³⁹ Hâdî İlelhak, “Kitâbü’s-Siyer”, 440.

⁵⁴⁰ Hâdî İlelhak, “Kitâbü’s-Siyer”, 411.

tafsilatıyla yer vermesi⁵⁴¹ de devletleşmenin bir getirisi niteliğindedir. Onun, imama itaatin gerekliliğini vurgulayarak halkın isyan etmesinin önüne geçmek amacıyla olduğu söylenebilir. Bu ise ancak Allah'ın hükmüyle imâmete gelen bir imamın varlığıyla mümkündür. Bu nedenle imamın, icma veya bir sözleşme yoluyla olmasına karşı çıkarak ancak Allah'ın hükmüyle imâmete geleceğini söyler.

2.2.3.4. İmâmet Düşüncesinde İmâmî Çizgiye Yaklaşma

İmâmîlerde nübüvete atfedilen önemin imâmete de atfedildiği görülür. Nasıl ki Allah katından gelen peygamber insanların doğruyu bulması için önemliyse, peygamberin ardından, onu görevlerini üstlenerek, insanları hidayete erdirecek bir imama ihtiyaç vardır.⁵⁴² Diğer Şîî fırkalardan farklı olarak imâmetin nas ve tayinle olduğunu ortaya koyan İmâmiyye'ye göre, Ebû Bekir ve Ömer, Ali'nin imâmetini gasp etmiştir. Çünkü Ali'nin imâmeti, Allah'ın ayetleri ve Hz. Muhammed'in sözleriyle sabittir. İmâmiyye'nin, Hz. Ali'nin imametini ortaya koymak ve Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in halifeliklerinin meşru olmadığını göstermek için büyük çaba sarf ettiği⁵⁴³ söylenebilir. Zeydî imamlardan biri kabul edilen Yahyâ b. Hüseyin'in de Hz. Ali'nin imâmetiyle ilgili görüşleri ve Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e karşı tutumuyla İmâmî çizgiye yaklaştığı söylenebilir.

Hz. Ali'nin imâmetini Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamber'in sözüyle sabit gören Yahyâ b. Hüseyin, bu konuda halen soru soran kişileri cahil olarak nitelendirir. Ona göre, Allah'ın “Sizin veliniz ancak Allah'tır, peygamberdir, bir de Allah'ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan ve zekatı veren müminlerdir.”⁵⁴⁴ ayeti insanlara önder olacak kişinin niteliklerini ortaya koyar. Hz. Ali de zekat konusunda diğer müminlerden öndedir. “Önde olanlar; (erdem ve amelde) önde olanlar. İşte onlar nimetlerle dolu cennetlere en yakın olanlardır.”⁵⁴⁵ ayetinde görüldüğü üzere önde olanlar Allah'ın yoluna davet edenlerdir. Kitapta gizli de olsa öne geçmesi gereken kişi belirtilmiştir. O kişi de imâmete layık olan kişidir. İnsanlar arasından öne geçen onların en iyisidir. Onların en iyisi de en müttakisidir, onların en müttakisi de en hayırlısıdır. En hayırlı olan da en evla

⁵⁴¹ Hâdî İlelhak, “Kitâbü's-Siyer”, 415 vd.

⁵⁴² Fığlalı, *İmâmiyye Şîası*, 217.

⁵⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fığlalı, *İmâmiyye Şîası*, 217-224.

⁵⁴⁴ Mâide 5/55.

⁵⁴⁵ Vakıa 56/10-12.

olandır.⁵⁴⁶ Bu şekilde imamın en hayırlı, insanlar arasında en önde olan kişi olduğu sonucunu çıkaran Yahyâ b. Hüseyin'e göre ayette⁵⁴⁷ işaret edilen kişi Hz. Ali'dir. Böylelikle onun, Hz. Ali'nin imâmete en layık kişi olmasını Allah'ın buyruğundan çıkardığı söylenebilir.

Yahyâ b. Hüseyin'e göre Hz. Ali'nin faziletini ortaya koyan önemli bir delil de Hz. Peygamber'in, Hz. Ali ile ilgili "Ali'nin bana durumu, Hârûn'un Mûsâ'ya durumu gibidir. Ancak o, benden sonra nebi değildir." sözüdür. Hz. Peygamber bu sözünü övgü amaçlı söylememiştir. Burada Allah'ın ayetini tasdik söz konusudur. Allah, "Rabbinden gelmiş açık delile dayanan kimse hiç ötekiler gibi olur mu? Bu delili de Rabbinden gelen bir şahit izliyor. Ayrıca ondan önce bir önder ve rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı var."⁵⁴⁸ ayetinde geçen "Bir şahit izliyor." ifadesini teyit amaçlı Peygamber, "Ali'nin bana durumu, Hârûn'un Mûsâ'ya durumu gibidir." buyurmuştur. Peygamber, "Ali bendendir" derken Allah da "Bir şahit izliyor" buyurur. Yani Hz. Peygamber'in o rivayetini sadece bir sevgi ve övgü ifadesi olarak veya nefret etmeyin şeklinde anlamak doğru değildir. Bu Allah'ın bir hükmü niteliğindedir. Çünkü "Rabbini dilediğini yaratır ve tercih eder."⁵⁴⁹ buyruğu gereğince Allah'ın seçme işine kulların müdahalesi söz konusu değildir. Allah'ın seçtiğinin dışındakine meyletmek ise şıktır. Halbuki "Allah, onların ortak koştuklarından münezzehtir."⁵⁵⁰ buyrulmaktadır. Kullara düşen ise peygamberin ardından, "Bir şahit izliyor"⁵⁵¹ ayeti gereğince Ali'nin imâmetinin Allah'ın ve Peygamber'in tasdiğiyle sabit olduğuna inanmaktır. Çünkü Hz. Ali, yaratılmışlar arasında öne geçendir. Hz. Ali'nin üstünlüğünü ve imâmette öne geçmesini, ayetin (Hud, 11/17) hükmüyle gerekli gören Yahyâ b. Hüseyin'e göre, "De ki, gerçek, Rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin. Biz zalimler için alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan bir ateş hazırladık..."⁵⁵² gereği de kullara düşen Allah'tan gelene iman etmektir.⁵⁵³

Hz. Ali'nin, Hz. Muhammed'in amcasının oğlu, Hasan ve Hüseyin'in babası, Fâtıma'nın eşi olmasıyla da Hz. Peygamber'in ardından imâmeti hak ettiğini öne süren

⁵⁴⁶ Hâdî İlelhak, "Kitâbü fihî Ma'rîfetullah", 53.

⁵⁴⁷ Mâide 5/55.

⁵⁴⁸ Hûd 11/17.

⁵⁴⁹ Kasas 28/68.

⁵⁵⁰ Kasas 28/68.

⁵⁵¹ Hûd 11/17.

⁵⁵² Kehf 18/29.

⁵⁵³ Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin Hâdî İlelhak, "Tesbîtu İmâmeti Emîri'l-Mü'minin Ali b. Ebi Talib", *Mecmû' resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*, nşr. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî (Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001), 436-438.

Yahyâ b. Hüseyin'e göre, bunun dışındakine inanan ise bâtil üzeredir. Hz. Ali'nin imam olmasının gerekliliğini ortaya koyan bir diğer husus da onun Ehl-i Beyt'ten olmasıdır. Ümmetin tamamı imâmetin Hz. Peygamber soyundan olduğu konusunda ittifak etmiştir.⁵⁵⁴ “Benden sonra sıkı sıkıya sarıldığımız sürece asla sapıtmayacağınız iki şey bırakıyorum. Allah'ın kitabı ve itretim, Ehl-i Beytim” rivayetinde görüldüğü üzere Ehl-i Beyt'e bağlılık, Allah'ın kitabına bağlılıkla eş tutulmuştur. Nasıl ki Allah'ın kitabından yüz çevirmek caiz değilse Ehl-i Beyt'ten de yüz çevrilemez. Nitekim Hz. Muhammed “Ehl-i Beytim Nuh'un gemisi gibidir. Ona binen kurtulur. Ondan ayrılan da boğulur.” buyurarak Ehl-i Beyt'in üstünlüğünü ortaya koyar. Bu rivayetler Hz. Peygamber'den gelen mütevatir rivayetlerdir. Bu nedenle Ehl-i Beyt'e ittiba gereklidir. Hz. Ali de Ehl-i Beyt'ten imâmete en layık olan kişidir. Yahyâ b. Hüseyin, imâmet de dahil diğer usûlü'd-dinden sayılan hususlara ittiba eden kişileri “Bizim ehlimizdendir, kardeşimizdir”; kendilerine ihtilaf ederek ayrılanları ise, “Allahın kitabından ayrılmış gibidir.” şeklinde nitelmesi de⁵⁵⁵ kendi sözlerinin, Allah'ın hükmettiğinin dışında olmayacağını ortaya koyar mahiyettedir.

Hz. Peygamber'in vefatından önce yaptığı Veda Haccı'ndan dönüşte Gadîr-i Hum'da meydana gelen olay da Yahyâ b. Hüseyin'e göre Hz. Ali'nin imâmetine işaret eder. Hz. Peygamber, Gadîr-i Hum mevğine geldiğinde, “Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun.”⁵⁵⁶ ayeti nazil olunca Peygamber durarak “Ey insanlar ben sizin en evlanız değil miyim?” diye seslendi. İnsanlar da “Evet ya Resulullah” deyince, “Allah şahit olsun ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır. Allahım sen ona dost olana dost ol, ona düşman olana da sen düşman ol.” buyurmuştur. Hz. Peygamber'in bu sözlerini tüm insanlar işitmiştir. Hz. Peygamber “Ali, hak iledir. Hak, Ali iledir.”, “Ben ilmin şehriyim. Ali de kapısı.” ayrıca Hz. Ali'ye “Ya Ali sen dünyada ve ahirette kardeşimsin.” demiştir. Tüm bunlar Hz. Ali'nin imâmetinin delilleridir.⁵⁵⁷ Yahyâ b. Hüseyin'in, Gadîr-i Hum mevğine geldiğinde ayetin (Mâide 5/67) nazil olması ve Hz. Peygamber'in “Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır.” buyurduğunu söylemesiyle, ayetin de Hz. Ali'nin imâmetinin Allah tarafından iletildiği görüşünde olduğu söylenebilir. Nitekim Hz.

⁵⁵⁴ Hâdî İlelhak, *Kitâbü'l-müntehâb*, 20.

⁵⁵⁵ Hâdî İlelhak, “Kitâbü fihî Ma'rifetullah”, 53; Hâdî İlelhak, “Kitâbü Usûlü'd-Din”, 194-195.

⁵⁵⁶ Mâide 5/67.

⁵⁵⁷ Hâdî İlelhak, “Kitâbü fihî Ma'rifetullah”, 53-54.

Peygamber ayetin nazil olmasının ardından o sözü söylemiştir. Görüldüğü üzere gerek ayetlerin gerekse Hz. Peygamber'in rivayetleriyle Hz. Ali'nin imâmeti delillendirilmiştir.

Her ne kadar Yahyâ b. Hüseyin'in imâmet konusunda nas ve tayini merkeze aldığını söyleyen bir beyanı olmasa da ayetleri ve hadisleri delil göstererek, imâmeti, Allah'ın hükmü ve Peygamber'in tayiniyle sabit gördüğü söylenebilir. Hz. Peygamber'in ardından insanların hilafetle ilgili görüşlerinde farklı gruplara ayrıldığını söyleyen Yahyâ b. Hüseyin, bir fırkanın Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'nin imâmetini imâ ile işaret ettiğini ve fırkanın bununla ilgili de birçok delil getirdiğini söyler. Ardından “Bu delillerle ilgili rivayetleri diğer kitapta geçirdik.”⁵⁵⁸ ifadesini kullanması kendisinin de o fırkaya (Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'nin imâmetini imâ ile işaret ettiğini söyleyen fırka) müntesip olduğu sonucuna varılabilir. Çünkü tespit edebildiğimiz kadarıyla Yahyâ b. Hüseyin'in, imâmetle ilgili yazdığı risâle ve kitaplarında, Hz. Ali'nin imâmetiyle ilgili getirdiği deliller de Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'nin imâmetini imâ ile işaret ettiği anlayışında olduğunu gösterir niteliktedir.

Yahyâ b. Hüseyin, Hz. Ebû Bekir'in ve Ömer'in imâmetlerinin geçersiz olduğunu ortaya koyarak da Zeyd b. Ali'nin genel kabul gören mefdûl imam anlayışına muhalif bir çizgide yer alır. Bu yönüyle de Şîî İmâmî anlayışa yakınlık gösterdiği söylenebilir. Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in halifeliğe geliş şekillerinin geçersizliğini ortaya koymaya çalışan Yahyâ b. Hüseyin, bu işe, Hz. Peygamber'in ardından ortaya çıkan imâmet tartışmalarından başlar. Ona göre, Allah, Hz. Peygamber'i insanlara uyarıcı olarak göndermiştir. Hz. Peygamber, her türlü eziyete katlanarak Allah'ın taatlerini yerine getirmeye çalışmıştır. Allah'ın kullarına gönderdiği ilahî buyrukları da tebliğ etmiştir. Her türlü eziyet ve belaya sabretmesinin karşılığında da “Senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması, sana nimetini eksiksiz vermesi, seni dosdoğru yolda yürütmesi ve Allah'ın sana güçlü bir şekilde yardım etmesi için sana apaçık bir fetih ihsan ettik.”⁵⁵⁹ ayetiyle Peygamber'in günahlarını bağışladığını müjdelemiştir. Hz. Peygamber de Allah'ın bahsettiği risalet görevini yerine getirerek, arkasında mu'ciz bir kitap bırakmıştır. Onun vefatından sonra da insanların Kur'an'dan başka açıklayıcıya ihtiyacı yoktur. Çünkü Kur'an'da asli ve fer'i tüm hususlar geçer. Buna delil olarak da “Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.”⁵⁶⁰ ayeti yeterlidir. Bu nedenle herhangi bir hükme

⁵⁵⁸ Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin Hâdî İlelhak, “Fî tesbîti'l-imâme”, *Kitâbü'l-müntehâb ve yelihi eydan kitâbu'l-fünûn* (San'a: Dârü'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1414/1993), 494.

⁵⁵⁹ Fetih 48/1-3.

⁵⁶⁰ En'am 6/38.

ihtiyaç duyulduğunda Kur'an insan için yeterlidir. Fakat ümmetin, Hz. Muhammed'in vefatının ardından Allah'ın kitabıyla hükmetmek yerine ihtilaf ettiğini söyleyen Yahyâ b. Hüseyin'e göre, her biri kendi hevasından konuşarak Hz. Muhammed'e hadis isnad etmiştir.⁵⁶¹

Yahyâ b. Hüseyin'e göre Hz. Peygamber'in vefatının ardından ümmet dört fırkaya ayrılmıştır. Her bir fırka da bir diğerini tekfir eder. Yahyâ b. Hüseyin bu fırkaları tek tek açıklar. Bir fırka, Hz. Peygamber'in Ali b. Ebi Talib'i imam olarak makamına atadığını açık bir nasla ve ismiyle onu belirlediğini, onu teşvik ettiğini ve ona itaati zorunlu tuttuğunu söyler. Bir diğer fırka Ali b. Ebi Talib'e Hz. Peygamber'in imâ ile işaret ettiğini, Ali ile ilgili sözler söylediğini, birçok delille delillendirerek, Ali'nin imâmeti hak ettiğini söyler. Diğer fırka da, "Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir'e namaz kıldırdı. Namaz da dinin direğidir. Böylelikle Hz. Peygamber, Ebû Bekir'i seçmiştir. Çünkü namaz için onu seçmesi diğer insanlardan hayırlı olduğunu gösterir." demek suretiyle Ebû Bekir'in imâmetini kabul etmiştir. İnsanların çoğunluğunu oluşturan bir diğer fırka da bu rivayetlerin dışında kalarak Hz. Peygamber'in kimseyi atamadığını söyler. Hz. Peygamber kimseyi arkasında vasî olarak bırakmamıştır. Namaz kıldırması için de kimseyi tayin etmemiştir. Hz. Peygamber, insanları, aralarından en faziletli, en saygılı ve Allah'tan ve Peygamber'den gelenlerin bilmede en bilgisini seçmeleri konusunda serbest bırakmıştır. Onlar, Hz. Peygamber'in, "Bana sizden en sevgili olanı ve sizin için en uygun olanı seçersiniz." diyerek insanlara seçim yapmalarını söylediğini iddia ederler. Bu konuda da Hz. Peygamber'e hadisler isnad edilir. Ardından da ümmetin maslahatı gereği Hz. Ebû Bekir'in evlâ olduğuna karar verirler. Bu dört fırkanın Hz. Peygamber'in ardından ihtilafa düştüklerini ifade eden Yahyâ b. Hüseyin, Ebû Bekir'in seçim yoluyla imâmete geldiği görüşünü eleştirir.⁵⁶²

İlk olarak, Ebû Bekir'i hilafet için seçtiklerini söyleyenlere bunun Hz. Peygamber'in bir emri mi olduğunu sorar. Hz. Peygamber, Ebû Bekir'i seçmesi için bir kavmi mi yetkilendirmiştir? Yoksa insanların tamamı mı Ebû Bekir'i seçmiştir? Yahyâ'ya göre, eğer insanların tamamı seçti denilirse, seçme hakkı Medine halkına mı, yoksa Yemame, Bahreyn ve Yemen halkına da mı aittir sorusu ortaya çıkar. Yalnızca Medine halkına ait olduğunu söylemelerine karşılık da icmanın gerçekleşmediğini söyler. Çünkü Medine halkı, Hz. Peygamber ve on iki bin kişiden oluşur. Bu halde çeşitli

⁵⁶¹ Hâdî İlelhak, "Fî tesbîti'l-imâme", 493-494.

⁵⁶² Hâdî İlelhak, "Fî tesbîti'l-imâme", 494-495.

yerlerden gelen kişiler göz ardı edilmiş olur. Sakife'ye çoğunluğu Ensâr'dan olan 300 kişi de gelmiştir. Bu sayı ashabın çeyreğini ifade eder. Neticede Sakife'ye çoğunluk gelmemiştir. Ayrıca Ensâr'ın "Bir emir bizden bir emir sizden olsun." demesi ve Ebû Bekir'e biat etmeyenlerin olması da icmanın gerçekleşmediğini gösterir. Ensâr'ın Sa'd b. Ubâde'yi öne sürmesi ve Sa'd'ın da kendi hilafetini ilan etmesi var olduğu söylenen icmaya terstir. Hazrecliler, Sa'd'a biat ederek Ebû Bekir'i kabul etmezken, Evsliler de kendi aralarındaki ihtilafa son vermek için Ebû Bekir'e biat etmiştir.⁵⁶³

Yahyâ b. Hüseyin'e göre, Ömer'in Sakife'de meydana gelen olaylar sonrasında aniden Ebû Bekir'e biat ettiğini söylemesi de icma olmadığının göstergesidir. Eğer icma söz konusu olsaydı, bulunan herkes Ebû Bekir'in imâmetinde mutabık olurdu. Yahyâ b. Hüseyin, Ömer'in Ebû Bekir'e biatının konuşmada hata ile gerçekleştiğini söyler. Ebû Bekir'in hilafetinde icma gerçekleşmediğinin bir diğer kanıtı da Ebû Bekir'in halife olduğunun söylenmesinin ardından Hz. Peygamber'in ashabından on iki adamın çıkarak Ebû Bekir'e ihtilaf etmedir. Yahyâ b. Hüseyin, Âmmar b. Yasir, Selmân-ı Farisî, Ebû Zer el-Gıfarî gibi sahabilerden oluşan on iki kişiyi Hz. Peygamber'in seçilmiş ashabından olduğunu söyleyerek güvenilirliklerini ortaya koyar. Bu sahabiler, Ebû Bekir'in, Hz. Muhammed'in soyundan olmadığını, imâmete ise Hz. Muhammed'in soyundan gelen birinin daha layık olduğunu söyleyerek ihtilaf etmişlerdir. Böylelikle Ebû Bekir'in ümmetin icması ile imam olduğunu söyleyenlerin görüşlerini çürütür.⁵⁶⁴

Yahyâ b. Hüseyin, Hz. Peygamber'in, Ebû Bekir'i namaz kıldırması için görevlendirmesini, onun imam olması gerektiğiyle ilişkilendirenleri de eleştirir. Ebû Bekir'in namaz kıldırması için imam tayin edilmesinin de ihtilaf olduğunu söyler. Ona göre, Aişe'nin, Bilal'in namaz kıldırması için Peygamber'den izin istemesinin ardından Ebû Bekir'in imam olarak öne geçtiğini fakat kimsenin ona tâbî olmadığını söylemesi, Ebû Bekir'in imam olarak görevlendirildiği görüşünü yalanlar mahiyettedir. Ayrıca mü'minlerin Hz. Peygamber'in imamlığının yanında başka bir imama ihtiyacı da yoktur.⁵⁶⁵

Ebû Bekir'in ardından Ömer'in hilafete geliş şekli de Yahyâ b. Hüseyin tarafından eleştirilir. Ebû Bekir'in Ömer'i halef bıraktığını söyleyenler, Hz. Muhammed'in, bir imama işaret etmediğini, açıktan veya imâ yoluyla imam tayin etmediğini söylemeleriyle

⁵⁶³ Hâdî İlelhak, "Fî tesbîti'l-imâme", 494.

⁵⁶⁴ Hâdî İlelhak, "Fî tesbîti'l-imâme", 494.

⁵⁶⁵ Hâdî İlelhak, "Fî tesbîti'l-imâme", 496-497.

çelişmektedir. Ebû Bekir'in, Ömer'i tayin etmesi, bir imam tayin etmeyen Hz. Peygamber'e muhalif bir tavidir. Bu tavır Hz. Muhammed'in uygulamalarında yer bulamadığı için de geçersizdir. Ömer de vefatından önce ardından halife olacak kişinin belirlenmesini şûraya bırakmıştır. Bu altı kişilik şûra heyetinin ise Hz. Muhammed'in ahabından en hayırlı kişilerden oldukları söylenmiştir. Halbuki "Ağacın altında sana yeminle bağlılık sözü verirlerken bu mü'minlerden Allah razı olmuştur."⁵⁶⁶ ayetinde en hayırlı kişilerin Rıdvan beyatına muhatap olan kişiler olduğu Allah tarafından müjdelenmiştir.⁵⁶⁷ Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in hilafete geliş şekillerini eleştiren Yahyâ b. Hüseyin, böylelikle Hz. Ali'nin Peygamber'in ardından hilafete en layık kişi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çünkü Ali, ne icma ne de şûra ile imam olmamış, bizzat Hz. Peygamber'e olan yakınlığı, Allah'ın hükmü ve Peygamber'in de ona işaret eden vasıfları zikretmesiyle imam olmuştur. Allah'ın hükmünün her şeyin üstünde yer alması da Hz. Ali'nin imâmetinin meşruiyetinin kanıtı niteliğindedir.

⁵⁶⁶ Fetih 48/18.

⁵⁶⁷ Hâdî İlelhak, "Fî tesbîti'l-imâme", 501-502.

SONUÇ

İmâmet anlayışındaki farklılıklar, İslam dünyasında itikâdî oluşumları beraberinde getirmiştir. Günümüzde bu farklılığın etkisi büyük ölçüde hissedilmektedir. İmâmeti inanç esaslarından kabul eden Şîa, bu yönüyle diğer mezheplerden ayrılır. Her dönemde mutlaka bir imamın olması gerektiğini söyleyen Şîiler, ümmetin öndersiz kalamayacağı anlayışına sahiptir. Çünkü insan, Allah'ın dininin gereklerini yerine getirmede tek başına yetersizdir. Bu nedenle bir imama ihtiyaç duyar. Bu imam, Hz. Muhammed'in ardından ümmetin en faziletlisi olan Hz. Ali'dir. Hz. Ali, oğlu Hz. Hasan ve Hüseyin'in imâmetinde ittifak halinde olan Şîiler imâmetin hangi soyda (Hasan veya Hüseyinoğulları) devam edeceği hususunda ihtilaf ederek kollara ayrılmıştır. Bunlar arasında oluşumunu ilk tamamlayan ise Zeydiyye mezhebi olmuştur. İmâmet öğretilerinin merkezine nas ve tayin anlayışını koyan İmâmiyye Şîası ise en çok müntesibi olan bir diğer Şîî firkadır. İmamın sarsılmaz bir otoriteye sahip olduğunu iddia eden İmâmîler, bu iddialarını, imamın nas ile tayin edilmiş olmasına dayandırmaktadırlar. Böylelikle imam gücünü, Allah'ın onu seçmiş olmasından almaktadır. Alioğullarının, Emevîlere ve Abbâsîlere yönelik verdikleri mücadelenin de bir sonucu olarak değerlendirilebilecek Hz. Ali'nin, Hz. Muhammed'in vasîsi olduğu görüşü zamanla "nas ile tayin edilmiş bir imam" anlayışına dönüşmüştür. Hz. Ali'nin soyundan olan ve kendinden önceki imamın atamasıyla göreve gelen imam, ümmetin maslahatı gereği çalışmaktadır.

İlk defa Hişâm b. Hakem'in kelimî tartışmalarında ve eserlerinde söz konusu ettiği nas ve tayin anlayışı, İmâmiyye mezhebinin imâmet anlayışının temelini oluşturmuştur. İlk Şîî fikirlerde görülen vasîlik anlayışı nas ile atanmış bir imamın vasfı olarak tezahür etmiştir. A'lem ve efdâl imam, otoritesini her zaman korumuştur. Gaybete gitmiş olması da toplumun ıslahı ve düşmanların sekineti için gereklidir. Fakat yeryüzüne dönerek, sapkınlık ve adaletsizliğin hâkim olduğu dünyayı adaletle dolduracağı anlayışı vardır. Neticede Hişâm'ın ortaya koyduğu imâmet anlayışını İmâmîler sistemleştirmişlerdir.

Şîa'nın bir kolu ve araştırmamızın konusu olan Zeydiyye mezhebinin imam portresi ise İmâmiyye Şîası'nın imam portresinden farklılık göstermiştir. Klasik Mezhepler Tarihi kaynaklarında Zeydiyye mezhebinin görüşleri Zeyd b. Ali'ye nispet edilmektedir. Zeyd b. Ali isyanının, Zeydî bir isyan olduğu anlayışı da hâkimdir. Fakat

o dönemde (hicrî ikinci asır) teşekkülünü tamamlamış mezhebî yapıların varlığından söz edilemez. Çünkü mezhepler kurumsallaşmış yapılardır. Kurumsallaşma ise belli görüşler etrafında, zaman içerisinde teşekkül etmeyi ifade eder. Zeyd'in isyan ederken, yönetimin haksız muamelelerinden etkilendiği söylenebilir. Fakat müntesip elde etme bilincinde olduğunu söylemek zordur. Ona nispet edilen eserlerde Hz. Ali ve oğulları Hasan ve Hüseyin'in imam olmaları gerektiğini Kur'an ve Sünnet'e dayandırdığı görülmekte ise de genel anlamda onun, nas ile tayin edilmiş bir imam anlayışına sahip olmadığı düşünülmektedir. Zeyd, Ali soyunun özel önemine vurgu yapmakla birlikte ona göre imam asıl olarak hurûç ederek imâmetini ortaya koymalıdır. Nitekim kendisi de öyle yapmış, Emevîlere kılıç yoluyla muhalefet etmiştir. Fakat ona isnad edilen eserlerde özellikle Hz. Ali'nin imâmetini ortaya koyarken Hz. Peygamber'in rivayetlerini öncelediği dikkat çeker. Yani eserlerde Zeyd'e daha çok "nasla tayin olunmuş bir imam" anlayışı isnat edilmektedir. Hişâm'la başlamış olan nas ve tayin anlayışı Zeyd'in yaşadığı dönemde henüz sistematik bir halde değildir. Buradan hareketle Zeyd'in, İmâmîlerin kabul ettiği derecede bir nas ve tayin anlayışına sahip olduğunu söylemek zordur. Diğer yandan Zeyd'e isnad edilen ve Vâsıl'la gerçekleştirdiği ilmî sohbetin yer aldığı müstakil bir risâlede, Vâsıl'ın Zeyd'e imamın nas ve tayinle mi geleceği sorusuna net bir cevap vermediği de dikkat çeker. Çalışmamızda ayrıntısıyla yer verildiği üzere Zeyd'in Vâsıl'la bir araya geldiği konusu da muallaktır. Bu buluşmanın gerçekleşmiş olduğu kabul edilse bile risâlede, Zeyd'in Vâsıl'a net bir cevap vermediği fakat imâmetin bir grup tarafından zorla ele geçirildiği yer almaktadır. Hz. Peygamber'in ardından Hz. Ebû Bekir'in imâmet görevini üstlendiğinden hareketle, Zeyd'in Hz. Ebû Bekir'i, imâmeti zorla ele geçirenler arasında kabul ettiği sonucu ortaya çıkar.

Tarihî arka plana baktığımızda ise Zeyd'in, Ebû Bekir ile ilgili olumlu düşüncelere sahip olduğu ve onu, mefdûl imam olarak kabul ettiği bilinmektedir. Tarihî süreçte meydana gelen olaylar ve Zeyd'e nispet edilen eserlerdeki anlayışlar birbiriyle çelişmektedir. Buradan hareketle Zeyd'e isnad edilen eserlerin ona aidiyetine şüpheyle yaklaşmak daha doğrudur. Nitekim bu eserlerin, geç dönem Zeydîler tarafından kaleme alınarak, Zeyd'e nispet etmiş olmaları ihtimali de göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Bu ise birçok mezhepte görüldüğüne benzer bir şekilde yeni bir Zeydî tarihinin inşâsı niteliğindedir.

Zeyd b. Ali ile dikkat çeken ve çalışmamızda ulaştığımız bir sonuç da onun, isyan ederken kendisinden sonra gelenler üzerinde bir etki yaratma ve sistematik bir imâmet

anlayışını miras bırakma gayesinde olmadığıdır. Buna rağmen Zeyd b. Ali'nin, Emevîlere yönelik isyanı, ondan sonra gelen ve kendini ona nispet eden şahıs veya şahısların imâmet anlayışı üzerinde etkili olmuştur. Kendi görüşlerini ona isnat eden yeni oluşumlar meydana gelmiştir. Bunlardan Butriyye/Sâlihiyye imâmetin seçim yoluyla olması gerektiğini kabul ederken, Cerîriyye/Süleymâniyye imamın belirlenmesinde şûrayı gerekli görür. Fakat Mezhepler Tarihi kaynaklarında Zeydiyye'nin bir kolu kabul edilen Cârûdiyye'nin imâmette nas ve tayin anlayışını kabul etmesiyle İmâmiyye Şîası'nın imâmet anlayışıyla benzerlik gösterdiği dikkat çeker.

Kendilerini Zeyd b. Ali'ye dayandıran bu fırkaların hicrî ikinci asırda ortaya çıktığı söylenebilir. Fakat o dönemde Zeydiyye'nin henüz kurumsallaştığı söylenemez. Zeydiyye mezhebi en erken Kâsım er-Ressî'nin fikirleri çerçevesinde kurumsallaşmaya başlamıştır. Özellikle Kâsım er-Ressî'nin kelim alanında kaleme aldığı eserler mezhebin fikrî külliyyatının ve yazılı edebiyatının oluşmasında etkili olmuştur. Buradan hareketle Zeydiyye'nin 246/860 yılından önce kurumsallaştığı söylenebilir.

İmam kişiliğinden çok kaleme aldığı eserlerle Zeydiyye'de büyük etki bırakan Kâsım er-Ressî'nin imâmet anlayışı ise daha çok Râfıza'ya yönelik eleştirilerinde görülür. Râfıza'nın, imâmetin babadan oğula geçtiği anlayışını reddeden er-Ressî, imâmetin, ancak ilim, takva ve zühd yönüyle üstün olan kişiye layık olduğunu söyler. Râfıza'nın nasla atanmış bir imamın gerektiğinde takiyye yapabileceği ve gaybete gittiği anlayışını da sert bir dille eleştiren er-Ressî, bu anlayıştan uzak gözükmektedir. Hz. Ali'nin imâmetini delillendirmede Hz. Peygamber'in rivayetlerine başvuran er-Ressî, imamın nasla atanmış olması gerektiğini net bir şekilde vurgulamaz. Fakat imâmetin vücubiyetini delillendirmede ayet ve hadislere başvurmuştur. Hz. Ali'ye inanmanın ve onun imâmetini kabul etmenin farz olduğunu söyleyen er-Ressî, Hz. Muhammed'e yakınlığını, Ali'nin imâmetinin en üstün delili görür. Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in imâmete geliş şekillerini eleştiren er-Ressî, imâmetlerinin meşruluğu konusunda beyanda bulunmaz. Ona göre imâmet, Hz. Muhammed'in vefatının ardından Ehl-i Beyti'nin soyunda devam etmiştir. Ehl-i Beyt'in en üstün ferdi Hz. Ali de imâmete en layık kişidir. Diğer yandan Kâsım er-Ressî'nin imamın yaşadığı toplumun en faziletlisi olması gerektiği anlayışı mefdûlün imâmetini caiz görmesi önünde engel olmuştur. Bu nedenle Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in imâmete geliş şekillerini mütekellim kişiliğiyle eleştirmiştir. Teferruatıyla değindiğimiz bu eleştirilerden hareketle er-Ressî'nin, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in imâmetlerinin meşruiyetleri konusunda net bir şey söylemediği görülür.

Râfıza'nın imam portresini de kabul etmeyen er-Ressî, imamın hurûc etmesi gerektiği anlayışına da sahip değildir. O, imamın imâmetini vurgulamasını gerekli görmez. Bu yönüyle de genel Zeydî imam portresinden farklı bir anlayışa sahiptir. Fakat er-Ressî'nin imâmet görüşünde tutarlı olmadığı söylenebilir. Onun, ne imamın nas ile atanması hususunda ne de hurûc yoluyla kendisini tanıtmaya konusunda açık bir beyanı vardır.

Kâsım er-Ressî'nin torunu ve Yemen Zeydî Devleti'nin kurucusu kabul edilen Yahyâ b. Hüseyin, Zeydî inanç esaslarının sistematikleşmesini sağlamıştır. O, Kâsım er-Ressî'nin aksine imâmeti inanç esasları arasında zikreder. Dedesi Zeyd b. Ali'nin siyasî kişiliğinin onda da olduğu görülür. Karmatîlerle mücadeleleriyle İslam tarihinde önemli olaylara imza atan Yahyâ b. Hüseyin, Yemen'in, resmî mezhebinin Zeydîlik olmasında etkili olmuştur. Fikhî içtihatlarıyla da mezhep içerisinde öneme sahip olan Yahyâ'nın imâmetle ilgili görüşleri de Zeydî imâmet anlayışından farklılık göstermiştir. Mefdûlün imâmetini geçerli görmeyen Yahyâ b. Hüseyin, Hz. Ali'nin efdâliyyetini Hz. Muhammed'e yakınlığı vesilesiyle açıklar. Onun imâmet anlayışında dikkat çeken husus, imamın yalnızca Allah'ın hükmüyle belirleneceği görüşüdür. Bu nedenle Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in imâmete geliş şekillerini eleştirir ve Hz. Ali'nin imâmetini savunur. İmâmeti yalnızca Ehl-i Beyt'in soyuna hasreder. İmâmiyye Şîası'nın Hz. Ali'nin imâmetinde ileri sürdüğü delillerin birçoğunu Yahyâ'nın da kullandığı dikkat çeker. Yemen'de Zeydî Devleti'ni kuran Yahyâ b. Hüseyin, imama karşı gelinmesi, meşru yönetime itaat edilmesi gibi hususları konu edindiği eserler kaleme almıştır. Bu eserlerde de imamın sarsılmaz otoritesi sık sık vurgulanmıştır.

Sonuç olarak her fikrî oluşumda olduğu gibi Zeydî düşünce de zamanla değişimlere maruz kalmıştır. Özellikle devletleşme tecrübesinin yaşanması, siyasî gayeleri de görüşlere dahil etmiş, imâmet anlayışı da bundan nasibini almıştır. Kâsım er-Ressî'nin mütekellim vasfı, mezhebin itikâdî görüşlerinin kurumsallaşmasını sağlarken; Yahyâ b. Hüseyin'in imâmetle ilgili görüşleri, devletleşme ile gelen fikrî değişimleri bizlere sunmuştur. İmamın yalnızca Allah'ın hükmüyle belirlenebileceği anlayışı, devleti yöneten imamın yetkilerini artırmıştır. Böylece imam her alanda otoritesi tanınan bir konuma gelmiştir. Buraya kadar anlatılanlardan yola çıkarak, mezheplerin kendilerine nispet edilen görüşlerinin zaman içerisinde şahıslar ve siyasetin etkisiyle değişebildiği, bu hareketlerin tek tip yapılar olarak sunulmasının doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdülhamid, İrfan. *İslam'da İtikâdî Mezhepler ve Akaid Esasları*. çev. M. Saîd Yeprem. İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.
- Abrahamov, Binyamin. “Kâsım b. İbrahim’in İmâmet Teorisi”. çev. Mehmet Ümit. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7-8, 155-179.
- Abrahamov, Binyamin. “Kâsım b. İbrahim’in Kelamî Risâleleri”. çev. Mehmet Ümit. *İslamî İlimler Dergisi* 1 (2011), 289-299.
- Alevî, Ali b. Muhammed b. Ubeydullah el-Abbâsî. *Sîretü'l-Hâdî ile'l-Hak Yahyâ b. Hüseyin*. nşr. Süheyl Zekkâr. Beyrut, 1972.
- Alevî, Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan. *el-Camî'ul-kâfî fî fikhi'z-Zeydiyye*. nşr. Abdullah b. Hamud İzzî. Sa'de: Müessesetü'l-Mustafa es-Sekâfiyye.
- Alhallak, Thaer. “Zeydiyye”. *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 3 (2019), 85-107.
- Ali b. Bilâl. *Tetimmetü'l-Mesâbih*. nşr. Abdullah b. Abdullah b. Ahmed el-Havsî. San'a: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Mektebetü'l-İmam Zeyd b. Ali, 2. Basım, 1423/2002.
- Aruçi, Muhammed. “Ressî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 34/587-588. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2007.
- Aruçi, Muhammed. “Süleymân b. Cerîr”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 38/82. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2010.
- Atalan, Mehmet. “Abbâsî Daveti Sürecinde er-Rızâ min Âl-i Muhammed Söylemi”. *İslamî Araştırmalar Dergisi* 18/2 (2005), 183-191.
- Atalan, Mehmet. “Ebû Hanîfe ve Alioğulları”. *Dinî Araştırmalar* 24, 157-168.
- Atalan, Mehmet. *Şîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.
- Atçeken, İsmail Hakkı. *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdilmelik*. Ankara: Ankara Okulu, 2001.
- Avcu, Ali. *Horasan-Maveraünnehir'de İsmâililik*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Avcu, Ali. *İslam'ın İlk Marjinalleri: Gulât-ı Şîa*. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- Aydınlı, Osman. *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mu'tezile'nin Oluşumu ve Ebû'l-Hüzeyl Allaf*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Aydınlı, Osman. *Mu'tezile'de İmâmet ve Siyaset*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.

- Azimli, Mehmet. *Halifelik Tarihine Giriş Başlangıçtan IX. Asra Kadar*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2. Basım, 2014.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. çev. Ethem Ruhi Fıçlalı. Ankara: TDV Yayınları, 8. Basım, 2017.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tahir b. Muhammed Temimî Abdülkâhir. *el-Fark beyne'l-firâk*. nşr. Muhammed Osman el-Haş. Kahire: Mektebetü İbn Sina, 1409/1988.
- Bağlıoğlu, Ahmet. “Abbâsî Devleti'nin Oluşum Sürecinde Şîi Hareketler”. *Dini Araştırmalar* 3/8 (2000), 81-96.
- Bayram, İbrahim. “Zeydiyye Fırkasının Mehdilik Anlayışı”. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2017), 353-388.
- Bedrüddîn, Emîr Hüseyin. *el-Ikdüs 's-semîn fi ma'rifeti rabbi'l-'âlemîn*. nşr. M. Yahyâ Sâlim Azzân. Sa'de-Sa'na: Mektebetü't-türâsi'l-İslâmî -Dârü't-türâsi'l-Yemenî, 2. Basım, 1415/1995.
- Bedrüddîn, Emîr Hüseyin. *Yenâbiu'n-nasîha fi 'al-akâidi's-sahîha*. nşr. Murtazâ b. Zeyd el-Mahatvarî el-Hasenî. San'a: Mektebetü Bedr li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 2. Basım, 1422/2002.
- Bozan, Metin. *İmâmiyye Şîası'nın İmâmet Tasavvuru (4. ve 5. Asırlar)*. Ankara: Avrasya Yayınları, 2007.
- Bozan, Metin. *İmâmiyye Şîası'nın Oluşumu Mâsum Oniki İmam İnancının Ortaya Çıkışı*. Ankara: TDV, 2. Basım, 2018.
- Bozan, Metin. “İmâmiyye Şîası'nın Peygamberlik ve İmâmet Anlayışlarının Mukayesesi”. *Dini Araştırmalar* 9/26 (2006), 95-112.
- Bozan, Metin. “Şîi Literatürde Hz. Ali”. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 5 (2011), 4-18.
- Bozkurt, Nahide. “Alioğullarının Siyasal İktidar İstencinde - Abbâsîler Dönemi - İlk Mücadelesi Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'nin İsyanı”. *Dini Araştırmalar* 5/13 (2002), 107-118.
- Bozkurt, Nahide. *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, ts.
- Bulut, Halil İbrahim. “Şeytânüttâk”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 39. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2010.
- Bulut, Halil İbrahim - Gül, Özkan. “İmâmiyye Şîası'nda İlmü'l-İmam İnancı”. *Marife* 1 (2005), 75-92.

- Bulut, İsmail. “Zeydî Kelamcı Kâsım b. İbrahim er-Ressî'nin Hıristiyanlık Eleştirisi”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 14/1 (2016), 62-83.
- Büyükkara, Mehmet Ali. “Bir Bilim Dalı Olarak İslam Mezhepleri Tarihi İle İlgili Metodolojik Problemler”. *İslamî İlimlerde Metodoloji/Usûl Sorunu*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Büyükkara, Mehmet Ali. *İmâmet Mücadelesi ve Hâşimoğulları (Hicrî II. Asır)*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999.
- Cedbân, Abdülkerîm Ahmed. *Mecmû' kütüb ve resâilî'l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*. San'a: Dârü'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1422/2002.
- Coşkun, İbrahim. “İmâmiyye Şîası'nda Ehl-i Beyt Sevgisinin Ezoterik (Bâtîni) İnançlara Dönüşümü”. *Marife* 3 (2004), 127-148.
- Çınar, Bayram. “Bağlamından Koparılıp İdeolojik Bir Araca Dönüştürülmesi Örneği Olarak: ‘Menzile’ Hadisi”. *Turkish Academic Research Review* 5/2 (2020), 219-244.
- Demir, Ahmet İshak. “İsna' aşeriyye'de İmamın Otoritesi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/3 (2003), 109-125.
- Demir, Habip. *Horasan'da Şîilik: İran'da Şîiliğin Tarihsel Kökleri*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Doğan, İsa. *Ali Evladı İçin Silaha Sarılan İlk Fırka Zeydiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Samsun: Kardeş Matbaa, 1996.
- Doğan, İsa. *İmam Zeyd b. Ali*. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Doğan, İsa. “Zeyd b. Ali ve Kelamî Görüşleri”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1993), 137-154.
- Ebû Zehra, Muhammed. *İmam Zeyd Hayatı, Fikirleri ve Çağı*. çev. Salih Parlak - Ahmet Karababa. İstanbul: Şafak Yayınları, 1993.
- Ebû'l-Abbâs el-Hasenî, Ahmed b. İbrahim b. Hasan. *el-Mesâbih*. nşr. Abdullah b. Abdullah b. Ahmed el-Havsî. San'a: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Mektebetü'l-İmam Zeyd b. Ali, 2. Basım, 1423/2002.
- Ekinci, Ahmet. *Zeydî Fıkhının Gelişiminde İmam Hâdî ve Hâdeviyye*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Ekvâ, İsmâil b. Ali. *Zeydiyye: Neş'etühâ ve mu'tekadâtühâ*. San'a, 3. Basım, 1428/2007.

- Eş'arî, Ebû'l-Hasan İbn Ebû Bîşr Ali b. İsmâil b. İshak. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfî'l-Musallîn*. nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1411/1990.
- Fahreddîn er-Râzî, Muhammed b. Ömer. *İtikâdâtü firaki'l-müslimîn ve'l-müşrikîn*. nşr. Muhammed Mu'tasım Billah el-Bağdâdî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1407/1986.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Ebû Mansûr el-İclî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10/181-182. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1994.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İmâmiyye Şîası (Ca'feriyye Mezhebi) Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2. Basım, 2008.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler". İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1985.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Şîiliğin Doğuşu ve Gelişmesi". *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*. İstanbul: İslamî İlimler Araştırma Vakfı, 1993.
- Gökalp, Yusuf. *Şîi Gelenekte Alternatif Bir İktidar Mücadelesi Erken Dönem Zeydilik*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Gökalp, Yusuf. "Zeydiyye Mezhebi'nin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7/2 (2007)*, 55-93.
- Gökalp, Yusuf. "Zeydiyye Mezhebi'nin Görüşleri, Kültürel Mirası ve İslam Düşüncesine Katkıları". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7/2 (2007)*, 95-112.
- Gölcük, Şerafettin. "Beyân b. Sem'ân". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 6/28-29. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1992.
- Gura, İlmi. *Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Zeydiyye Fırkaları*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Hâdî İlelhak, Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin. "Cevâbü Mesâili'l-Hüseyin b. Abdillâh et-Taberî". *Mecmû' resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*. nşr. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli. Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001.
- Hâdî İlelhak, Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin. "Cevâbü Mes'eleti'n-Nübüvve ve'l-İmâme". *Mecmû' resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*. nşr.

- Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001.
- Hâdî İlelhak, Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin. "Fî tesbîti'l-imâme". *Kitâbü'l-müntehâb ve yelîhi eydan kitâbü'l-fünûn*. San'a: Dârû'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1414/1993.
- Hâdî İlelhak, Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin. "Kitâbü fihî Ma'rifetullah". *Mecmû' resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*. nşr. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001.
- Hâdî İlelhak, Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin. "Kitâbü Usûlü'd-Din". *Mecmû' resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*. nşr. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001.
- Hâdî İlelhak, Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin. *Kitâbü'l-ahkâm fî beyâni'l-helal ve'l-haram*. nşr. Murtazâ b. Zeyd el-Mahatvarî el-Hasenî. San'a: Mektebetü Bedr, 1434/2013.
- Hâdî İlelhak, Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin. *Kitâbü'l-müntehâb ve yelîhi eydan kitâbü'l-fünûn*. San'a: Dârû'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1414/1993.
- Hâdî İlelhak, Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin. "Kitâbü's-Siyer". *Kitâbü'l-ahkâm fî beyâni'l-helal ve'l-haram*. nşr. Murtazâ b. Zeyd el-Mahatvarî el-Hasenî. San'a: Mektebetü Bedr, 1434/2013.
- Hâdî İlelhak, Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin. "Mes'eletü fî'l-imâmet". *Mecmû' resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*. nşr. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001.
- Hâdî İlelhak, Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin. "Tesbîtu İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebi Talib". *Mecmû' resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*. nşr. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001.
- Hakyemez, Cemil. "Abbâsî Devleti'ne Yönelik Alioğulları veya Şîi Tehdidi". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (2007), 327-341.
- Hakyemez, Cemil. *İmâmiyye Şîası ve Temel Kavramları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Hakyemez, Cemil. *Şîa'da Gaybet İnancı ve Gâib On İkinci İmam*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2009.

- Hârûnî, Ahmed b. Hüseyin b. Hârûn b. Hüseyin. *et-Tecrîd fî fikhi'l-imameyni'l-a'zameyn el-Kâsım b. İbrâhım (a.s.) ve hafidühü'l-imam el-Hâdî Yahyâ b. Hüseyin (a.s.)*. Amman: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1422/2002.
- Harûnî, Ebû Talib Yahyâ b. Hüseyin b. Hârûn. *el-İfâde fî tarihi'l-eimmeti's-sade*. Sa'de: Mektebetü Ehli'l-Beyt, 4. Basım, 1435/2014.
- Hatîb, Salih Ahmed. *el-İmam Zeyd b. Ali el-müftera aleyh*. Mekke: el-Mektebetü'l-Faysaliyye, 1404/1984.
- Hodgson, Marshall G. S. "Erken Dönem Şîası Nasıl Mezhebe Dönüştü?" çev. Sıddık Korkmaz. *İSTEM* 18 (2011), 289-311.
- İbn Kesîr. *Büyük İslam Tarihi: el-Bidâye ve'n-nihâye*. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- İbn Manzûr, Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî. *Lisânü'l Arab*. Beyrut, 1410/1990.
- İbn Şehrâşûb, Ebû Ca'fer Reşîdüddîn Muhammed b. Ali. *Menâkıbü Ali b. Ebi Talib*. nşr. Ebû Abdurrahmân Terkî b. Abdullah Vâdî. San'a: Dârü'l-Hadîs, 1424/2003.
- İbnü'l-Murtazâ, Mehdî-Lidînillâh Ahmed b. Yahyâ b. Murtazâ. *Tabâkâtü'l-Mu'tezile*. nşr. Susanna Diwald-Wilzer. Beyrut, 1380/1961.
- İbnü'n-Nedim, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. nşr. İbrahim Ramazan. Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1415/1994.
- Kaplan, Doğan. "İslâm Mezhepleri Tarihi İlk Dönem Müellifleri ve Mezhepler Tarihine Ait Eserleri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/23 (2007), 197-220.
- Kâsım er-Ressî, Ebû Muhammed b. İsmâil. "el-İmâme". *Mecmû' Kütüb ve resâili'l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*. nşr. Abdülkerîm Ahmed Cedbân. San'a: Dârü'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1422/2002.
- Kâsım er-Ressî, Ebû Muhammed b. İsmâil. "el-İmâmetü Ali b. Ebi Talib". *Mecmû' Kütüb ve resâili'l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*. nşr. Abdülkerîm Ahmed Cedbân. San'a: Dârü'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1422/2002.
- Kâsım er-Ressî, Ebû Muhammed b. İsmâil. "er-Reddü ale'r-Râfida". *Mecmû' Kütüb ve resâili'l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*. nşr. Abdülkerîm Ahmed Cedbân. San'a: Dârü'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1422/2002.

- Kâsım er-Ressî, Ebû Muhammed b. İsmâil. “er-Reddü ale’r-Revâfid min Ehl’i-Ğuluvv”. *Mecmû‘ Kütüb ve resâili’l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*. nşr. Abdülkerîm Ahmed Cedbân. San’a: Dârû’l Hikmeti’l-Yemaniyye, 1422/2002.
- Kâsım er-Ressî, Ebû Muhammed b. İsmâil. “Fusûlu’n fi’t-Tevhid”. *Mecmû‘ Kütüb ve resâili’l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*. nşr. Abdülkerîm Ahmed Cedbân. San’a: Dârû’l Hikmeti’l-Yemaniyye, 1422/2002.
- Kâsım er-Ressî, Ebû Muhammed b. İsmâil. “Mesâilü’l-Kâsım”. *Mecmû‘ Kütüb ve resâili’l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*. nşr. Abdülkerîm Ahmed Cedbân. San’a: Dârû’l Hikmeti’l-Yemaniyye, 1422/2002.
- Kâsım er-Ressî, Ebû Muhammed b. İsmâil. “Tesbîtü’l-İmâme”. *Mecmû‘ Kütüb ve resâili’l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*. nşr. Abdülkerîm Ahmed Cedbân. San’a: Dârû’l Hikmeti’l-Yemaniyye, 1422/2002.
- Kâsım b. Muhammed. *el-Esâs li-akâidi’l-ekyâs fi ma’rifeti rabbi’l-âlemîn*. Sa’de: Mektebeti Ehl-i Beyt.
- Korkmaz, Sıddık. *Şîa’nın Oluşumu Hz. Ali’nin Vasîliği Düşüncesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2015.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihi Süreç İçerisinde Sebeiyye*. Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2003.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahriifi İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.
- Köse, Saffet. “Hâdî-İlelhak, Yahyâ b. Hüseyin”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 15/17-18. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1997.
- Kuleynî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Ya’kûb b. İshak. *Usûlu’l-Kâfi*. Beyrut: Dârû’l-Murtazâ, 1426/2005.
- Kummî, Ebû Halef- Nevbahtî, Hasan b. Musa. *Kitâbü’l-makâlât ve’l-fırak Fıraku’ş-Şîa*. çev. Hasan Onat vd. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Kur'an-ı Kerim.
- Kutlu, Sönmez. “İslam Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”. *İslami İlimlerde Metodoloji/Usûl Meselesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Kutlu, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Kutlu, Sönmez. “Sâlîm b. Zekvan’ın Sîre Adlı Eserindeki Mürcie ile İlgili Kısımın Tercümesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/1 (1996), 467-475.

- Madelung, Wilferd. "İmam Kâsım b. İbrahim ve Mu'tezillik". çev. Mehmet Ümit. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002), 394-406.
- Madelung, Wilferd. "Kâsım b. İbrahim ve Hıristiyan Teolojisi". çev. Mehmet Ümit. *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 325-334.
- Malatî, Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahmân. *et-Tenbîh ve'r-red ala ehli'l-ehva ve'l-bida'*. nşr. Muhammed Zâhid b. Hasan Kevserî. Mektebetü'l-Ezheriyye, 1413/1993.
- Mansûr Billah, Abdullah b. Hamza b. Süleymân. *el-Ikdü's-semîn fi ahkâmi'l eimmeti'l-hâdîn*. nşr. Abdüsselâm b. Abbâs el-Vecîh. Amman: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali. *Mürücü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher (fi tühafi'l-eşraf mine'l-mülûk ve ehli'd-dirâyât)*. nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1408/1988.
- Muhallî, Ebû'l Hasan Hüsâmeddîn Humeyd b. Ahmed. *Hadâiku'l-verdiyye menâkibi eimmeti'z-Zeydiyye*. nşr. Murtazâ b. Zeyd. San'a: Matbûâtu Mektebeti Merkezi Bedr, 1423/2002.
- Muhallî, Ebû'l Hasan Hüsâmeddîn Humeyd b. Ahmed. *Hadâiku'l-verdiyye menâkibi eimmeti'z-Zeydiyye*. nşr. Murtazâ b. Zeyd. San'a: Matbûâtu Mektebeti Merkezi Bedr, 1423/2002.
- Nâşî el-Ekber, Ebû'l-Abbâs İbn Şirşîr Abdullah b. Muhammed el-Enbârî. *Mesâilü'l-imâme ve muktetafât mine'l-kitâbi'l-evsat fi'l-makâlât*. nşr. Joseph van Ess. Beyrut: Franz Steiner Verlag, 1971.
- Nâtık Bilhak, Ebû Talib Yahyâ b. Hüseyin b. Hârûn el-Hârûnî. *el-İfâde fi târihi'l-eimmeti's-sâde*. Sa'de: Mektebetü Ehl-i Beyt, 1435/2014.
- Neşşâr, Ali Sâmi. *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*. Kahire: Dârü'l-Maârif, 1977.
- Neşvân el-Himyerî, Ebû Saîd. *el-Hürü'l-în*. nşr. Mustafa Kemâl. Beyrut: Dârü'l-âzâl-Mektebetü'l-Yemeniyye, 2. Basım, 1985.
- Onat, Hasan. *Emevîler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîiliği*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 4. Basım, 2019.
- Onat, Hasan. "İmâmet Risâlesi "Nasirüddîn Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan et-Tusî". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/1 (1996), 179-191.

- Onat, Hasan. “İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi”. *Kur’an ve İslamî İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*. ed. Mehmet Mahfuz Söylemez. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Onat, Hasan. “Şîî İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tusî’nin Görüşleri Çerçevesinde)” 32/1 (1991), 89-110.
- Onat, Hasan. “Şîîliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicrî Asır)”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/1 (1997), 79-117.
- Onat, Hasan. “Şîîlik”. *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Onat, Hasan - Kutlu, Sönmez. “İslam Mezhepleri Tarihine Giriş”. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze Şîîlik ve Kolları*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2011.
- Öz, Mustafa. “Gâliyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 13/333-337. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1996.
- Öz, Mustafa. “Hişâm b. Hakem”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 18/153-154. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1988.
- Öz, Mustafa. “İbn Mîsem”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 20/201. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1999.
- Öz, Mustafa. “Keysâniyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 25/362-364. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2002.
- Öz, Mustafa. “Teberri”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40/214-215. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2011.
- Öz, Mustafa. “Zeyd b. Zeynelâbîdîn ve Zeydiyye”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2000), 43-58.
- Öz, Mustafa - İlhan, Avni. “İmâmet”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 22/201-203. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2000.
- Öztürk, Resul. *Kâsım er-Ressî ve Zeydiyye Kelâmı*. Van: Ahenk, 2008.
- Sahib b. Abbâd, Ebû’l-Kâsım İsmâil b. Abbâd b. Abbâs Talekânî. *Nusretü mezâhibi’z-zeydiyye*. nşr. Nacî Hasen. Beyrut: Dârü’l-Müttehîde li’n-Neşr, 1981.
- Sahib b. Abbâd, Ebû’l-Kâsım İsmâil b. Abbâd b. Abbâs Talekânî. *Zeydiyye*. nşr. Nacî Hasen. Beyrut: Dârü’l arabîyye lil-mevsû’at, 1986.
- Sarıçam, İbrahim. *Emevî-Hâşimî İlişkileri İslam Öncesinden Abbâsîlere Kadar*. Ankara: TDV Yayınları, 4. Basım, 2015.

- Subhi, Ahmed Mahmûd. *Fî İlmi'l-kelâm: Zeydiyye*. Kahire: ez-Zehra li'l-İ'lami'l-Arabî, 2. Basım, 1404/1984.
- Şâmî, Abdülemîr. *Tarihü'l-firkati'z-zeydiyye beyne'l-karneyni's-sânî ve's-sâlise li'l-hicre*. Bağdat: Vizaretü't-Türâs, 1394/1974.
- Şâmî, Cemal. *İmam Zeyd b. Ali Hayatihi ve Fikhîhi ve Te'sîrihi*, 2014.
- Şazeli, Abdullah b. Muhammed. *Mecmû' resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*. Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001.
- Şehrestânî, Ebû'l-Feth Taceddîn Muhammed b. Abdülkerim. *el-Milel ve'n-Nihâl*. nşr. Emîr Ali Mühennâ. Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 3. Basım, 1414/1993.
- Şenzybek, Aytekin. "Muhtâr es-Sekafi'nin Hayatı Bağlamında İlk Keysâni Fikirlerin Ortaya Çıkışı". *Marife* 15/2 (2015), 343-370.
- Şerefeddîn, Ali Abdülkerîm Fudayl. *ez-Zeydiyye nazariyye ve tatbik*. Amman, 1450/1985.
- Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî. *Kemâlû'd-Din*. nşr. Allame Şeyh Hüseyin el-A'lemî. Beyrut: Müessesetü'l-a'lemî lil Matbû'at, 1412/1991.
- Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî. *Risâletü'l-itikâdâti'l-İmâmiyye (Şî' İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978.
- Taberî, Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid. *Tarihü't-Taberî Tarihü'r-rüsûl ve'l-mülûk*. nşr. M. Ebû'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dârü'l-me'arif.
- Tucker, William F. "Asiler ve Gnostikler: el-Muğire İbn Saîd ve Muğiriyye". çev. Ethem Ruhi Fığlalı. *İslam İlimleri Enstitü Dergisi* 5 (1982), 203-216.
- Tucker, William F. "Beyân b. Sem'ân ve Beyâniyye: Emevî Irakı'nın Şî' Aşırıları". çev. Yusuf Benli. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 1 (2003), 217-232.
- Tucker, William F. "Ebû Mansûr el-İclî ve Mansûriyye". çev. Ethem Ruhi Fığlalı. *İslam İlimleri Enstitü Dergisi* 5 (1982), 217-229.
- Ümit, Mehmet. "el-Hâdî ile'l-Hak ve Usûlü'd-Din Adlı Risâlesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2007), 119-141.
- Ümit, Mehmet. "Kâsım Ressî ve Mecmû' Kütüb ve Resâil'i". *İslamî İlimler Dergisi* 1-2 (2009), 241-256.
- Ümit, Mehmet. "Zeydîlerin Sahâbe Hakkındaki Görüşleri". *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe -Sahâbe Kimliği Algısı-*. Sakarya: Ensar Yayınları, 2013.

- Ümit, Mehmet. “Zeydiyye Ekolü’nün Erken Dönem Temel Kaynakları”. *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri*. ed. Halil İbrahim Bulut. İstanbul, 2018.
- Ümit, Mehmet. “Zeydiyye Mezhebi, İmâmet Anlayışı ve Sahabe Hakkındaki Görüşleri”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2015), 93-118.
- Ümit, Mehmet. “Zeydiyye Mezhebi’nde Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Kerbelâ”. *İlahiyat Akademi Araştırma Dergisi* 5 (2007), 129-146.
- Ümit, Mehmet. *Zeydiyye-Mu‘tezile Etkileşimi Zeyd b. Ali’den Kâsım er-Ressî’nin Ölümüne Kadar*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Vedad el-Kadî. “Keysâniyye’ye Özel Referansla İslam Kaynaklarında Gulât Teriminin Gelişimi”. çev. Yusuf Benli. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7 (2007), 241-276.
- Watt, Montgomery. “Emevîler Devrinde Şîlik”. çev. İsa Doğan. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1998), 35-48.
- Yaşaroğlu, Hasan. *Taberistan Zeydîleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Yaşaroğlu, Hasan. “Zeydiyye’nin İmâmet Görüşü ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2013), 113-132.
- Zeyd b. Ali. “Cevâbü Zeyd b. Ali alâ Vâsıl b. Atâ fi’l-İmâme”. *Mecmû‘ kütüb ve resâil el-İmamü’l-A‘zam Emîrû’l-mü’minin Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib*. nşr. İbrahim Yahyâ ed-Dersî el-Hamzî. Sa‘de: Merkez-i Ehli’l-Beyt li’l-Dirâsâti’l-İslâmiyye, 1422/2002.
- Zeyd b. Ali. “Kitâbü’s- Safve”. *Mecmû‘ kütüb ve resâil el-İmamü’l-A‘zam Emîrû’l-mü’minin Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib*. nşr. İbrahim Yahyâ ed-Dersî el-Hamzî. Sa‘de: Merkez-i Ehli’l-Beyt li’l-Dirâsâti’l-İslâmiyye, 1422/2002.
- Zeyd b. Ali. “Kitâbü Tesbîti’l-imâme”. *Mecmû‘ kütüb ve resâil el-İmamü’l-A‘zam Emîrû’l-mü’minin Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib*. nşr. İbrahim Yahyâ ed-Dersî el-Hamzî. Sa‘de: Merkez-i Ehli’l-Beyt li’l-Dirâsâti’l-İslâmiyye, 1422/2002.
- Zeyd b. Ali. “Kitâbü Tesbîti’l-vasıyye”. *Mecmû‘ kütüb ve resâil el-İmamü’l-A‘zam Emîrû’l-mü’minin Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib*. nşr. İbrahim Yahyâ ed-Dersî el-Hamzî. Sa‘de: Merkez-i Ehli’l-Beyt li’l-Dirâsâti’l-İslâmiyye, 1422/2002.

Zeyd b. Ali. *Mecmû‘ kütüb ve resâil el-İmamü’l-A‘zam Emîrü’l-mü‘minin Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib.* nşr. İbrahim Yahyâ ed-Dersî el-Hamzî. Sa‘de: Merkez-i Ehli’l-Beyt li’l-Dirâsâti’l-İslâmiyye, 1422/2002.

